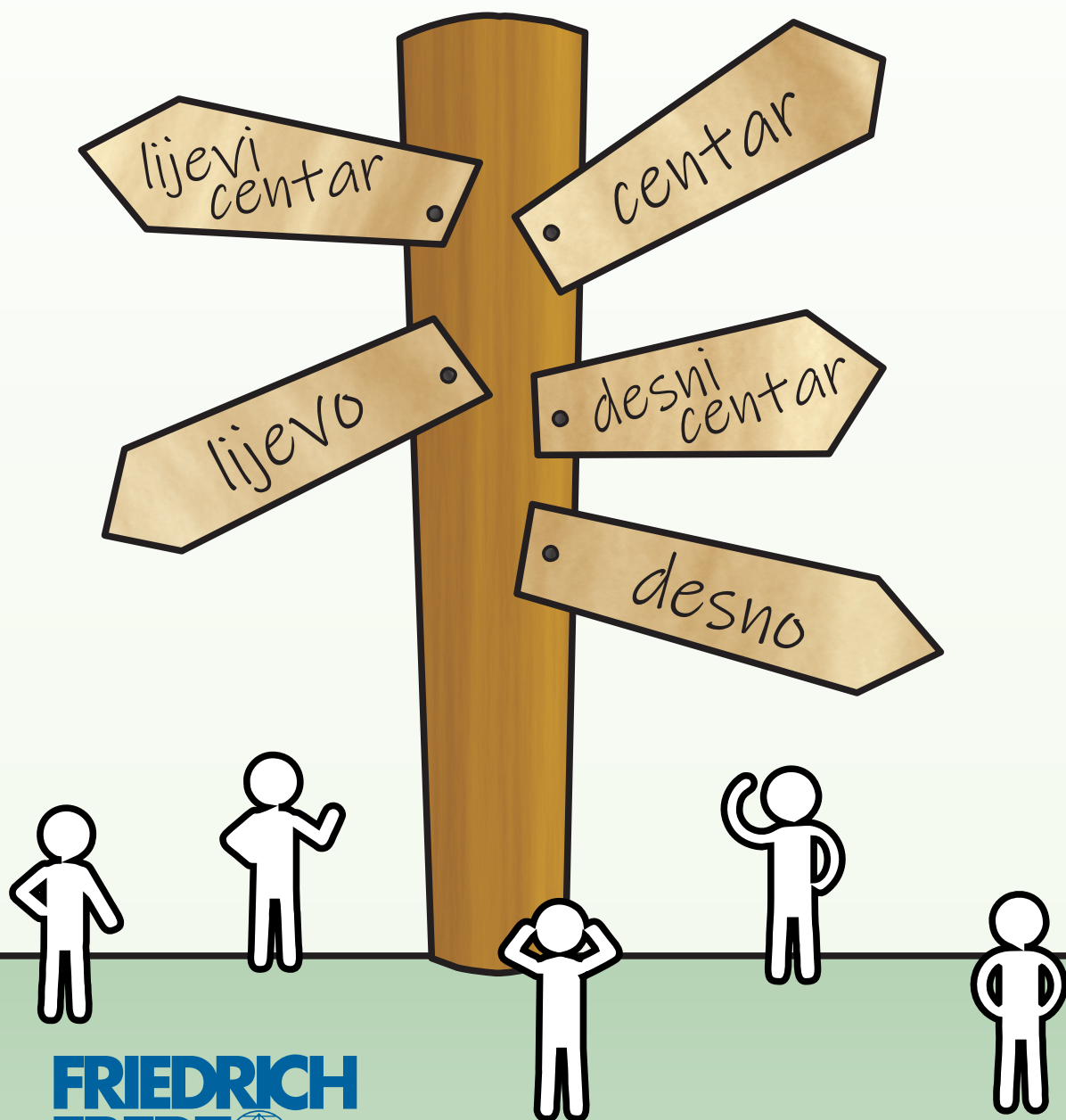

Ideologije, stranke i stavovi građana - studija o Bosni i Hercegovini

Berto Šalaj
Bojan Grebenar
Srđan Puhalo

**Ideologije, stranke i stavovi građana –
studija o Bosni i Hercegovini**

Sarajevo, 2019. godine

Naziv publikacije: Ideologije, stranke i stavovi građana – studija o Bosni i Hercegovini

Izdavač: Friedrich-Ebert-Stiftung

Autori: Berto Šalaj, Bojan Grebenar i Srđan Puhalo

Recenzenti: Radomir Nešković i Mladen Mirosavljević

Za izdavača: Peter Hurrelbrink

Lektura: Mirjana Janjetović

DTP: Aleksandar Aničić

Štampa: Amosgraf Sarajevo

Tiraž: 300 primjeraka

Sva prava pridržana od strane Friedrich-Ebert-Stiftung BiH. Stavovi i mišljenja izneseni u ovoj publikaciji su autorski i ne predstavljaju izričite stavove i mišljenja izdavača. Friedrich-Ebert-Stiftung ne garantuje za tačnost podataka koji su izneseni u ovoj publikaciji. Komercijalna upotreba izdanja nije dozvoljena bez pismene saglasnosti Fondacije.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

323.2(497.6)

ŠALAJ, Berto

Ideologije, stranke i stavovi građana : studija o Bosni i Hercegovini / Berto Šalaj, Bojan Grebenar, Srđan Puhalo. - Sarajevo : Friedrich Ebert Stiftung, 2018. – 175 str. : ilustr. ; 25 cm

Bibliografija uz svaki rad ; bibliografske i druge bilješke uz tekst.

ISBN 978-9958-884-68-9

1. Grebenar, Bojan 2. Puhalo, Srđan

COBISS.BH-ID 26571526

Berto Šalaj :: Bojan Grebenar :: Srđan Puhalo

Ideologije, stranke i stavovi građana – studija o Bosni i Hercegovini

**FRIEDRICH
EBERT
STIFTUNG**

Sadržaj

Predgovor	5
Politika u 21. stoljeću – natjecanje na temelju političkih ideologija ili tehnika lišena političkih ideja?	7
Politika	9
Političke ideje i ideologije	10
Suvremene političke ideologije	12
Političke ideje i politička praksa na početku 21. Stoljeća	19
Literatura	23
Političke ideologije stranaka u Bosni i Hercegovini: Sreća je lijepa samo dok se čeka	25
1. Ideološko razvrstavanje u BiH – „neka cvjeta stotinu cvjetova“	27
2. Ideološki lonac BiH	30
3. Ideologija između redova stranačkog programa	35
3.2.1 Socijaldemokratska partija Bosne i Hercegovine – SDP BiH ..	35
3.2.2 Savez nezavisnih socijaldemokrata – SNSD	41
3.2.3 Srpska demokratska stranka – SDS	45
3.2.4 Hrvatska demokratska zajednica Bosne i Hercegovine – HDZ BiH ..	49
3.2.5 Stranka demokratske akcije – SDA	52
3.2.6 Naša stranka – NS	55
3.2.7 Demokratska fronta – DF	58
3.2.8 Građanski savez – GS	60
4. Zaključna razmatranja: „Sreća je lijepa samo dok se čeka...”	62
5. Literatura	68
Dodatak 1	69
Odnos građana Bosne i Hercegovine prema ljevici, centru i desnici	91
1. Problem i ciljevi istraživanja	93
2. Metodologija i tok istraživanja	96
3. Socio-demografski podaci	102
4. Rezultati	106
4.1 Sociodemografske karakteristike ljevičara, desničara i onih u centru ...	106
4.2 Lični i društveni ciljevi ljevičara, desničara i onih u centru	108
4.3 Društvena angažovanost ljevičara, desničara i onih u centru ..	113
4.4 Društvena angažovanost i ideološka pripadnost	114
4.5 Društvena angažovanost i glasačke preferencije	115
4.6 Povjerenje u institucije	117
4.7 Percepcija političkih partija na skali lijevo, centar, desno	120
4.8 Ideološka pripadnost i glasačke preferencije	137
4.9 Glasačke preferencije i prihvatanje nekih ideoloških vrijednosti	139
4.10 Ideološka pripadnost, autoritarnost i društveni cinizam	140
4.11 Glasačka preferencija i prihvatanje nekih ideoloških vrijednosti	141
4.12 Glasačka preferencija, autoritarnost i društveni cinizam	145
5. Rasprava	146
6. Literatura	153
7. Spisak političkih partija koje se spominju u istraživanju	154
Prilog 1	155
Prilog 2	183

Predgovor

Jeste li Vi lijevo ili desno? Zašto? Koje su političke partije u Bosni i Hercegovini lijevo, a koje desno? Na kojoj strani je politička partija koju podržavate? Da li su vrijednosti Vaše strane i ideološka pozicija partije koju podržavate ili kojoj pripadate identični? Popuno identični?

Pitanje su to koja se postavljaju kada želi da se sazna za koji određeni skup vrijednosti i principa se zalažu i vežu pojedinac ili grupa. Međutim, odgovori ne znače mnogo. U stvari, najbolji odgovor, bar onih koji su malo više upućeni, bio bi u obliku pitanja: „Lijevo ili desno u odnosu na šta?“

Uvažavajući činjenicu da neki suvremeni autori dovode u pitanje klasičnu podjelu političkih opcija na ljevicu, centar i desnicu, o čemu će biti riječi i u teorijskom dijelu ove studije, ipak smo se u našem empirijskom istraživanju oslonili na tu podjelu, i to iz dva razloga. Prvo, sami politički akteri i politički analitičari u BiH i dalje koriste navedenu podjelu. Drugo, istraživanja stranačkih ideologija u BiH još uvijek su u samim počecima te je važno pokušati mapirati stranke na ovoj klasičnoj ljestvici, što može predstavljati osnovu za buduća istraživanja u kojima se mogu koristiti i drugačije klasifikacije stranačkih ideologija i pozicija.

Čini se da su nad idejama prevladali interesi i da svako u nemilosrdnoj političkoj utakmici uzima ono što mu donosi političke poene, odnosno glasove, bez ustručavanja da se posegne za vrijednostima iz drugih tabora. Pri tome se oni čije se ideološke vrijednosti kidnapuju i uglavnom zloupotrebljavaju ne snalaze i ostaju bez adekvatnog odgovora. Krajevi beskonačne prave negdje su se spojili i učinili mogućim kretanje ivicama zatvorenog kruga. Zbog toga je danas teško odgovoriti na pitanje šta je lijevo, a šta desno, a još teže izdvojiti one političke organizacije koje u svojim programima i potezima ne kombinuju i jedno i drugo. Politička ideologija ne predstavlja prepreku da se posegne za politikama koje ne odražavaju njenu vrijednost. Takve politike postaju isprazne, sve više lišene suštine, a prostor ispunjavaju populistički koji nude velike riječi.

Rad je dio napora da se odgovori na pitanja šta se to dešava sa ideologijama danas, koliko su političke ideologije prisutne u BiH, koja su to deklarativna ideološka opredjeljenja političkih partija, kako su ona razrađena u stranačkim programima, koje vrijednosti su važne građanima, kako oni razumiju podjelu lijevo-desno i da li im je to uopšte važno.

Odgovori na ova pitanja nisu jednostavni i mogu biti višeznačni, a to će se vidjeti i kroz samu analizu. Višeznačnost se ogleda u činjenici da utvrđivanje ideološkog opredjeljenja partije, samo po sebi zahtjevno, predstavlja tek jedan dio odgovora koji se sa prelaskom na programsku realizaciju i praktično djelovanje partija često komplikuje. Nekonzistentnost u tim slučajevima nije specifičnost samo BiH, već pojava koju možemo vezati za većinu partija, jer i pored toga što partije imaju sklonost da iznevjere svoje ideološko opredjeljenje (obećanje), one svakako žele biti konzistentne ili makar održati sliku te dosljednosti.

Ideologija, apstraktne ideje, dugoročna vizija i vrijednosti, a naspram njih lični interesi, vrlo konkretne koristi i dnevno (a posebno izbornu) udovoljavanje hirovima pojedinaca gore i masa dole, dvije su krajnosti. Ili nisu? U pomenutom kontrastu ideologija je dobrodošla, ali postoje i ideologije, bile one lijeve ili desne, koje u totalitetu ukidaju „pojedince“ i „društvo“.

Zbog toga je bilo potrebno prvo dati pregled ideologija. To je doprinos profesora na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu Berta Šalaja koji je ovo pitanje razmatrao u radu „Politika u 21. stoljeću – natjecanje na temelju političkih ideologija ili tehnika lišena političkih ideja?“.

Nakon toga, obrađena su pitanja ideologije u partijama u BiH i to prvo kroz pregled deklariranih ideoloških opredjeljenja stranaka koje su učestvovala na opštim izborima 2014. godine sa isticanjem nekih značajnijih programskih odrednica i prikazom ostvarenih rezultata na izborima. Potom su analizirani programi određenog broja stranaka i istaknuti određeni zaključci. Ovim dijelom bavio se Bojan Grebenar.

Srđan Puhalo u posljednjem dijelu publikacije predstavlja rezultate sprovedenog istraživanja javnog mnjenja na uzorku od 1.000 punoljetnih stanovnika BiH. Obrađena su pitanja sociodemografskih karakteristika glasača i vrijednosti koje zastupaju, ideološki profil i pozicioniranje na skali lijevo-centar-desno, lični i društveni ciljevi građana, prihvatanje nacionalizma, socijaldemokratije i konzervativizma, kao i opredjeljenja prije održanih izbora 2018. godine.

Realizovani posao predstavlja nastavak saradnje fondacije „Friedrich Ebert“ i udruženja „Politička inicijativa“. Njegovim sadržajem želi se doprinijeti preispitivanju položaja i uloge političkih partija u našem društvu, ali i ponuditi skroman doprinos sadržajima koji nedostaju u ovoj oblasti u BiH.

Berto Šalaj

**Politika u 21. stoljeću – natjecanje na temelju
političkih ideologija ili tehnika lišena
političkih ideja?**

Politika

Istraživanje britanskog časopisa *Guardian* iz 2005. godine, provedeno na uzorku od čak 58.000 ispitanika u 68 demokratskih država iz različitih dijelova svijeta, pokazalo je da su političari zanimanje kojima građani u svim tim državama najmanje vjeruju. Riječ je o samo jednom od brojnih istraživanja čiji rezultati sugeriraju da početkom 21. stoljeća veliki broj građana demokratskih država iskazuju visoke razine nepovjerenja u političare. Pritom se, kod dijela građana, nepovjerenje u konkretne političare transferira i u odioznost prema politici kao takvoj, to jest prema politici općenito. Što takvo nepovjerenje znači za političke i demokratske procese u suvremenim društvima? Što je uopće politika na početku 21. stoljeća, to jest kako ju trebamo razumijevati?

Ugledni britanski teoretičar Colin Hay (2007), nakon analize brojnih definicija, dolazi do zaključka da se može govoriti o dva glavna razumijevanja politike. Prema prvom, koje svoje porijeklo ima još u Aristotelovim radovima, politika je plemenito umijeće rješavanja kolektivnih, zajedničkih problema i sredstvo za pokušaj stvaranja pravednog i prosperitetnog društva. U tom smislu političko je djelovanje izrazito važno, ono uključuje natjecanje za osvajanje vlasti, no pritom tu vlast promatra tek kao sredstvo za pokušaj realizacije vizije dobrog društva koja počiva na određenim političkim idejama i programima. Takvo razumijevanje politike, kao plemenite aktivnosti, nije, prema Hayu, potpuno nestalo iz suvremenih društava, no uvelike je potisnuto drugim razumijevanjem, čije izvore Hay pronalazi u Machiavellijevim radovima. U tom razumijevanju politika se promatra isključivo kao borba za osvajanje vlasti, te u slučaju uspjeha, borba za ostanak na vlasti. U takvom razumijevanju građani su tek oni čiji su glasovi potrebni političarima da bi osvojili ili očuvali vlast, a ne i aktivni politički akteri koji treba da sudjeluju u donošenju važnih političkih odluka. Politika se, dakle, ne razumijeva kao kolektivno rješavanje zajedničkih problema, nego kao borba u kojoj je konačni cilj i nagrada – osvajanje vlasti. Osvajanje vlasti i njeno obnašanje predstavlja krajnji, konačni cilj političkog djelovanja. Politički uspjeh ili neuspjeh mjeri se isključivo po tome jeste li uspjeli zadržati ili osvojiti vlast, a biti na vlasti ultimativni je cilj političkog djelovanja.

Drugo prikazano razumijevanje politiku, očito, shvaća kao tehniku osvajanja i očuvanja vlasti, pri čemu je uloga ideja tek sekundarna ili potpuno marginalna. Ukoliko bi takvo razumijevanje politike u potpunosti prevladalo u suvremenim društvima, analiza različitih političkih ideja imala bi malo smisla. Međutim, i sam Hay napominje kako dva navedena razumijevanja politike, „aristotelovsko“ i „makijavelističko“, supostoje već nekoliko stoljeća i kako ne treba očekivati da će drugačije biti u 21. stoljeću. Osim toga, razumijevanja politike kao borbe za vlast i politike kao kolektivnog rješavanja zajedničkih problema i maksimiziranja zajedničkog dobra ne moraju se, logički gledano, nužno potirati. Ukoliko je politika na početku 21. stoljeća još uvijek, bar jednim dijelom, i pokušaj maksimiziranja zajedničkog dobra, onda je i dalje važno pitati se o ulozi političkih ideja u političkoj praksi.

Političke ideje i ideologije

Politika je, dakle, unatoč brojnim kritikama koje se mogu čuti i pročitati, i na početku 21. stoljeća jedina aktivnost kojom se može promovirati i ostvariti vizija dobrog društva. Pritom različite vizije dobrog društva kojeg se želi ostvariti političkim djelovanjem odražavaju različite ideje o tome kako bi neka politička zajednica trebala biti uređena. Političke ideje su, pojednostavljeno rečeno, slike o tome kako bi, korištenjem političke moći i vlasti, trebalo urediti život u nekoj političkoj zajednici. Shvaćene na takav način, političke ideje su naširoko rasprostranjene u suvremenim društvima, jer gotovo svatko od nas ima neku ideju o tome kako bi politika trebala funkcionirati i što bi političari trebali raditi. Međutim, kod većine ljudi te ideje nisu sustavno razrađene ni povezane u jedan koherentan okvir, što je jedno od obilježja političkih ideologija.

Političke su ideologije, dakle, sustavno razrađene političke ideje. Pritom je, unatoč činjenici da su političke ideje važne za organizaciju zajednica već nekoliko tisuća godina, sam pojam ideologije relativno nov, moderan pojam koji se prvi puta pojavljuje nakon Francuske revolucije. Većina istraživača političkih ideologija navodi francuskog filozofa Antoina Destutt de Tracya kao autora koji je prvi u svojim radovima, krajem 18. stoljeća, upotrijebio pojam ideologije. De Tracy je pojam ideologije koristio za označavanje

znanosti koju je tek trebalo uspostaviti, a koja za svoj glavni cilj ima da otkrije izvore ideja i mišljenja, što je bitno različito od onoga kako suvremene društvene znanosti razumijevaju ideologiju. Suvremene društvene znanosti odbacile su De Tracyjevu definiciju ideologije te prave jasnu razliku između znanosti i ideologije. Prema tom viđenju, ideologijama, za razliku od znanosti, primarni cilj nije intelektualna spoznaja i istina, nego formuliranje vrijednosno nabijenih, usmjeravajućih interpretacija svijeta.

Prije nego što prikazemo kako suvremene društvene znanosti, a prije svega suvremena politologija, razumijevaju pojam političke ideologije, potrebno je ukazati i na načine na koje se taj pojam učestalo koristi u javnom diskursu. U javnom diskursu značajan dio građana, novinara, analitičara te, što je zanimljivo, i jedan dio političara, pripisuju pojmu političke ideologije isključivo negativno, pejorativno značenje. Političke ideologije su u tom javnom, kolokvijalnom korištenju sinonim za isprazno i sterilno filozofiranje i naklapanje o politici koje nas udaljava od stvarnih problema s kojima se trebamo suočiti i koje, zapravo, nema nikakve implikacije za političku praksu. Ovdje kao svojevrsni anegdotalni primjer takvog razumijevanja, bez pretenzija na šire generalizacije koje pretpostavljaju sustavna istraživanja, navodimo dva iskaza o političkim ideologijama dana od strane građana u vrijeme predizborne kampanje za parlamentarne izbore u Hrvatskoj 2015. godine. Tako jedan građanin smatra da je „narodu dosta ideoloških rasprava, narod želi konkretne programe koji će mu osigurati bolji život“, dok drugi poručuje: „Političari, prekinite s ideološkim prepucavanjima, dogovorite se, radite zajedno i osigurajte narodu bolji život“. Prvi iskaz sugerira da je politička ideologija beskorisna, dok drugi ide i dalje te smatra da političke ideologije mogu biti i štetne jer stvaraju podjele u društvu te time ugrožavaju homogenost i jedinstvo koje nam je potrebno kako bismo napredovali. Buduća istraživanja trebala bi pokazati u kojoj je mjeri takvo pejorativno razumijevanje ideologija prisutno u pojedinim društvima.

Suvremena politologija razumijeva političke ideologije na drugačiji način, kao koncept koji nam pomaže da opišemo i objasnimo političke procese u suvremenim društvima. Političke ideologije su, u tom razumijevanju, oruđa kojim se politički akteri, prije svega političke stranke, koriste kako bi povezale ideje i praksu. Suvremeni politolozi definiraju političke ideologije kao „više ili manje koherentan skup ideja koje daju temelj za organizirano političko

djelovanje s ciljem očuvanja, modificiranja ili odbacivanja postojećih odnosa moći“ (Heywood, 2002 : 43). Prema Heywoodu ideologije se međusobno razlikuju s obzirom na tri glavne komponente: opis postojećeg stanja, ideju o tome kako bi idealno društvo trebalo izgledati i ideje o načinima pomoću kojih bi iz postojeće situacije mogli stići u željeno stanje. Slično razumijevanje iznosi u svojim radovima i jedan od najznačajnijih suvremenih istraživača političkih ideologija Michael Freedon (1996; 2003; 2006), koji smatra da političke ideologije služe kao konceptualne mape političkog svijeta koje olakšavaju građanima političko razmišljanje i snalaženje. Ideologije tako, pretvarajući kompleksnost političkog procesa u slike koje građani mogu razumjeti, predstavljaju most između političara i građana. Svaka ideologija ima temeljnu strukturu s nekoliko međusobno povezanih koncepata. Pritom se ideologije, prema Freedenu, manje razlikuju po tome koje koncepte koriste, a više prema načinima na koje ih interpretiraju i kombiniraju. Drugim riječima, političke ideologije ne razrješavaju sve ambivalentnosti političkog svijeta, no njihova je glavna funkcija da iz velikoga broja dostupnih političkih ideja izdvajaju određene i kombiniraju ih na određeni način.

Suvremene političke ideologije

Ukoliko, dakle, političke ideologije shvaćamo kao relativno koherentan i obuhvatan skup ideja koje objašnjavaju i vrednuju društvene i političke uvjete, pomažu ljudima da razumiju svoju poziciju u tim uvjetima i nude program za društveno i političko djelovanje, sljedeće je pitanje ono o različitim tipovima političkih ideologija. Koje su najvažnije suvremene političke ideologije? Nadograđujući najvažnije recentne istraživačke uvide o suvremenim političkim ideologijama (Vincent, 2010; Freedon, 2013; Freedon/Tower Sargent/Steers, 2013; Ravlić, 2013) ovdje nudimo jednu moguću kategorizaciju koja kreće od pojma političke metaideologije. Pritom političke metaideologije shvaćamo kao nadređeni rodni pojam (*genus*) pojmu političkih ideologija. Drugim riječima, pojedine metaideologije obuhvaćaju ideologije koje, s jedne strane, dijele neke zajedničke karakteristike na temelju kojih ih možemo svrstati u istu kategoriju, a istovremeno se, s druge strane, razlikuju po brojnim drugim obilježjima. Pritom se, naravno, pojedine političke metaideologije međusobno razlikuju po tome kako shvaćaju

politiku, političke procese i organizaciju političkog života. Navedeno razumijevanje prikazano je u tablici 1.

Tablica 1: Političke metaideologije i ideologije

METAIDEOLOGIJA	MONIZAM	PLURALIZAM	„SLABE“ METAIDEOLOGIJE
	Fašizam	Liberalizam	Populizam
	Komunizam	Konzervativizam	Nacionalizam
Ideologija	Religijski fundamentalizam	Kršćanska demokracija Socijaldemokracija	Tehnokracija
		...	

Smatramo, dakle, kako se može govoriti o tri glavna tipa političkih metaideologija: monizmu, pluralizmu, te kategoriji koju smo označili kao „slabe“ metaideologije.

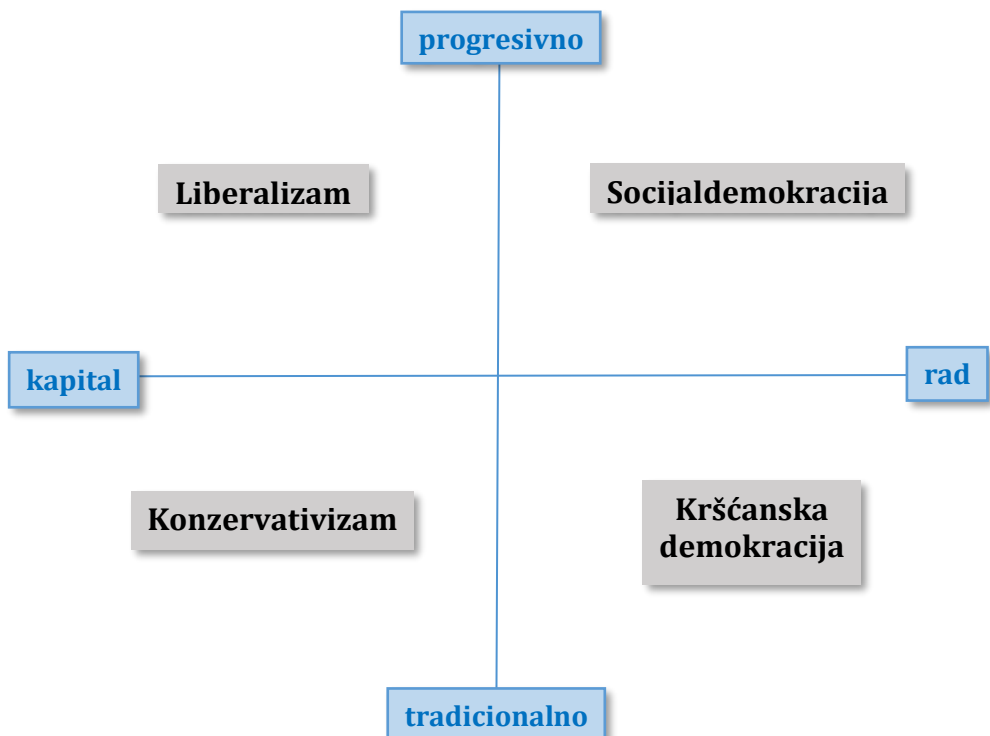
U grupu monističkih političkih ideologija svrstali smo fašizam, komunizam i religijski fundamentalizam. Monizam, dakle, kao metaideologija obuhvaća ideologije koje se međusobno razlikuju po čitavom nizu obilježja, ali istovremeno dijele jedno zajedničko obilježje, a to je da postoji samo jedna, apsolutna politička istina i samo jedan ispravan način organizacije političkog života. Pritom se, što je također zajedničko svim monističkim ideologijama, ne dopušta i kažnjava bilo kakav pokušaj dovođenja u pitanje tog političkog monopola, bez obzira temeljio se taj monopol na klasi, rasi ili religiji. Monističke su političke ideologije svojim temeljnim obilježjima – kao što su, primjerice, negiranje demokracije, insistiranje na principu vođe, rasizam i socijalni darvinizam, teror (fašizam), diktatura proletarijata, komandna ekonomija (komunizam), podvrgavanje politike religiji, moralni apsolutizam (religijski fundamentalizam) – nespojive sa suvremenim, liberalno-demokratskim društvima. Unatoč činjenici jačanja religijskog fundamentalizma u određenim dijelovima svijeta, pa i pojavi određenih neofašističkih i neokomunističkih političkih aktera na političkoj sceni pojedinih europskih država, smatramo kako monističke političke ideologije početkom 21. stoljeća, posebice komunizam i fašizam, nemaju moć mobiliziranja većeg broja građana.

Druga politička metaideologija je pluralizam, pod kojim razumijevamo viši rodni pojam za sve one političke ideologije koje prihvaćaju pluralističko viđenje politike i političkog procesa te pluralističko ustrojstvo političke zajednice. Pritom je riječ o međusobno vrlo različitim ideologijama, no unatoč tim razlikama može ih se svrstati u zajedničku kategoriju, jer sve one legitimnim smatraju postojanje različitih, heterogenih društvenih grupa, ideja, interesa, stavova i vrijednosti koje postoje u nekom društvu te se međusobno natječu za mogućnost da privremeno upravljaju tim društvom. Pluralizam kao metaideologija i pojedine pluralističke ideologije za svoju polazišnu osnovu uzimaju činjenicu da živimo u društvima koja su heterogena u čitavom nizu aspekata (etnicitet, religija, klasa, interesi itd.) te su privržene ideji da sa drugim građanima, koji su po nekim obilježjima različiti od nas, pokušamo pronaći pravične načine organiziranja zajedničkog političkog prostora. Najvažnije pluralističke političke ideologije su, kako je prikazano i u tablici 1, liberalizam, konzervativizam, socijaldemokracija i demokršćanstvo, to jest kršćanska demokracija. Riječ je o četiri „velike“ političke ideologije, koje su obilježile svjetsku politiku tijekom 20. stoljeća te nastavljaju igrati važnu ulogu u političkim procesima u gotovo svim liberalno-demokratskim državama i na početku 21. stoljeća. U ovom radu nećemo prikazivati nastanak, razvoj, temeljna obilježja i podvrste tih pluralističkih političkih ideologija, a zainteresirane čitatelje upućujemo na relevantna djela u kojima mogu pronaći detaljne preglede ovdje navedenih ideologija (Festenstein/Kenny, 2005; Vincent, 2010; Freedon/Tower Sargent/Stears, 2013; Ravlić, 2013; Baradat/Phillips, 2016; Wetherly, 2017).

Ipak, ovdje sugeriramo jedno moguće razlikovanje između tih „velikih“ političkih ideologija. Naime, smatramo kako je navedene četiri ideologije moguće razvrstati i razlikovati ukoliko ih klasificiramo prema dva kriterija. Prvi je socioekonomski kriterij i obuhvaća odnos prema najvažnijim ekonomskim pitanjima, a simbolično je izražen u pitanju: jeste li više na strani rada ili na strani kapitala? Drugi je sociokulturni kriterij i obuhvaća teme i pitanja koja su u javnom diskursu najčešće podvode pod svjetonazorska pitanja. Riječ je o, primjerice, pitanjima prava na pobačaj, pravima različitih seksualnih i drugih manjina te općenito o stavu prema ulozi religije u javnom životu. Na temelju dva navedena kriterija, to jest dva društveno-politička rascjepa, četiri spomenute ideologije se mogu razvrstati na način prikazan na slici 1. Tome treba dodati da četiri navedene ideologije nisu jedine

pluralističke političke ideologije, nego im treba dodati još neke koje su se javile tijekom 20. stoljeća i u određenoj mjeri utjecale na političke procese u demokratskim društvima. Tu, prije svega, mislimo na feminizam i „zelenu“ ideologiju koja u primarni fokus svog političkog djelovanja stavlja očuvanje okoliša. Te ideologije nisu politički moćne u mjeri u kojoj su to prethodno spomenute četiri „velike“ ideologije, no i o njima postoji opsežna literatura koju zainteresirani čitatelji mogu konzultirati (primjerice, Coole, 2006; Meadowcroft, 2006).

Slika 1: Četiri „velike“ pluralističke političke ideologije

Pluralističke političke ideologije, koliko god važne bile za razumijevanje političkih procesa, ipak nam nisu dovoljne da objasnimo što se događa s politikom na početku 21. stoljeća. Za to su nam potrebne još neke ideologije, one koje smo u tablici svrstali u kategoriju „slabe“ metaideologije, pri čemu je navedena „slabost“ njihovo najvažnije zajedničko obilježje. Što razumijevamo

pod pojmom „slabih“ ideologija? Taj pojam preuzimamo od već spomenutog britanskog politologa Michaela Freedena (1998; 2003). Freedom je navedeni koncept izvorno razvio promišljajući upravo nacionalizam i razmatrajući može li se nacionalizam, s obzirom da ne odgovara na čitav niz važnih socijalnih i političkih pitanja na koje „prave“ ideologije nastoje odgovoriti, uopće smatrati političkom ideologijom. Prema Freedomu „slaba“ ideologija ima, poput *mainstream* ideologije, prepoznatljivu morfologiju ali, za razliku od *mainstream* ideologije, ta je morfologija vrlo ograničena. 'Slaba' ideologija svjesno odbacuje ili zanemaruje puno pojmova za koje bi očekivali da će ih politička ideologija uključivati. 'Slaba' ideologija ne pokušava odgovoriti na sva važna pitanja poput makroideologija, te je ograničena u svojim ambicijama i opsegu“ (2003: 98). Drugim riječima, „slabe“ ideologije, za razliku od obuhvatnih ili potpunih ideologija, u koje se mogu ubrojiti i monističke i pluralističke ideologije, razlikuje to što, u smislu sadržaja, nemaju jasnu programsku jezgru te se stoga mogu pojavljivati u vrlo raznolikim empirijskim manifestacijama. Freedom je pojam slabe ideologije primijenio na nacionalizam, a mi smatramo da ga se može iskoristiti za još dvije ideologije – populizam i tehnokraciju. Pritom se, bitno je istaknuti, pridjev „slab“ ne odnosi na političku snagu i moć navedenih ideologija, jer su neke od njih, naročito nacionalizam i populizam, vrlo moćne u političkom mobiliziranju građana, nego se referira na mali broj definirajućih, određujućih obilježja koje takve ideologije imaju.

Tako je, primjerice, nacionalizam u smislu sadržaja vrlo jednostavna i „siromašna“, ali istovremeno, kako nam povijest i sadašnjost sugeriraju, politički vrlo moćna ideologija. Nacionalizam je, dakle, jednostavna i teorijski ne baš profinjena ideologija, no istodobno je vjerojatno ideologija s najjačim utjecajem na osjećaje naroda. Pojednostavljeno, nacionalizam kao ideologija počiva na nekoliko teza: svijet je podijeljen na nacije od kojih svaka ima svoju osobitost i povijest, nacija je izvor ukupne političke i društvene moći i lojalnost naciji veća je od svake druge privrženosti, ljudska bića se trebaju poistovjetiti s nacijom ako žele slobodu i samoostvarenje, a nacije moraju biti slobodne i sigurne ako se želi da u svijetu vlada mir. Za razliku od populizma i tehnokracije, koji kao ideologije postaju politički značajni tek krajem 20. i početkom 21. stoljeća, nacionalizam je ideologija koja već dugo utječe na političke procese, pa je i literatura koju čitatelji zainteresirani za proučavanje

nacionalističke ideologije mogu konzultirati izrazito opsežna (primjerice, Anderson, 1990; Gellner, 1998; Smith, 2003).

Je li nacionalizam, ukoliko ga se promatra iz perspektive liberalne demokracije, „dobra“ ili „loša“ politička ideologija? O tome se u politološkoj literaturi, ali i u političkoj praksi, vode intenzivne rasprave, no jednoznačan odgovor na navedeno pitanje otežan je usljed činjenice da je nacionalizam „slaba“ ideologija. Naime, jedno od glavnih obilježja „slabih“ ideologija je da se mogu kombinirati s ostalim, pravim ideologijama. Tako se nacionalizam može povezivati s pluralističkim, ali i s monističkim ideologijama, pri čemu je, kao što nas povijest uči, za liberalnu demokraciju i civilizaciju općenito, posebice smrtonosna i pogubna kombinacija fašizma i nacionalizma. Drugim riječima, koji od tipova nacionalizma će biti prisutan u nekoj konkretnoj situaciji ne može se *a priori* teorijski odrediti, nego nam je za to potrebna empirijska analiza političkog konteksta te dodatnih ideologija s kojima se nacionalizam povezuje.

Druga „slaba“ ideologija je populizam, koji je također, u smislu sadržaja, poprilično jednostavan. Suvremeni politolozi razumijevaju populizam kao ideologiju u kojoj je društvo podijeljeno na dvije homogene, antagonistički nastrojene grupe, poštenu narod i korumpiranu elitu, i koja tvrdi da bi politika trebala biti izraz opće volje naroda. Populizam, dakle, naglasak stavlja na jedinstvo i homogenost naroda, ali i na homogenost političke elite. Ključno je obilježje populizma to što, za razliku od pluralističkih političkih ideologija, smatra kako su sve moguće razlike među pojedincima, poput, primjerice, razlika s obzirom na klasu, rasu, socijalni status, profesiju ili bilo koje drugo socioekonomsko ili sociokulturno obilježje, nevažne u odnosu na zajedničku antagonizirajuću poziciju u odnosu na političke elite. Istodobno, i politička elita, to jest politička klasa, tretira se kao homogena kategorija, pri čemu se ističe da među pojedinim političkim elitama postoje deklarativne razlike, pa se tako govori o demokršćanima, liberalima ili socijaldemokratima, ali kako stvarnih razlika među njima nema. Populističke su ideje i ideologije postale u posljednjih 15–20 godina izrazito politički snažne, za što je moguće navesti niz primjera, poput pobjede Donalda Trumpa na predsjedničkim izborima u Sjedinjenim Američkim Državama i referendumske odluke britanskih građana da napuste Europsku uniju 2016. godine, te recentne pobjede dvaju populističkih stranaka na parlamentarnim izborima u Italiji.

Populizam se, s obzirom da je riječ o „slaboj“ ideologiji, može, poput nacionalizma, kombinirati i s nekim drugim političkim idejama i ideologijama, što u političkoj praksi dovodi do određenih razlika među populističkim strankama i pokretima. Međutim, pregled recentne suvremene literature o populizmu (primjerice, Mudde/Kaltwasser, 2017; Müller, 2017; Grbeša/Šalaj, 2018) navodi na zaključak kako populističke stranke i pokreti, bez obzira na druge razlike među njima, imaju zajedničko jezgro s obzirom na tri komponente koje Heywood spominje. Populizam se, dakle, od ostalih političkih ideologija razlikuje po tome što postojeće stanje opisuje kao izrazito loše, za to loše stanje okrivljuje korumpirane političke elite među kojima ne vidi nikakve razlike nego samo sličnosti te želi, putem djelovanja populističkog pokreta, obnoviti pravo naroda da odlučuju o svim važnim političkim pitanjima.

Treća „slaba“ politička ideologija za koju smatramo da ima utjecaja na suvremene političke procese je tehnokracija, posebice ukoliko ju promatramo u komparaciji s populizmom. Tehnokracija predstavlja jedan, suvremeni oblik elitizma. Elitizam s populizmom dijelu dualističku ideju politike, no, za razliku od populizma, smatra da politika treba biti izraz stavova i vrijednosti moralnih i kompetentnih elita, a ne neobrazovanoga i nemoralnog naroda. Dapače, elitisti narod često promatraju kao opasnu rulju koja ne može razmišljati racionalno. Stoga se zalažu za model političkog upravljanja kojeg predvodi intelektualna i moralno superiorna manjina, to jest elita. Tehnokratsko razmišljanje, sa svojom vjerom u prosudbu stručnjaka, može se smatrati paradigmatskim primjerom elitizma. Indicije jačanja tehnokratskih ideja u suvremenoj politici mogu se prepoznati u sve većim ovlastima koje dobivaju neizabrana tijela, najčešće regulatorne agencije, koje svoj legitimitet primarno temelje na tehničkoj i administrativnoj kompetenciji. Primjer zagovaranja tehnokratskih ideja možemo prepoznati kod bivšeg talijanskog premijera Maria Montija, koji smatra da kriza suvremene Europe proizlazi iz neodgovorne populističke politike velikog broja europskih političkih lidera. Monti izlaz vidi u odbacivanju populizma i inkorporiranju tehnokratskih elemenata u demokratski poredak. Tehnokratska ideologija, iako bi zagovornici tehnokracije vjerojatno odbacili označavanje svojih ideja kao ideologije, u proteklih je nekoliko godina dobila na političkoj važnosti te je na tragu toga objavljen i određen broj politoloških radova koji tematiziraju taj fenomen (primjerice, Brennan, 2016; Caramani, 2017).

U ovom poglavlju prikazali smo najvažnije političke ideologije, pri čemu naš prikaz sugerira kako se analizi suvremenih političkih procesa može pristupiti kroz prizmu odnosa između pluralizma, monizma i „slabih“ ideologija. Pritom smatramo da su klasične monističke ideologije tijekom 20. stoljeća izgubile sposobnost političkog mobiliziranja velikog broja građana te su na njihovo mjesto početkom 21. stoljeća stupile „slabe“ političke ideologije u različitim varijantama populizma, nacionalizma i tehnokracije. Međutim, u kojoj su mjeri političke ideje i ideologije zaista važne za političku praksu 21. stoljeća? Tim pitanjem bavimo se u posljednjem dijelu rada.

Političke ideje i politička praksa na početku 21. stoljeća

Svjedočimo li na početku 21. stoljeća kraju ili „smrti“ političkih ideologija kako to, želeći istaknuti da političke ideje i ideologije imaju sve manje utjecaja na političku praksu, najavljuju neki teoretičari? Jedna od najpoznatijih teza o kraju povijesti, odnosno kraju ideoloških sukobljavanja, potiče s kraja 20. stoljeća od američkog politologa Francisa Fukuyame (1989; 1992) koji je smatrao da je slom komunizma konačni dokaz da je politički poredak koji kombinira liberalnu demokraciju i kapitalizam pobijedio sve alternative te da predstavlja konačni oblik političko-ekonomskog razvoja i ustrojstva suvremenih društava. Prema tom razumijevanju, među glavnim pluralističkim ideologijama (liberalizam, konzervativizam, demokršćanstvo i socijaldemokracija) i na njima utemeljenim političkim strankama postignut je širok konsenzus oko prihvaćanja liberalne demokracije i tržišne ekonomije kao okvira unutar kojeg se može politički djelovati. Pluralističke političke ideologije, a naročito političke stranke utemeljene na tim ideologijama, međusobno su se približile, to jest konvergirale u svojim programima i djelovanju. To je dovelo do toga da je ideološko natjecanje zamijenjeno natjecanjem u kojemu se političke stranke ne sukobljavaju na temelju različitih ideja i ideologija, nego na temelju toga tko može poštenije i učinkovitije upravljati određenim društvom. Drugim riječima, politika je svedena na tehnička pitanja, a prestala se baviti važnim temama o tome kako treba izgledati dobro, pravedno i prosperitetno društvo.

Međutim, u proteklih nekoliko godina svjedočimo o razvoju situacije koja demantira tezu o tome da živimo u postideologijskom dobu. S jedne strane, širom svijeta svjedočimo sve višim razinama političke alijenacije, apatije i nezadovoljstva građana. Visoke razine nezadovoljstva s praktičnim funkcioniranjem demokracije prisutne su u gotovo svim suvremenim demokracijama, a u sve većem broju tih država slabi i normativna potpora liberalnoj demokraciji koja podrazumijeva potporu demokraciji kao najboljem mogućem načelu političkog ustrojstva. S druge je strane velika recentna ekonomska kriza potaknula ponovno kritičko propitivanje aktualnog političko-ekonomskog ustrojstva suvremenih društava te razmišljanja o mogućim alternativnim putovima razvoja. To propitivanje aktualnog političkog i ekonomskog stanja i ustrojstva odvija se i na razini političkih ideja i na razini političke prakse, pa se čini da su teze o „smrti“ političkih ideologija preuranjene. Politika i dalje, bar jednim svojim dijelom, uključuje i borbu različitih ideja, ona je i dalje pokušaj da se svijet oblikuje prema određenoj zamisli.

Skeptični ili cinični čitatelji mogu nas prozvati za naivnost tvrdeći kako se suvremena politika u potpunosti svodi na borbu za osvajanje vlasti zbog same vlasti, te kako se političari u borbi za vlast vode pragmatičnim razlozima, a ne idejama. Pritom su političari spremni na deklarativnoj razini koristiti bilo koje ideje za koje misle da mogu privući birače. Takvo, pesimistično viđenje suvremene politike i političara nije rijetko u suvremenim društvima, a dio suvremenih političara svojim djelovanjem, nažalost, osigurava primjere koji potvrđuju takvo razumijevanje. Međutim, navedeno razumijevanje, koje politiku vidi isključivo kao tehniku osvajanja vlasti koja nema veze s političkim idejama, počiva, po našem sudu, na suženom razumijevanju odnosa političkih ideja i političke prakse. Naime, političke se ideje u realnom političkom životu mogu pojavljivati na različitim razinama i u različitim oblicima. Političke ideologije pojavljuju se tako u obliku sofisticiranih i detaljno elaboriranih teorija, u formi javnih intelektualnih rasprava, transformirane u javne politike, kao programi političkog aktivizma, ali i u obliku svakodnevnog, kolokvijalnog diskursa.

Važno je naglasiti da odnos između političkih ideja i političke prakse nije jednosmjernan, nego dvosmjernan, o čemu je još sedamdesetih godina pisao Martin Seliger u knjizi *Ideology and Politics* (1976). Prema Seligeru postoji

razlika između temeljne i operativne razine političke ideologije, pri čemu je upravo postojanje operativne razine ono što, po njemu, razlikuje ideologiju od filozofije. Ta operativna razina omogućava ideologiji da odgovori na potrebu političke akcije. Naime, temeljna načela i uvjerenja neke ideologije, ukoliko ta ideologija želi biti politički relevantna, moraju se transformirati u djelovanje u stvarnom svijetu, što nužno podrazumijeva i određene kompromise. Rezultat toga je kontinuirana napetost između temeljne i operativne razine, odnosno između ideja i prakse. Prema Seligeru, to je neizbježno obilježja svih ideologija koje žele ostvariti političku relevantnost, pri čemu ta napetost nije statična nego dinamična. S jedne strane, pod utjecajem zahtjeva operativne, praktične politike mijenjaju se i modificiraju temeljna načela ideologije, no, s druge strane, operativna politika kontinuirano se preispituje na sudu ideološke čistoće. Zaključno, čini da niti suvremena politika ne može bez političkih ideologija. To je i logično, ukoliko se u obzir uzme da živimo u izrazito složenom i kompleksnom svijetu u kojemu su nam potrebni orijentiri kako bi si olakšali snalaženje u takvom svijetu. Političke ideologije su jedan takav orijentir i nerealno je očekivati da će u dogledno vrijeme izgubiti na značenju. Dodatno, povijest nas uči da su političke ideologije dinamične pa tako, primjerice, liberalizam 18. stoljeća nije isti kao liberalizam 21. stoljeća. Ideologije, ukoliko žele zadržati relevantnost, ne ostaju zarobljene u vremenu, već se mijenjaju i prilagođavaju promjenama koje se događaju u njihovom društvenom, ekonomskom i političkom okruženju. Ostaje nam vidjeti koje će se od ideologija spomenutih u ovom radu uspjeti kvalitetno prilagoditi izmijenjenim okolnostima i ostati politički relevantne u 21. stoljeću, a posebice će, kratkoročno gledano, biti zanimljivo promatrati politički sukob pluralističkih i „slabih“ ideologija, za kojeg prognoziram da će obilježiti suvremenu politiku u idućih nekoliko desetljeća.

Politika u 21. stoljeću – natjecanje na temelju političkih ideologija ili tehnika lišena političkih ideja?

LITERATURA

- Anderson, Benedict:** *Nacija: zamišljena zajednica*, Školska knjiga, Zagreb, 1990. godine;
- Baradat, Leon / Phillips, John:** *Political Ideologies: Their Origins and Impact*, Routledge, London, 2016. godine;
- Brennan, Jason:** *Against Democracy*, Princeton University Press, Princeton, 2016. godine;
- Caramani, Daniele:** Will vs. Reason: The Populist and Technocratic Forms of Political Representation and Their Critique to Party Government, *American Political Science Review*, (111)1: 54–67;
- Coole, Diane:** *Niti i platenice, ili nezavršeni projekt? Feminizam u dvadesetom stoljeću*, u: Freeden, Michael (ur.): *Političke ideologije: novi prikaz*, Algoritam, Zagreb, 2006. godine, 219–246;
- Festenstein, Matthew / Kenny, Michael** (ur.): *Political Ideologies: A Reader and Guide*, Oxford University Press, Oxford, 2005. godine;
- Freeden, Michael:** *Ideologies and Political Theory: A Conceptual Approach*, Clarendon, Oxford, 1996. godine;
- Freeden, Michael:** *Is Nationalism a Distinct Ideology?*, *Political Studies*, (46)4: 748–765, 1998. godine;
- Freeden, Michael:** *Ideology*, Oxford University Press, Oxford, 2003. godine;
- Freeden, Michael** (ur.): *Političke ideologije: novi prikaz*, Algoritam, Zagreb, 2006. godine;
- Freeden, Michael:** *The Morphological Analysis of Ideology*, u: Freeden, Michael /Sargent, Lyman /Stears, Marc (ur.): *The Oxford Handbook of Political Ideologies*, Oxford University Press, Oxford, 2013. godine, 115–138;
- Freeden, Michael /Sargent, Lyman /Stears, Marc** (ur.): *The Oxford Handbook of Political Ideologies*, Oxford University Press, Oxford, 2013. godine;
- Fukuyama, Francis:** The End of History?, *The National Interest*, 1989, (16): 3–18;

Fukuyama, Francis: *The End of History and the Last Man*, Free Press, New York, 1992. godine;

Gellner, Ernest: *Nacije i nacionalizam*, Politička kultura, Zagreb, 1998. godine;

Grbeša, Marijana / Šalaj, Berto: *Dobar, loš ili zao? Populizam u Hrvatskoj*, TIM Press, Zagreb, 2018. godine;

Hay, Colin: *Why We Hate Politics*, Polity Press, Cambridge, 2007. godine;

Heywood, Andrew: *Political Ideologies: An Introduction*, Palgrave, London, 2002. godine;

Meadowcroft, James: *Političke perspektive zelenih u osvit dvadesetprvog stoljeća*, u: Freedon, Michael (ur.), *Političke ideologije: novi prikaz*, Algoritam, Zagreb, 2006. godine, 247–270;

Mudde, Cas / Kaltwasser, Cristobal R.: *Populism: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, New York, 2017. godine;

Müller, Jan-Werner: *Što je populizam?*, TIM Press, Zagreb, 2017. godine;

Ravlić, Slaven: *Svjetozi ideologije: Uvod u političke ideologije*, Politička kultura & CID, Zagreb & Podgorica, 2013. godine;

Seliger, Martin: *Ideology and Politics*, Allen & Unwin, London, 1976. godine;

Smith, Anthony D.: *Nacionalizam i modernizam: kritički pregled suvremenih teorija nacije i nacionalizma*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 2003. godine;

Vincent, Andrew: *Modern Political Ideologies: 3rd edition*, John Wiley & Sons, Chichester, 2010. godine;

Wetherly, Paul (ur.): *Political Ideologies*, Oxford University Press, Oxford, 2017. godine;

Bojan Grebenar

**Političke ideologije stranaka u Bosni i
Hercegovini:
Sreća je lijepa samo dok se čeka**

1. Ideološko razvrstavanje u BiH – „neka cvjeta stotinu cvjetova“

Podaci o broju političkih partija u Bosni i Hercegovini su teško dostupni, a brojevi koji se dobiju pokazuju se relativnim. Za početak, u BiH se ne vodi jedinstveni registar političkih partija, uglavnom kao posljedica činjenice da ne postoji jedinstven zakon o političkom organizovanju, a ova oblast uređena je zakonima na nivou Federacije BiH, Republike Srpske i Distrikta Brčko. Međutim, za razliku od procesa registracije i odvojenih registara koji se vode u više sudova na području BiH, proces provođenja izbora je centralizovan u smislu postojanja jedne krajnje tačke ili mjesta na kojem se mogu dobiti podaci – Centralna izborna komisija BiH. Tu su podaci o broju političkih partija dostupni, ali postaju relativni.

Logično mjesto gdje se može potražiti podatak o broju partija, kada on već nije eksplicitno dostupan, jesu izbori. Na opštim izborima u Bosni i Hercegovini održanim 2014. godine, učešće u izbornoj trci uzelo je 65 političkih partija, 24 koalicije i isto toliko nezavisnih kandidata. U tih 113 „ovjerenih političkih subjekata“ rasporedilo se 7.748 kandidata.

Lokalni teren donosi više lokalnih igrača: 2016. godine na lokalnim izborima su učestvovala 372 politička subjekta i u njima 30.027 kandidata. Te podatke je potrebno malo razložiti. Naime, prema podacima Službe za reviziju finansiranja političkih partija krajem 2016. godine u BiH je bila registrovana 161 politička partija. Obrascе za prijavu za učešće na lokalnim izborima 2014. godine preuzele su 132 političke partije, 109 ih se prijavilo, a uslove za učešće su ispunile 102 političke stranke. To pokazuje da značajan broj registrovanih političkih partija, više od trećine, uopšte ne učestvuje na izborima i ne ostvaruje svoju osnovnu funkciju.¹ Prema informacijama o ovjerenim političkim subjektima za učešće na opštim izborima 2018. godine stvari se nisu mnogo promijenile: 69 partija, 34 nezavisna kandidata i 36 koalicija učestvovalo je u izbornoj trci.²

¹ *Izveštaj o sprovođenju zakona iz nadležnosti Centralne izborne komisije BiH u 2016. godini*, Sarajevo: CIK BiH, 2017. godine, str. 42–43. Izveštaj je dostupan u elektronskoj formi na internet stranici CIK BiH putem linka: <http://izbori.ba/Default.aspx?CategoryID=705&Lang=5>

² Navedeno prema: CIK BiH, link: <http://izbori.ba/Default.aspx?CategoryID=64&Lang=3&Id=2457>, pristupljeno 27.06.2018. godine;

Zanimljivo je i da je CIK BiH u periodu od 2009. do 2015. godine obavjestio nadležne sudove o neaktivnosti 158 političkih stranaka, a sudovi su na osnovu svoje procjene izbrisali iz registara 151 političku stranku.³

Ta slika nekada nije izgledala tako. Tek se devedesetih godina prošlog vijeka počinje razvijati višestranački sistem. Iako ti „proces“ nisu tema ovog rada, nije loše napomenuti da se otvaranjem političkog „tržišta“ dotadašnja monopolistička partija i ideologija dobijaju ne samo konkurenciju, nego značajno gube na dopadljivosti. Barem takav zaključak nameću rezultati prvih višestranačkih izbora u Bosni i Hercegovini: u novembru 1990. godine nacionalne političke partije osvojile su oko 85 % ukupnog biračkog tijela.⁴ Međutim, teret ideologije vremena koje je deklarativno ostalo iza demokratske zavjese još dugo će mnogi nositi na svojim leđima.⁵ O tome piše Vladimir Goati ističući da „nezadrživi raspad vladajućeg režima 1989/1990. u SFRJ nije označio[...] nestanak „starog društva“ koje je u skoro neizmijenjenom obliku postalo osnova delovanja ključnih političkih institucija[...]“.⁶ Karakteristike proizašle iz dominacije realnog socijalizma su: dominacija državnog odnosno društvenog vlasništva nad privatnom svojinom i privatnom inicijativom i iz toga proizašla okosnica socijalne stratifikacije ne u privatnoj svojini, već u posjedovanju političke moći i, manje, u nivou obrazovanja; pojedinac naviknut da se u rješavanju svojih egzistencijalnih problema oslanja na državu, a ne na vlastite snage; naglašena netrpeljivost prema ideološkim neistomišljenicima; nepovjerenje u pravo, političke institucije i procedure kao posljedica „revolucionarne pravde“ i dr.⁷

³ Ibid: str. 43;

⁴ Radomir Nešković: *Nedovršena država – politički sistem Bosne i Hercegovine*, Friedrich Ebert Stiftung, Sarajevo, 2013. godine, str. 126;

⁵ Kakav je bio raskid sa komunizmom interesantno ilustruje primjer Srpske demokratske stranke nakon prvih višestranačkih izbora u BiH. Naime, nakon pobjede za SDS je nastupila „protivrječnost neuobičajena u višeparlamentarnoj demokratiji. Lider stranke Radovan Karadžić nije dozvolio stranačkim organima da odlučuju o podjeli vlasti i kadrovskim rješenjima... Umjesto članova SDS-a, na mjesta u državnoj vlasti postavljani su kadrovi Saveza komunista Bosne i Hercegovine...“ Navedeno prema: Radomir Nešković: op. cit., str. 127;

⁶ Vladimir Goati: *Političke partije i partijski sistemi*, Centar za monitoring-CEMI, Podgorica, 2007. godine, str. 255;

⁷ Ibid: str. 255–258.

Dio ovog nasljeđa nose i članovi tada jedine političke partije. U Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji je prema popisu stanovništva iz 1981. godine živjelo 22.427.585 stanovnika⁸, a u Savezu komunista Jugoslavije bilo je njih oko 1.990.000 ili 8.87 %. Građani BiH u kojoj ih je 1981. godine bilo 4.124.008 bili su nešto uzorniji i u članstvu Saveza komunista BiH bilo ih je 391.244 ili 9.48 %.

Nakon toga, sa uvođenjem višepartizma, brojevi ponovo postaju relativni. Broj partija se povećao, oko trećine ih ne učestvuje na izborima, a broj članova u partijama je rastao, dok se broj stanovnika smanjivao. Ljudi su odlučili da konzumiraju demokratiju, ovaj njen konkretan aspekt koji ima veze za pojmovima „politika“ i „moć“ koji se u prethodnom pasusu pojavljuju kao važan faktor socijalne stratifikacije u postkomunističkim društvima. Samo u šest političkih stranaka u BiH učlanjeno je oko 520.000 građana.⁹ Tačnih podataka o broju članova nema, jer dio stranaka te podatke krije, a vrlo je vjerovatno da dobar dio njih uopšte i nema i nije u stanju da vodi preciznu evidenciju stranačkog članstva. Ipak, kada se uzme ovaj dostupni podatak i rezultati popisa stanovništva iz 2013. godine¹⁰, koji su opet relativni, dobije se podatak da je 14.73% građana u političkim partijama. Ako se na to doda da pored pomenutih šest u BiH djeluje još oko 160 političkih partija, teško je reći precizno koliko ljudi u BiH je u strankama. Još teže je reći koliko ih ima dvije ili više partijskih knjižica.

Jedinu partiju, zamjenile su mnoge, a sa uvođenjem višepartijskog sistema, „procvjetalo je stotinu cvjetova“ koji, iako različiti – slično „mirišu“.

⁸ Podaci o broju stanovnika navedeni prema: *Nacionalni sastav stanovništva SFR Jugoslavije, 1981. godine – Podaci po naseljima i opštinama*, Knjiga I, Beograd, Savezni zavod za statistiku, 1991, str. 11. Dokument je dostupan u elektronskoj formi putem linka: <http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/G1981/Pdf/G19814001.pdf>, pristupljeno 03.07.2018. godine;

⁹ Bojan Grebenar: *Unutarstranačka demokratija u Bosni i Hercegovini*, Friedrich Ebert Stiftung, Sarajevo, 2016. godine, str. 21. Ovo su podaci iz 2016. godine, a u međuvremenu je broj članova je prema dostupnim podacima iz stranaka rastao;

¹⁰ Prema podacima sa zvaničnog sajta popisa stanovništva obavljenog 2013. godine u BiH živi 3.531.159 građana. Ovaj podatak je uzet radi ilustracije i bez ulaženja u pojašnjenja o sporenju između rezultata popisa koji je objavljen od strane zajedničkih institucija na nivou BiH i rezultata popisa koji je objavljen od strane Republičkog zavoda za statistiku u Republici Srpskoj.

2. Ideološki lonac BiH

Prije dublje analize unaprijed definisanih stranaka, primjerenim polazištem može se smatrati kratak pregled opšteg stanja.

Za potrebe sticanja bolje slike o političkim partijama u BiH, njihovim ideološkim opredjeljenjima i podršci koju uživaju među građanima (narodima), analizirani su podaci o broju političkih partija koje su učestvovala na opštim izborima 2014. godine sa kandidatima za parlamente Republike Srpske i Federacije Bosne i Hercegovine. Ovaj nivo razmatranja uzet je kao optimalan, jer se sa jedne strane radi o predstavničkim tijelima za koje postoji najveći interes stranaka zbog činjenice da biraju vlade kao nosioce izvršne vlasti, relativne blizine biračima i svakako većih šansi stranačkih kandidata za izbor nego što je slučaj sa predstavničkim tijelom na nivou BiH, a sa druge strane ne radi se o prevelikom broju stranaka, kao što bi to bio slučaj da se posmatraju sve stranke koje su učestvovala na lokalnim izborima.

U Republici Srpskoj svoje kandidate za Narodnu skupštinu Republike Srpske imalo je 39 političkih partija¹¹, dok ih je na izborima za Predstavnički dom Parlamenta Federacije BiH učešće uzelo 37¹². Kada se spiskovi uporede, može se zaključiti da je na izborima učestvovalo ukupno 49 političkih partija¹³. Njih 27 imalo je kandidate u oba entiteta – 5 sa sjedištem u Republici Srpskoj, 22 sa sjedištem u Federaciji BiH. Kandidate za samo jedan od entitetskih parlamenta imale su 22 stranke – 12 u Republici Srpskoj, 10 u Federaciji BiH. Ovdje se već mogu primjetiti određene pojave i može se uzeti prostor za njihovu elaboraciju.

Na osnovu navedenih podataka uočljivo je da daleko veći broj stranaka iz Federacije BiH, a radi se o bošnjačkim ili hrvatskim nacionalnim strankama i u

¹¹ Podaci su preuzeti sa zvanične internet prezentacije Centralne izborne komisije BiH – www.izbori.ba, pristupljeno: 06.12.2017. godine. Nisu sve pobrojane partije nastupale samostalno na izborima već u koalicijama. Stranke koje su činile koalicije, date prema nazivima koji su bili na listama sa potvrđenim rezultatima CIK-a su: k1) Srpska demokratska stranka/Penzioneri – PUP/Radikali – SRS RS; k2) Demokratski narodni savez – NS – SRS; k3) Domovina (SDA, Stranka za BiH, HSP BiH, SBB BiH, DF); k4) Borci za novu politiku (Stranka socijalne sigurnosti srpskih boraca – Savez za novu politiku); k5) HDZ BiH, HSS, HKDU BiH, HSP Herceg-Bosne; k6) Zajedno za promjene (SPP-SDU-DNZ-LDS).

¹² Formirane koalicije bile su: k7) HDZ BiH, HSS, HKDU BiH, HSP dr. Ante Starčević, HSP Herceg-Bosne; k8) Zajedno za promjene (SPP-SP/U – SDU – DNZ – LDS); k9) Snaga BiH – HSP BiH – DSI; k10) Koalicija za promjene (SNS – NDP);

¹³ Ovdje u obzir nisu uzimani nezavisni kandidati;

manjem broju građanskim strankama, učestvuje u izbornom procesu u Republici Srpskoj.

Ono što treba imati u vidu kod razumijevanja ovakvih opredjeljenja stranaka jesu dvije stvari. Prvo – gledajući BiH u cjelini glasači se na izborima opredjeljuju dominantno po nacionalnom principu i drugo – pored toga što su Srbi dominantno stanovništvo u Republici Srpskoj, a u Federaciji BiH Bošnjaci i Hrvati, u RS postoji dovoljan broj birača Bošnjaka (14 posto), Hrvata (2.4 posto) i Ostalih (2.1 posto) da mogu uticati na izbore za npr. Narodnu skupštinu Republike Srpske, dok je to teže u Federaciji BiH gdje Srba ima 2.5 posto, a Ostalih – 4.6 posto. Iz tog razloga je daleko veći interes stranaka iz FBiH, 22 stranke na izborima 2014. godine, za učešće na izborima u Republici Srpskoj. Ove činjenice svakako utiču i na ideologiju stranaka i njihove programe.

Stranke sa sjedištem u FBiH su prije opštih izbora 2014. godine u RS nastupale samostalno (bošnjačke stranke, građanske stranke) i u više manjih koalicija (hrvatske stranke).¹⁴ To je za posljedicu imalo „rasipanje“ glasova i lošije izborne rezultate. Od 2014. godine primjetno je „ukrupnjavanje“ i dominantne su koalicije bošnjačkih, hrvatskih i građanskih stranaka, uz samostalne nastupe drugih stranaka. Dobar izborni rezultat na opštini izborima 2014. godine je ostvarila koalicija „Domovina“ sa dominantnim učešćem bošnjačkih stranaka, ali i HSP-a BiH koji je izraženo desna hrvatska nacionalna stranka i Demokratske fronte koja se deklariše kao građanska stranka. Ova koalicija je jedina uspjela da uđe u NSRS i ima 5 poslanika.

Ova praksa se pokazala dobrom i većina stranaka iz Federacije BiH koje imaju kandidate za NSRS na opštini izborima 2018. godine nastupaju u tri koalicije: „Proevropski blok“¹⁵, koalicija hrvatskih stranaka HDZ BiH, HSS, HKDU BiH i HSP-HNS i koalicija „Zajedno za BiH“¹⁶. U pitanju su, načelno gledano, jedna građanska koalicija i dvije nacionalne koalicije – bošnjačka i hrvatska.

¹⁴ Za više podataka pogledati rezultate izbora za Narodnu skupštinu Republike Srpske na opštini izborima održanim 2006. i 2010. godine. Dostupno na: <http://izbori.ba/rezultati/konacni/> – 2006. godina i <http://www.izbori.ba/Finalni2010/Finalni/PredsjednistvoBiH/Default.aspx> - 2010. godina. Pristupljeno 04.02.2018. godine.

¹⁵ Ovu koaliciju čine: Socijaldemokratska partija BiH, Demokratska fronta, Naša stranka, SBB – Fahrudin Radončić, Hrvatska stranka BiH, Narodna stranka radom za boljitak, Nezavisni blok. Podaci navedeni prema Pregledu ovjerenih koalicija za učešće na opštini izborima 2018. godine koji je objavljen na sajtu CIK BiH. Dokument dostupan putem linka: http://www.izbori.ba/Documents/Opci_izbori_2018/Os/Ovjerene_koalicije_Opci_izbori_2018_1_kr.pdf, pristupljeno 25.07.2018. godine;

¹⁶ Koaliciju čine: Stranka demokratske akcije, Stranka za BiH i BPS – Sefer Halilović.

S druge strane, stranke iz Republike Srpske na izborima za Predstavnički dom Parlamenta FBiH nastupaju samostalno i nisu ostvarivale značajnije rezultate. Nastupe su imale stranke koje na prvi pogled imaju građansku orijentaciju, ali se u suštini radi o strankama vladajuće koalicije u RS, sa izraženim nacionalnim i stavovima sa primarnim interesom za Republiku Srpsku. SNSD je imao po jednog poslanika nakon izbora 2006. i 2010. godine. Međutim, i ova praksa se mijenja, pa na izborima za Predstavnički dom Parlamenta FBiH, prema ranijim najavama predsjednika Republike Srpske i SNSD-a, učešće uzima koalicija „Srpska lista“ koju čini vladajuća većina u RS-u – SNSD, DNS i SP, dok koaliciju „SDS Lista“ za Predstavnički dom Parlamentarne skupštine BiH čine stranke koje imaju opozicioni status u Republici Srpskoj – SDS, NDP, NS i SRS – dr Vojislav Šešelj. I ovdje se radi o nacionalnim koalicijama.

Nakon ovih razmatranja, u nastavku se daju zaključci izvedeni na osnovu pregleda stranaka koje su učestvovala na opštim izborima 2014. godine za entitetske parlamente. U razmatranje je uzeto svih 49 političkih partija sa naznačenim procentom osvojenih glasova, deklarisanim ideološkim opredjeljenjem na političkom spektru lijevo-desno ili drugo ukoliko je navedeno, kao i neke zanimljive odrednice iz njihovih programa kao ilustracije koje mogu podstaći diskusiju. Kompletan pregled dat je u Tabeli 1. koja se nalazi u dodatku na kraju ove publikacije.

Uopštavanja iz datog pregleda političkih stranaka su vršena po nekoliko osnova: 1) nazivi političkih stranaka, 2) eksplicitna stranačka opredjeljenja i 3) izborni rezultat i ideološka opredjeljenja stranaka.

Analizirajući ***nazive političkih stranaka***, može se uočiti da 12 stranaka koristi nacionalnu (etničku) odrednicu i to 8 stranaka „hrvatsku“, 4 stranke „srpsku“, a nema stranaka koje koriste „bošnjačku“ odrednicu ili predznak. Na osnovu ovoga može se zaključiti da je korištenje nacionalnog predznaka i isticanje nacionalnog u nazivu stranaka učestalije kod onih stranaka koje „pripadaju“ nacionalnoj grupi koja se osjeća ugroženijom i koja nije zadovoljila svoje nacionalne aspiracije. Uz navedeno, treba skenuti pažnju i na odsustvo bošnjačkih odrednica. Pored toga što u trenutku formiranja SDA nije bilo dozvoljeno njihovo korištenje, odsustvo „bošnjačkog“ predznaka je posljedica činjenice da su Bošnjaci najbrojniji narod u BiH i da njihovim političkim partijama odgovara vezivanje za državu BiH. To se može uočiti i kod učestalosti naziva „Bosna i Hercegovina“ u nazivima posmatranih stranaka – koristi se u

16 naziva stranaka, iako nisu isključivo sve stranke bošnjačke. Interesantno je skrenuti pažnju na još dvije pojave: 6 stranaka se u svom nazivu poziva na „narod“, dok se ubjedljivo najviše koristi termin „demokratija“ – u ukupno 18 naziva stranaka.

Prema **eksplicitnim stranačkim opredjeljenjima** može se konstatovati da se od ukupno 49 stranaka njih 24 opredjelilo o „strani“: 16 stranaka se eksplicitno u svojim aktima izjasnilo „lijevo“, pripadnost „centru“ je izrazilo 8 stranaka, dok niti jedna stranka nije eksplicitno navela pripadnost „desnom“ dijelu spektra. Ovo može biti pokazatelj utiska o lošoj percepciji svrstavanja na desnu stranu, jer se godinama unazad o „desnima“ priča kao ekstremima, nacionalistima i slično. Naravno, desni dio spektra ne znači samo nacionalizam, ali očito da nema niti dovoljno znanja niti spremnosti u strankama da se upuštaju o rasprave, već se jednostavno izbjegava eksplicitno opredjeljivanje „desno“, iako to poslije ne spriječava takvo postupanje i činjenje onoga što se kroz izbjegavanje u opredjeljivanju željelo izbjeći. Pored ovoga, uočljivo je da 25 stranaka, dakle većina, uopšte nije željela da se upušta u eksplicitno izjašnjavanje oko pripadnosti lijevom ili desnom dijelu ideološkog spektra.

Rezultati ukrštanja **izbornih rezultata i ideoloških opredjeljenja stranka** sa izbora za entitetske parlamente 2014. godine dati su u nastavku teksta, a prije iznošenja podataka potrebne su dvije ograde: prvo, termini koji označavaju broj subjekata koji će se nalaziti u nastavku nisu samo pojedinačne političke stranke, već i koalicije u kojima se nalazi dvije ili više stranaka, ali ih nije bilo moguće razdvojiti, jer su izborni rezultat ostvarili kao koalicija, i drugo, potrebno je pojašnjenje oko kriterijuma za kategorizaciju stranaka. Razvrstavanje stranaka na liniji „lijevo-centar-desno“ vršeno je prvo na osnovu deklariranih stranačkih opredjeljenja iz njihovih dokumenata. Kod stranaka koje nisu imale eksplicitno ideološko opredjeljenje autor je izvršio kategorizaciju na osnovu prioriteta u stranačkim programima, preovlađujućih politika ili usmjerenja iz stranačkih dokumenata, izjava stranačkih lidera i sl. Pomenuta kategorizacija je približna i ne može se smatrati potpuno preciznom, jer stranke u svojim programima ponekada imaju u suprotstavljene odrednice i rijetko se mogu naći ideal-tipski primjeri ideoloških programa.0

Podrška građana strankama i koalicijama na izborima za entitetske parlamente 2014. godine						
	RS			FBiH		
Ideološka pozicija	Lijevo	Centar	Desno	Lijevo	Centar	Desno
Ostvareni rezultat (postotak)	42.31	41.22	15.29	32.89	47.9	18,61
Broj stranaka i koalicija	12	6	5	12	7	6

Tabela 2.

Na osnovu izloženih pokazatelja može se iznijeti nekoliko opservacija: **lijeve** stranke i koalicije dobijaju značajnu podršku građana, ali se može uočiti da je broj subjekata koji učestvuju u raspodjeli glasova veći nego u drugim slučajevima, pa to u praksi dovodi do rasipanja glasova, jer je većina lijevih stranaka u oba entiteta zapravo ostala ispod cenzusa. U RS lijeve stranke dobijaju veću podršku od stranaka iste pozicije u FBiH; **centar** ima izuzetno dobre rezultate u oba entiteta, što bi trebalo da znači da su ljudi opredijeljeni za određena „srednja“ rješenja i umjerene politike i broj subjekata koji učestvuju u raspodjeli glasova je manji nego kod lijevih; **desne** stranke i koalicije uživaju ubjedljivo najmanju podršku i njih je u odnosu na druge dvije pozicije najmanje, uz ogradu da se ovdje pod desnim ne misli isključivo na nacionalističku i ekstremnu retoriku, već da desno uključuje i niz vrijednosti vezanih za tradiciju, konzervativizam, hijerarhiju, pristup prema ekonomiji, pogled na državu i drugo. Svakako da ipak nacionalni elementi dominiraju. Stranke izbjegavaju da se povežu, a pogotovo da se deklarišu kao desne. Razlog za to je, može se pretpostaviti, u dominantnoj slici koja se godinama stvara o pojmu „desno“ kao pojmu ekstremnog, populističkog, retrogradnog, zatvorenog... Kao što se vidjelo ranije, niti jedna od posmatranih stranaka nije sebe vezala za desni dio ideološkog spektra i najbliže što stranke idu toj strani jeste „desni centar“. Pored toga, određeni broj stranaka maskira svoje politike smještanjem sebe u centar i parolama o demokratiji, evropeizaciji i slično.

3. Ideologija između redova stranačkog programa

Za detaljniju analizu stranačkih dokumenata izabrano je osam političkih partija i to: SDP BiH, SNSD, SDS, HDZ BiH, SDA, NS, DF i GS. Prilikom izbora stranaka za detaljniju analizu željelo se obuhvatiti više njih, ali je ograničen prostor zahtijevao određenu selekciju i kriterijume.

S tim u vezi, kriterijumi su bili: stranke sa različitih dijelova ideološkog spektra, stranke koje trenutno vrše vlast i opozicione stranke, zbog različitih pogleda na stanje i iznošenje konkurentnih politika, da imaju značajnu podršku birača i da funkcionišu duži vremenski period. Ovim rezonovanjem izabrano je prvih pet stranaka. Preostale tri su, uslovno rečeno, stranke lijeve orijentacije, od kojih su dvije već bile na izborima i na njima je DF dobio značajnu podršku, dok je kod NS-a bio presudna zanimljivost programa i pozicija stranke. GS je jedina novoformirana stranka od obuhvaćenih analizom i bilo je interesantno razmotriti njihovu programsku „ponudu”.

3.2.1 Socijaldemokratska partija Bosne i Hercegovine – SDP BiH

SDP BiH je jedna od političkih stranaka koja je mnogo radila na svojim programskim dokumentima, kvantitativno – jer je dostupno više različitih dokumenata različite „težine“ iz različitih vremenskih perioda, i kvalitativno – jer se kroz ponuđene dokumente opširno izlažu vrijednosti i principi za koje se stranka zalaže.

Najznačajniji dokumenti, Statut i Program, usvojeni su 03. oktobra 2015. godine na VI Kongresu stranke koji je uslijedio nakon izbornog poraza na opštim izborima 2014. godine i ostavki stranačkog rukovodstva.

Statutom je SDP određen kao „jedinствена politička multietnička, prograđanska organizacija socijaldemokratske lijeve orijentacije, slobodnih, ravnopravnih i odgovornih članova[...]“. Ciljevi i zadaci proizilaze iz Programa, a između ostalog odnose se na: izgradnju BiH kao demokratske države ravnopravnih građana i naroda, Bošnjaka, Hrvata i Srba i ostalih građana; afirmaciju suvereniteta, teritorijalnog integriteta i političke nezavisnosti BiH; ostvarivanje socijalne i nacionalne ravnopravnost građana

i njihovih kolektiviteta; afirmaciju i aktivno ispoljavanje antifašizma; ostvarivanje i zaštitu prava radnika/radnica; izgradnju otvorenog bosanskohercegovačkog društva na vrijednostima evropske socijaldemokratije: slobode, jednakosti, pravde i solidarnosti; temeljnim pravima i slobodama čovjeka i građanina/građanke; izgradnju BiH kao socijalne, pravne i sekularne države sa punim vjerskim slobodama; uspostavu pluralizma vlasništva; uspostavu socijalne tržišne privrede.

Program SDP-a BiH koji je usvojen 2015. godine zapravo predstavlja inoviranu verziju stranačkog programa usvojenog na III Kongresu stranke održanom 2005. godine. Inoviranje je imalo za cilj da odgovori na potrebu za „novim vizijama i odgovorima o budućnosti zasnovanoj na socijaldemokratskim idejama“. Program se sastoji od 7 poglavlja u kojima su date pozicije stranke o pitanjima koja su procijenjena kao važna.¹⁷

Poglavlje „**SDP BiH i svijet**“ je zanimljivo jer daje trenutnu sliku svijeta sa pozicije SDP-a, odnosno iz socijaldemokratske ili lijeve perspektive. Prema njemu, globalno okruženje karakterišu dominacija krupnog kapitala i tržišnog fundamentalizma, gubitak radnih mjesta u industriji, poljoprivredi i drugim tradicionalnim djelatnostima, a u globalizaciji ekonomije i društva koja se realizuje na neoliberalnim principima gubitnici su radnici. Javne usluge kroz privatizovane institucije nisu dostupne dobrom dijelu srednje klase i siromašnim slojevima uopšte. Dešavaju se masovne migracije izbjeglica, globalne institucije ne uspijevaju obezbijediti uslove ravnopravnosti, pravde i socijalnog razvoja, snažne multinacionalne institucije i kompanije podrivaju suverenitet malih zemalja. U ovom kontekstu treba izdvojiti da je SDP ako ne jedina, onda jedna od rijetkih stranaka koja se poziva na Karla Marksa kada upozorava da tržišna ekonomija doprinosi stalnom zaoštavanju protivrječnosti o kojima je on pisao¹⁸.

Odgovor na uočene globalne trendove za BiH je u pridruživanju Evropskoj uniji, dok se na polju bezbjednosti zagovara pristupanje NATO savezu, mada se radi o institucijama globalnog svijeta koje su prethodno kritikovane. U

¹⁷ Navedeno prema: Program SDP-a BiH, str. 4. Dokument dostupan na: <http://sdp.ba/datoteke/uploads/PROGRAM-SDP-BIH.pdf>.

¹⁸ Većina partija nema reference prema Marksu i njegovim idejama, vjerovatno kao posljedica želje da se izbjegne asocijacija prema vremenu socijalizma koje se smatra prošlim. Istovremeno, u svijetu se ove ideje kritički analiziraju, o njima se debatuje, piše i razmatra mogućnost njihove ideološke i praktične primjene.

ovom dijelu se konstatuje kriza socijaldemokratije u Evropi koja nakon ekonomske krize nije ponudila prave političke, socijalne i ekonomske odgovore. Prepoznaje se da „ideje socijalne pravde više nisu ekskluzivna svojina socijaldemokratskih partija“, pa države članice EU uz promociju slobodnog tržišta provode i snažne mjere državnog intervencionizma. Uopšteno gledajući, ova pojava je zanimljiva, jer se sa svjetskom ekonomskom krizom i snažnim intervencijama država koje su spašavale velike privatne firme i banke, desilo da uprkos „pobjedi“ lijevih politika, njihovi glavni promoteri gube podršku.

Programska vizija određuje SDP kao demokratsku stranku lijeve političke orijentacije i građansku partiju koja afirmiše „vrijednosti zajedničkog bosanskohercegovačkog građanskog i državnog identiteta“. Stranka želi BiH razvijati kao socijalnu državu blagostanja i graditi „demokratski socijalizam“ koji podrazumijeva „pluralizam vlasništva, postojanje tržišne ekonomije, politički pluralizam i ulogu države i njenih institucija u sferi ekonomskog i socijalnog razvoja“. Teži se decentralizovanoj i funkcionalnoj državi na principima evropskog regionalizma i široke autonomije lokalne samouprave.

U istorijskim ishodištima i socijalnom utemeljenju SDP ističe svoje korijene u Socijaldemokratskoj stranci BiH i razvoj baziran na evropskoj i bosanskohercegovačkoj socijaldemokratiji, radničkom i seljačkom pokretu, poukama i porukama Narodnooslobodilačkog antifašističkog rata, dosezima i pozitivnim vrednotama socijalnog razvoja nakon Drugog svjetskog rata, te na osnovama reformističko-demokratskog iskoraka Saveza komunista BiH – u uvođenju višestranačke političke strukture. Ovdje je u najmanju ruku diskutabilno koliko je uvođenje višestranačja bilo posljedica „reformističko-demokratskog iskoraka“ SK BiH, a koliko posljedica nezaustavljivog pada komunizma¹⁹. Takođe, u programu se nigdje ne daje bilo kakav kritički osvrt na period „socijalnog razvoja nakon Drugog svjetskog rata“. Iako bi moglo da se razumije da SDP kao sljedbenik SK BiH blagonaklono gleda na prošlost i romantizuje je, nespremnost da se ukaže i na nedostatke i uputi kritika ka lošem, njihova je odgovornost i obaveza koju ovdje nisu ispunili.

¹⁹ R. Nešković u citiranoj knjizi navodi da je „Savez komunista BiH, kao vladajući politički subjekt do 1990. godine, nastojao da kontroliše ili redukuje proces parlamentarne demokratije i da spriječi djelovanje etničkih stranaka...SK BiH pokušao je izbornim zakonodavstvom da zadrži vlast na način da zabrani formiranje nacionalnih stranaka.“ Za više podataka pogledati R. Nešković, citirani rad, str. 122.

U nastavku se navodi da je stranka bila dio „patriotskih snaga u odbrani suvereniteta, integriteta i društvenog bića u vremenu rata 1992–1995. godine“. Ističe se da je SDP „partija rada i stvaralaštva, partija radnika u materijalnoj i nematerijalnoj sferi i ljudi koji žive od svog rada“ i partija „građana i autohtonih naroda“.

Temeljne političke vrijednosti SDP-a su:

- **socijalna demokratija i socijalna jednakost**, gdje se kao ciljevi i vrijednosti ističu pluralističko društvo, politički pluralizam, participativna demokratija na svim nivoima političkog organizovanja i socijalna dimenzija demokratije kroz društvenu jednakost u svim sferama socijalne egzistencije,
- **industrijska demokratija** koja tematizuje poziciju radnika, adekvatne uslove za rad i zaštite na radu, zastupljenost radnika u nadzornim odborima, slobodno organizovanje sindikata i pravo na štrajk, zastupanje političkih interesa radnih slojeva.
Ovdje se može uočiti jedna nedosljednost. Naime, SDP navodi da „sindikata zastupa ekonomsko-socijalne, a SDP i političke interese radnih slojeva društva“.²⁰ Nepotrebno se ostavlja prostor za tumačenje da stranka želi monopolizovati i preuzeti ekskluzivitet zastupanja političkih interesa radnika. Sindikati i političke stranke nisu u istom statusu i ne mogu se stavljati u isti rang u smislu reprezentacije. Ovo se krši i sa prethodnim partijskim opredjeljenjima po kojim su protiv bilo čijeg ekskluziviteta, a za pluralizam.
- **humanizam, socijalna pravda i društveno blagostanje** uključuju izgradnju države blagostanja, socijalne službe dostupne svima, naknadu i socijalnu podršku nezaposlenima, nemoćnima i osobama sa invaliditetom, dalji razvoj državne zdravstvene službe i javnog sistema obrazovanja, preventivna socijalna politika, organizovana solidarnost, svako daje prema mogućnostima.

Pored ovoga, u programu se posebno ističu vrijednosti antifašizma i unutarstranačke demokratije koju čini dijalog zasnovan na argumentima i

²⁰ Program SDP-a, str. 11.

toleranciji, sistem unutarstranačkih izbora na principu „jedan čovjek – jedan glas“, pravo na manjinsko mišljenje i dr.

Treće poglavlje bavi se **konceptijom razvoja bh. društva** koja je data kroz poglede na moderno i slobodno bosanskohercegovačko društvo, saradnju sa društvenim pokretima i građanskim udruženjima, ljudska prava i slobode, rodnu ravnopravnost, ulogu mladih u društvu, obrazovanje i nauku i borbu protiv siromaštva.

U četvrtom poglavlju nalaze se stavovi **za ekonomiju društvenog blagostanja u BiH**. SDP pokušava da balansira između krajnosti slobodnog tržišta i države blagostanja. Ističe se da je BiH dejtonskim ustavom koncipirana kao neoliberalna ekonomija sa slabom centralnom državom i da je neoliberalni koncept bio poguban u vremenu tranzicije. Zbog toga je potreban novi model socijalno-ekonomskog razvoja.

Stav da odlaganje socijalnih i ekonomskih reformi ugrožava političku stabilnost, a što se manifestovalo protestima građana u februaru 2014. godine, iako razumljiv, ne dotiče se činjenice da je SDP bio dio vlasti u Bosni i Hercegovini i da je, između ostalog, tadašnji premijer FBiH, sada aktuelni predsjednik stranke, bio iz SDP-a.²¹

Stranka se zalaže za „aktivne makroekonomske i razvojne politike, regulaciju i nadzor liberalizovanih tržišta i snažnu ulogu socijalne države“. Ekonomski rast se temelji na rastu izvoza, koji je uslovljen sprovođenjem reindustrijalizacije, a pored izvoza rast treba bazirati i na rastu investicija u privatnom sektoru i javnoj infrastrukturi i povećanju lične potrošnje. S druge strane, reforme u mnogim sektorima ekonomije i društva uključuju i dalju liberalizaciju. Nije jasno navedeno koje su to „potrebne reforme“ kako bi se veliki i neefikasan javni sektor učinio efikasnim i kako bi se kroz „neophodan nivo liberalizacije“ otvorio veći prostor za razvoj privatnog sektora. SDP se protivi rigidnom smanjenju javne potrošnje, ali se zalaže za racionalizaciju i restrukturiranje javne potrošnje. Izdvaja se povećano ulaganje u nauku i razvoj, obrazovanje, zdravstvo, penzije i druge socijalne potrebe, ali ostaje

²¹ U zaključcima sa Četvrtog kongresa SDP-a održanog u martu 2007. godine govorilo se o nultoj stopi PDV-a na osnovne proizvode, oštrim racionalizacijama u javnim budžetima i fondovima, oduzimanju kriminalom stečene imovine, „ljevičarskom, crvenom, jako crvenom“ odgovoru na nacionalističku radikalizaciju, širokom lijevom frontu, radikalizaciji u djelovanju zastupnika i slično. To je SDP-u donijelo poboljšanje rezultata na izborima, ali nije bilo dovoljno da sedam godina kasnije spriječi nezadovoljstvo građana.

upitno gdje će biti pronađena sredstva da bi se to ostvarilo. Nastavak „intenzivnih javnih investicija“ u oblastima gdje privatni kapital nema interesa, ili gdje je javni pokazao svoje prednosti, podrazumijeva i „potreban nivo javnog zaduživanja“. Intenziviranje restrukturiranja javnog korporativnog sektora se vidi kroz „konsolidaciju i tržišno prilagođavanje, kroz stečajevе i kroz privatizaciju većeg ili manjeg dijela državnog kapitala“, što treba biti praćeno i sveobuhvatnim programom zbrinjavanja radnika. Sprovedene privatizacije treba preispitati, a nove moraju biti realizovane uz programe utroška sredstava za razvoj. Ističe se da javna dobra ne mogu biti predmet privatizacije.

Kao podrška preduzetništvu zastupa se ideja smanjenja poreza i doprinosa, a poreska reforma treba da omogući proširenje poreske baze – progresivno oporezivanje ekstremno visokih dohodaka, više poreze i akcize na luksuzne proizvode i uvođenje poreza na neiskorištenu imovinu. U oblasti socijalne pravde predviđaju se direktni socijalni transferi, uspostavljanje socijalne karte, a za imovinu i bogatstvo pojedinaca mora se dokazati porijeklo.

Kao i u prethodnim dijelovima i kod ***odnosa prema državi BiH i njenoj budućnosti*** uočljive su određene nedorečenosti i eufemizmi. Tako se prihvata trenutno državno uređenje, ali je istovremeno „nužno restrukturirati postojeći sistem državno-administrativnog uređenja“. Iako se poziva na opšti konsenzus parlamentarnih stranaka u BiH, jasno je da je za najmanje jednu stranu, a otuda između ostalog i loši rezultati SDP-a u Republici Srpskoj, neprihvatljiv prijedlog „razvijene regionalne autonomije i lokalne samouprave na temelju istorijskog naslijeđa i ekonomske racionalnosti“, a da se uz to dodatno jačaju institucije državne vlasti. Tako se pozicije o BiH kao socijalnoj državi nalaze upravo u ovom dijelu. Zagovara se pravo na rad i socijalna sigurnost svakog čovjeka, pomoć nezaposlenima, jačanje sindikata i radničkih prava, reforma penzionog, invalidskog i zdravstvenog osiguranja (zastupa se mješoviti penzioni sistem i zdravstvo koje ne isključuje tržišne principe), minimalni paketi zdravstvene zaštite i zdravstvenih usluga i davanja za siromašne. Ovi prijedlozi su za dio političkih aktera teško prihvatljivi kada se traži njihova realizacija sa nivoa države BiH, što uključuje

novu državnu legislativu, novu administraciju, nova budžetska izdvajanja, i to sve bez ulaska u sporenja oko entitetskih i državnih nadležnosti.²²

Na kraju, vrijedi se dotaći i nacionalnog segmenta u kojem je dio nerazumijavanja ili sporenja između značajnog broja stranaka iz Republike Srpske i građanski orijentisanih stranaka iz Federacije BiH. Naime, SDP kao i druge građanske stranke iz FBiH obuhvaćene ovim dijelom analize - Demokratska fronta i Naša stranka, ističu u prvi plan svoj multietnički karakter i građanske pozicije. Istovremeno se vrlo rijetko ili nikako ne referišu prema Republici Srpskoj i zagovaraju promjenu ustavnog i teritorijalnog uređenja BiH na ekonomskim, prirodnim i sl. principima. Ovakvi prijedlozi se osporavaju na bazi činjenice da u pomenutim strankama većinu članstva čine pripadnici jednog nacionalnog kolektiviteta koji je ujedno i većinski u BiH. Zagovaranje građanskog principa, posebno pristupa "jedan čovjek – jedan glas" zbog straha od majorizacije konstantno nailazi na osporavanje političkih partija iz druga dva konstitutivna kolektiviteta. Ipak, ova sporenja ostaju bez adekvatnog odgovora ili rješenja.

3.2.2 Savez nezavisnih socijaldemokrata – SNSD

Nekoliko dokumenata je relevantno za analizu ideoloških pozicija SNSD-a. *Statut*²³ stranke usvojen je 25. aprila 2015. godine na V saboru stranke. U Statutu se nije previše pažnje posvećivalo programskim i ideološkim pitanjima i u tom smislu je ovaj dokument čisto organizaciono-tehničkog karaktera. Dva člana su posvećena političkim ciljevima. Prema njima, SNSD je stranka slobode, mira i demokratije koja se zalaže za izgradnju društva blagostanja i socijalne pravde putem parlamentarne demokratije i vladavine prava, kao i za ostvarivanje svih prava i sloboda građana iz Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i za dosljedno ostvarivanje i sprovođenje Opšteg okvirnog sporazuma za mir u BiH.

Godina usvajanja Programa stranke nije poznata, ali je uočljivo da je dokument starijeg datuma. Zbog toga je u analizu bilo neophodno uključiti i

²² Razvoj političkih, a i opštih prilika u zemlji, doveo je do situacije da ideje o novom Ustavu BiH i uvođenju republike sastavljene od regija koje je SDP zastupao svojim prijedlogom Ustava RBiH iz 2009. godine sada samo antagonizuju političke odnose i teško mogu biti polazna osnova razgovora.

²³ Dokument dostupan na: http://www.snsd.org/images/dokumenti/statut/statut_2015.pdf.

novije pozicije stranke koje su razrađivane kroz tri deklaracije usvojene na V saboru stranke 2015. godine.

Programom²⁴ je SNSD određen kao politička stranka „slobodnih ljudi i duha, stranka mira, promjena i evropskog napretka, stranka socijalne integracije, jednakosti i pravde, stranka evropske socijaldemokratije i humanih demokratskih promjena“. Stranka će ciljeve socijaldemokratije – slobodu, jednakost, pravednost, socijalnu pravdu, solidarnost i uzajamnu odgovornost – ostvarivati putem „klasničnih instrumenata socijaldemokratije: snažne socijalne države i razvoja tržišne ekonomije“.

U nekoliko pasusa se govori o značaju Socijalističke internacionale (SI) i pripadnosti SNSD-a ovoj porodici po programskim načelima, međunarodnoj poziciji i praktičnom djelovanju. Međutim, na 24. Kongresu SI održanom 2012. godine u gradu *Cape Town* SNSD je isključen iz SI. Pored toga što stranački program u ovom dijelu nije tačan, pokazuje se da su i vrijednosti i/ili djelovanje SNSD-a bili u suprotnosti sa pozicijama SI. To je posljedica zaokreta koji je stranka napravila 2006. godine kada je preuzela nacionalnu retoriku karakterističnu za druge stranke, a za potrebe dodatne mobilizacije birača i pobjede na izborima. Naravno da su okolnosti od dolaska SNSD-a na vlast 2006. godine do same odluke o isključenju iz SI mnogo složenije, ali oštra promjena u stranačkoj politici prema nacionalnim pitanjima je evidentna.

U dijelu programa „**Republika Srpska i Bosna i Hercegovina**“ konstatuje se da je Dejtonski mirovni sporazum minimum političkog dogovora u BiH, a da bi njegova revizija dovela do novih sukoba i tenzija. Ističe se da iako evoluirala u svom ustavnom uređenju, pri čemu se prvenstveno misli na posljedice konstitutivnosti naroda na prostoru cijele BiH – Republiku Srpsku srpski narod shvata kao uslov opstanka u BiH. U programu se kao politički cilj definiše BiH kao složena federativna državna zajednica sa Republikom Srpskom kao federalnom jedinicom.

Ovaj stav je u značajnoj mjeri promijenjen u Deklaraciji „Republika Srpska – Slobodna i samostalna – Budućnost i odgovornost“.²⁵ Nakon uvodnih obrazloženja o ustavnoj i međunarodnoj poziciji Republike Srpske, dejtonskim nadležnostima države i entiteta, te narušenim odnosima i

²⁴ Dokument dostupan na: <http://www.snsd.org/images/dokumenti/politickiProgram.pdf>.

²⁵ Dokument dostupan putem linka: <http://www.snsd.org/images/dokumenti/deklaracija-predsjednik.pdf>, pristupljeno 16.07.2018. godine;

nametanjima unutar BiH, konstatuje se da je „slobodna Republika Srpska samostalna država u okviru svojih sadašnjih granica“.²⁶ Ovim dokumentom se ističe i pravo Republike Srpske na samoopredjeljenje ukoliko se nastave kršenja Dejtonskog sporazuma, a u slučaju da mjerljivi rezultati izostanu „Narodna skupština Republike Srpske treba u toku 2018. godine raspisati referendum o samostalnom statusu Republike Srpske“.²⁷ Takav referendum još uvijek nije raspisan.

Ciljevi političkog djelovanja SNSD-a opisani su u 32 tačke. Činjenica da SNSD ima najveće učešće u vlasti na nivou Republike Srpske i da 12 godina bez prekida njegovi predstavnici nose odgovornost za ključne politike i njihovu realizaciju, stavlja na test deklarisanе ciljeve i njihovo ostvarenje u praksi. Društvo visokog stepena slobode, demokratije, prosperiteta i socijalne sigurnosti, raznovrsni i efikasni oblici izražavanja volje građana, borba protiv kriminala i korupcije, afirmacija načela slobode medija, podrška radu nevladinih organizacija kao nezaobilaznom faktoru javne kontrole, odvojenost države i crkve i slični ciljevi ostaju ne samo bez adekvatne realizacije u praksi, već nerijetko i direktno ugroženi u ime ili za račun SNSD-a.

Stav prema Evropskoj uniji i NATO-u u ovom dokumentu nije jasno izražen. Stranka se zalaže za demilitarizaciju BiH, uz redukovane i profesionalne snage do realizacije ovog cilja. U praksi se u proteklih nekoliko godina stav o NATO-u vezao za neutralnost i stav Srbije, s tim da je SNSD ranije imao učešće u odlukama koje su opredjelile put BiH ka integraciji u NATO. Prioriteti u spoljnoj politici BiH su članstvo u Savjetu Evrope, postizanje i primjena Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju sa EU koje se navodi kao strateški cilj BiH. Može se uočiti da je program i u ovom segmentu zastario.

Ekonomske pozicije ogledaju se u opredjeljenju za tržišni karakter privrede i državi koja mora biti garant ekonomskog uspjeha kroz samo dvije uloge u privrednom sistemu: regulativnu i nadzornu. „Sve ostalo treba biti stvar tržišne utakmice“, a uočen je i nastavak stava neuobičajenog za socijaldemokratsku opciju da „brza i efikasna privatizacija državnog kapitala u preduzećima i bankama mora oduzeti državi i državnoj vlasti neefikasno i

²⁶ Op. cit: str. 6.

²⁷ Op. cit: str. 7.

netransparentno upravljanje kapitalom“.²⁸ Ovaj stav je tokom godina očito korigovan.

Pored podrške privatizaciji sa ciljem povećane konkurentnosti i ekonomske efikasnosti privrede uz sistem zaštite radničkih prava, prilično uopšteno se podržava i podsticanje razvoja malih i srednjih preduzeća, razvoj poljoprivrede i oživljavanje sela, traženje komparativnih prednosti u energetici, šumarstvu, podsticaj stanogradnji i obnovi infrastrukture i slično.

Po pitanju socijalne politike iznosi se stav o aktivnoj socijalnoj politici prioritetno za stara lica, lica bez imovine i nesposobna za rad, hendikepirana lica i djecu. Sistemi penziona i zdravstvene zaštite ocijenjeni su kao neefikasni i preglomazni i potrebna je njihova temeljna reforma.

Prema navedenom može se konstatovati da je sam Program SNSD-a zastario i da stranka nije osjetila potrebu za njegovo inoviranje ili utvrđivanje novog dokumenta. Ipak, pozicije stranke su iznesene u nekoliko drugih dokumenata. U Deklaraciji o fašizmu²⁹ konstatuje se da je „srpski narod dao ogromne žrtve i veliki doprinos antifašističkoj borbi“, da su „Srbi zadobili svoje mjesto na pobjedničkoj anifašističkoj strani istorije“ i da je to „trajni dokaz naše nacionalne i evropske političke savremenosti“. Iako vrijednosti antifašizma jestu tekovina koju baštine socijaldemokratske stranke, uočljivo je ovdje isticanje nacionalnog segmenta, koji opet nije sporan, ali se ovdje upotrebljava kao mobilizator i sredstvo distinkcije, jer se govori o „srpskoj“, „našoj“ savremenosti. Nedosljedna su upozorenja na veličanje ličnosti i pripadnika fašističkih i nacističkih vojnih formacija, zatim na omalovažavanje, poricanja i opravdavanje holokausta i zloupotrebljavanje antifašizma i političke manipulacije, a da se istovremeno nijednog trenutka kritički ne preispituju vlastite pozicije i postupci u sličnom kontekstu i metodologiji.

Deklaracija o ekonomskom razvoju³⁰ polazi od činjenica da tranzicija koncipirana i vođena od međunarodne zajednice, liberalni koncept tržišne privrede i liberalizacija spoljne trgovine nisu dali pozitivne rezultate, da se održava relativno visoka nezaposlenost i da je prisutan relativno visok stepen siromaštva, kao i da je tržište rada nefleksibilno i sa ograničenom

²⁸ Program SNSD-a, tačka 13;

²⁹ Dokument dostupan putem linka: <http://www.snsd.org/images/dokumenti/deklaracija-antifasizam.pdf>, pristupljeno: 15.07.2018. godine;

³⁰ Dokument dostupan putem linka: <http://www.snsd.org/images/dokumenti/deklaracija-ek-razvoj.pdf>, pristupljeno: 16.07.2018. godine.

konkurencijom. Opterećujući su i visoka nelikvidnost privrede, visoka unutrašnja dugovanja, visoka kamatna stopa i nizak nivo finansijske discipline i odgovornosti, korupcija u dijelu institucija, netransparentno poslovanje i različite utaje poreza i doprinosa, ograničeno i sporo dejstvo pravne države, kao i nefukcionalna i skupa državna administracija.

Kao odgovor na ove probleme SNSD navodi da će inicirati da se u Republici Srpskoj pokrenu i provedu reforme za poboljšanje poslovnog okruženja što uključuje šansu koja se mora dati „znanju, inovacijama, preduzetništvu i konkurenciji“, analizu svih zakona da bi se uspostavio ambijent stimulativan za investicije, zapošljavanje, primjenu modernih tehnologija i povećanje izvoza. Cilj je pretvoriti RS u „jednu od najpovoljnijih destinacija za investicije“. Modernu strategiju reindustrijalizacije činiće novi pristup inovacijama koji će povezati privredu, univerzitete i naučno-istraživačke institute, formiranje fondova rizičnog kapitala, ukidanje dažbina na uvoz mašina i opreme za industriju i ukidanje oporezivnaja dobiti reinvestirane za ove namjene, ali i vođenje računa o zdravlju ljudi, zaposenih i okolini. Podrška će biti pružena i kroz jeftinu državnu administraciju, rasterećenje privrede „nekih nameta, pogotovo u sferi rada“. U sferi „javnog“, insistira se na zaoštavanju finansijske discipline, kontroli imovine i oduzimanju nelegalno stečene imovine, ukidanju bilo kakvog privilegovanog statusa za preduzeća, banke i druge, ukidanju programa zapošljavanja čiji je efekat u rastu javne administracije, te na tome da javna preduzeća posluju na ekonomskim principima.

Navedene mjere oslikavaju pristup ekonomske liberalizacije, koji je netipičan za lijeve opcije, ali često i neizbježan. Politike koje iz nje proizilaze obično nemaju povoljne ishode za dobar dio građana i ostavljaju državu bez dijela sredstava i instrumenata za djelovanje. Ipak, zamah koji se htio najaviti ovakvim mjerama nakon više od tri godine od donošenja ove deklaracije nije imao najavljene efekte.

3.2.3 Srpska demokratska stranka – SDS

Dva dokumenta su relevantna za analizu programskih pozicija Srpske demokratske stranke i to Statut i Program. Pored navedenih, na internet

stranici stranke nije dostupno više dokumenata iako je svojevremeno bilo dostupno više njih, poput Bijele knjige SDS-a³¹ kao svojevrsne „knjige reformi“. S obzirom na to da se radi o dokumentima koji su usvojeni prije izbornog poraza na lokalnim izborima 2016. godine i za vrijeme mandata sada bivšeg predsjednika stranke Mladena Bosića, a i kako je dio visokopozicioniranih članova koji su vjerovatno bili uključeni u njihovu izradu napustio SDS, može se pretpostaviti da su to u dobroj mjeri razlozi njihove nedostupnosti. Međutim, Program koji je dostupan i koji će biti predmet analize i dalje je dostupan, iako je usvojen 2010. godine i sa potpisom bivšeg predsjednika stranke.

Važeći **Statut** usvojen je u maju 2015. godine na Izornoj skupštini stranke i treba istaći odredbe nekoliko njegovih članova. Prema Statutu, SDS je određen kao „demokratska politička organizacija slobodnih i odgovornih građana“³², a stranka se zalaže za „uspostavljanje i očuvanje demokratskog političkog poretka u Republici Srpskoj i Bosni i Hercegovini“. Statutom je određena i krsna slava SDS-a, Petrovdan, dok je ustanovljen i Dan nacionalnog sjećanja koji se obilježava 13/14. januara, iako nema dostupnih informacija o tome da je ovaj dan zaista nekada obilježen, uz ogradu da se možda radi o zatvorenom, intimnom događaju koji stranka ne publikuje.³³

Cilj SDS-a je da djeluje na „ostvarivanju političkih, ekonomskih, kulturnih, vjerskih, obrazovnih i drugih interesa srpskog naroda u Republici Srpskoj i šire“ i to tako što: štiti i unapređuje RS, interese srpskog i drugih naroda i svih građana u BiH, čuva kulturu i tradiciju srpskog naroda i njegovu duhovnost, afirmiše i štiti srpski jezik i ćirilično pismo, štiti i obezbjeđuje prava manjina, ostvaruje vladavinu prava, obezbjeđuje uslove za razvoj privrede i funkcionisanje tržišne ekonomije i drugo.³⁴ Ovdje su uočljive dvije stvari: prvo – da se radi o nacionalnoj i konzervativnoj političkoj stranci, što govori o njenom desnom usmjerenju i, drugo – da su neke od funkcija/zadataka stranke pogrešno postavljene i adekvatniji su za javne organe i institucije, jer

³¹ Iako nije više dostupna na stranici stranačke centrale, Bijela knjiga se još uvijek može naći na stranicama Opštinskog odbora stranke u Istočnom Sarajevu, putem linka: <http://www.sdsistocnosarajevo.com/dokument/bijelaknjiga2014.pdf>, pristupljeno: 17.07.2018. godine.

³² Statut SDS-a, čl. 2, dokument dostupan putem linka:

http://www.sdsrs.com/UcitaneSlike/admin/Statut_SDS.pdf, pristupljeno 17.07.2018. godine;

³³ Op. cit: čl. 7–8;

³⁴ Op. cit: čl. 9;

bi se stranke tek u prilično slobodnom tumačenju mogle baviti npr. obezbjeđenjem prava manjina, uslova za razvoj privrede, ostvarivanjem vladavine prava i slično.

Program³⁵ SDS-a je usvojen u martu 2010. godine i radi se o obimnom programu iznesenom na 80 stranica teksta. Činjenica da je program usvojen prije više od 8 godina daje naznaku da se određeni broj stvari promijenio i da ne nudi odgovore na sva aktuelna pitanja. Okosnicu programa čine „politička borba za očuvanje mira i onog stepena slobode i državnosti koji su izborni vojnički i politički“ i borba za „uspostavljanje novog srpskog društva, zasnovanog na slobodi i tržišnoj ekonomiji“.³⁶ Stranka se deklarira kao narodna demokratska partija i stranka demokratskog centra. Pozicija demokratskog centra objašnjava se uključivanjem „centralno postavljenih političkih pitanja srednje klase, ogromne većine naroda“ i ona obuhvata „sva politička opredjeljenja koja ostaju izvan ekstremnih izraza lijevih i desnih opredjeljenja“.³⁷ SDS ističe da je po pitanju nacionalnog programa, karaktera vlasništva i svojine, organizacije privrede i pozicije pojedinca na poziciji partija desnog centra, a u pogledu socijalne solidarnosti, brige za siromašne i bespomoćne na tradiciji stranaka koje nisu lijevo, već „drže do socijalne pravde“. „Nema povratka u komunizam, a neoliberalizam je ćorsokak.“³⁸

Ekonomske pozicije stranke razrađene su na više mjesta u dokumentu. Temelj ukupnog privrednog razvoja treba da budu energetika, šumarstvo i drvoprerađivačka industrija, poljoprivreda i sektor usluga, a ekonomska politika treba da bude usmjerena na obezbjeđenje stabilnosti i prosperiteta, razvoj privatnog preduzetništva i javno-privatnog partnerstva, ali i prilagođena principima društvene solidarnosti i socijalne pravde. Infrastrukturne objekte i elektroprivredu treba sačuvati u pretežnom javnom vlasništvu.

Smatra se da dosadašnja orijentacija vlasti na mala i srednja preduzeća nije dala očekivane rezultate i da je potrebno pronaći „nekolicinu strateških ekonomskih partnera“ koji mogu zaposliti nekoliko desetina hiljada radnika,

³⁵ Program SDS-a je dostupan putem linka:

http://www.sdsrs.com/UcitaneSlike//admin/Program_SDS.pdf, pristupljeno 17.07.2018. godine;

³⁶ Op. cit: str. 5;

³⁷ Op. cit: str. 6.

³⁸ Op. cit: str. 8;

razmotriti mogućnost uspostavljanja banke sa većinskim državnim učešćem, uvesti državne podsticaje investicijama sa „minimalnim angažovanjem budžeta i zaduživanja države“ i slično.

U Programu se navodi da „moramo biti spremni da se prilagođavamo ekonomskim promjenama“, da „zajednica mora biti konkurentna“, da su „principi korporativnog upravljanja jasan izraz demokratskog i interesnog djelovanja koji vodi najboljim odlukama“, ali se istovremeno govori i o „ograničavanju neopravdanih nejednakosti u prihodima i bogatstvu“, da „proces demokratskog odlučivanja mora biti obezbijeđen i za radnike“, da se „dio državnog kapitala koji je privatizovan po cijenama ispod realnih vrati državi“ i drugo. Državna intervencija se zastupa, ali ne kao redistribucija novca i dobara, već kroz „redistribuciju zaštite interesa svih subjekata“.³⁹ Nije jasno u čemu se razlikuju ove dvije vrste redistribucije.

U oblasti javnih usluga i službi, nejasan je i stav da sistem javnog obrazovanja treba biti dostupan svima i popraviti standard prosvjetnih radnika, a istovremeno se navodi da pitanje finansiranja troškova školovanja treba riješiti na tržišnoj osnovi.⁴⁰

Zdravstvena zaštita treba da bude u što većoj mjeri besplatna, posebno za socijalne kategorije, invalidna lica, borce, nezaposlene, djecu i školsku omladinu, penzionere i lica starija od 60 godina. Za politiku ravnopravnog regionalnog razvoja potrebne su ekonomske, socijalne i poreske olakšice sa posebnim tretmanom za porodice sa četvoro i više djece. U oblasti socijalne politike potrebno je pronaći realan odnos potreba građana i planiranih sredstava koja se mogu izdvojiti i u skladu s tim redefinisati socijalna prava, uz uvođenje socijalnih karata.

SDS, kao i neke druge stranke, poseže u različitim segmentima za politikama i mjerama koje nisu komplementarne i realizacija jednih nerijetko otežava, ili pak poništava efekte drugih, a dešava se i da se predviđaju mjere koje uzrokuju smanjenje prihoda u budžetu, dok se drugima povećavaju rashodi kroz uvođenje novih mjera u oblasti socijalne politike, besplatne zdravstvene zaštite i slično. Ovakve mjere često nisu posljedica precizne analize i procjene efekata, već se uglavnom radi o načelnim opredjeljenjima.

³⁹ Navedeno prema: Op. cit: str. 11–12, 31, 37;

⁴⁰ Op. cit: str. 16.

Po pitanju članstva u EU i NATO savezu, SDS iznosi stav da je Republika Srpska mnogo izgubila u procesu pristupanja Evropskoj uniji i zalaže se sprovođenje referenduma na kojem bi odluku o članstvu u EU donijeli građani, a u oblasti bezbjednosti zagovara se vojna neutralnost i demilitarizacija RS i BiH i u potpunosti se protivi članstvu u NATO-u.

U pogledu uređenja države, dejtonsko uređenje se smatra garancijom opstanka Republike Srpske, a neprihvatljivo je svako drugačije teritorijalno preuređenje BiH, uz spremnost za, ako se stvore uslovi, dogovor o mirnom razdruživanju ili ukoliko Republika Srpska i narod budu obespravljani i ugroženi. SDS traži od Narodne skupštine RS i Ustavnog suda RS da „ponište sve nelegalne i nedemokratske delegacije nadležnosti Republike Srpske na nivo zajedničkih institucija i organa državne zajednice“.⁴¹

3.2.4 Hrvatska demokratska zajednica Bosne i Hercegovine – HDZ BiH

Za potrebe ove analize uzeti su u razmatranje Statut, Program i Programska deklaracija HDZ-a BiH koji su objavljeni na sajtu stranke kao integralni dokument, a usvojeni su na XII Saboru stranke održanom 25. aprila 2015. godine.⁴²

Statutom HDZ-a BiH stranka se, kroz jedan član, definiše kao „narodna stranka koja okuplja sve slojeve hrvatskog naroda i drugih građana BiH, čiji se program temelji na načelima demokracije i kršćanske civilizacije, te drugim vrijednostima hrvatskog naroda“. HDZ BiH je i „socijalna stranka“ jer zastupa interese svih slojeva društva, „slobodnjačka stranka“ jer promoviše ideju i sistem sloboda za svakoga i svuda, „državotvorna stranka“ jer promoviše hrvatski nacionalni interes, čuva tradiciju i identitet hrvatskog naroda i vrijednosti Domovinskog rata i „evropska stranka“ jer prihvata standarde i budućnost BiH vidi u evroatlantskim integracijama.⁴³

⁴¹ Op. cit: str. 75;

⁴² Statut, Program i Programska deklaracija HDZ-a Bosne i Hercegovine, dokument je dostupan putem linka:
http://www.hdzbih.org/sites/default/files/dokumenti/statut_program_programska_deklaracija_51459_0.pdf, pristupljeno 19.07.2018;

⁴³ Statut HDZ-a BiH, čl. 2.

Uočljivo je da se praktično radi o nacionalnoj i konzervativnoj stranci koja, iako otvorena za građane i nacionalne manjine, u suštini u prvi plan ističe jedan narod i očuvanje njegove tradicije i identiteta.

Programom je istaknuta privrženost stranke principima demokratije, poštovanju ljudskih sloboda, vladavini prava i principa slobodnog tržišta, a u „središtu političkog promišljanja je hrvatski narod i čovjek sa svim svojim neotuđivim pravima“.⁴⁴ U temeljnim ili osnovnim principima HDZ BiH se deklarirše kao demohrišćanska i socijalna stranka, a principi koje zastupa su: sloboda, pravo svakog čovjeka na posebnost, ravnopravnost naroda, građana, polova, različitih socijalnih grupa, solidarnost, pravo na život, uključujući i pravo na život još nerođenog djeteta, pravo svakog naroda i etničke grupe na školovanje, informisanje i komuniciranje na svom jeziku i na vlastite nastavne programe.⁴⁵

U nastavku programa se definišu odnosi prema određenim kategorijama u oblasti socijalne politike, pri čemu se dvije ističu posebno: mladi i porodica, gdje se konstatuje da je porodica „osnovna zajednica društva koja se zasniva na bračnoj vezi muža i žene“ i predviđaju se mjere pronatalitetne populacione politike, zaštite majčinstva, povoljni stambeni krediti za mlade, povećanje porodijskih naknada, povećanje broja ustanova za djecu, zapošljavanje mladih, briga o mladim talentima, te dostojan život osoba treće dobi na osnovu međugeneracijske solidarnosti, odnos prema domovinskom ratu i hrvatskim braniteljima kroz „trajnu i punu brigu“ o braniteljima i porodicama poginulih, zarobljenih i nestalih. Generalno, pravedna socijalna politika mora obezbijediti pomoć za osnovne potrebe slabih, nemoćnih, nezaposlenih ili nesposobnih za rad, porodicama sa djecom sa posebnim potrebama, invalidima, djeci bez roditelja i slično. Solidarnost se očekuje i u oblasti zdravstvene zaštite i manje-više iste kategorije stanovnika su u fokusu.⁴⁶ Uočljivo je da se u ovoj oblasti i dalje snažno računa na državu, sistem javnih službi i budžetsko finansiranje.

Vjerske zajednice su sljedeća tema koja je dobila na značaju u Programu. Vjerskim zajednicama se mora omogućiti slobodno i nezavisno djelovanje, a

⁴⁴ Program HDZ-a BiH, str. 5;

⁴⁵ Op. cit: str. 5–6;

⁴⁶ Op. cit: str. 6, 10.

stranka istrajava na ugovornom regulisanju odnosa države sa Katoličkom crkvom i drugim vjerskim zajednicama i povratu njihove imovine.

Ekonomski dio programa, pored deklarisanosti za principe slobodnog tržišta i uočenu zasnovanost socijalnih politika na resursima države i mreži javnih službi, trebalo bi da sadrži kombinaciju mjera između dvije krajnosti, kao što se uostalom dešava i kod većine drugih stranaka. Princip konkurencije mora biti dominantan oblik odnosa na tržištu, a regulaciju treba primjenjivati „samo gdje je to neophodno radi opšte privredne stabilnosti“. Iako to nije eksplicitno navedeno, može se pretpostaviti da se kod izgradnje autoputeva, brzih puteva i rekonstrukcije i modernizacije postojećih puteva i željezničkog i vazdušnog saobraćaja računa na državnu intervenciju i javne investicije.⁴⁷ Na osnovu stava da u procesu privatizacije energetskog sektora država mora zadržati kontrolni paket, izvlači se zaključak da se stranka zalaže i za djelimičnu privatizaciju u ovoj oblasti.

Privredni program zasniva se i na razvoju socijalnog preduzetništva sa uravnoteženim interesima radnika, preduzetnika i države, povećanju proizvodnje i izvozu, ulaganju u nauku, obrazovanje i nove tehnologije, te podsticanju investicija domaćeg i inostranog kapitala. Konkretno mjere nisu istaknute, kao ni u slučaju poreske politike koja „teži podsticanju ulaganja u nove investicije, u kreativnost i inovativnost preduzetnika“.

Javna potrošnja se mora smanjivati, budžeti moraju biti uravnoteženi, a njihovo trošenje podložno demokratskom nadzoru. Ipak, to nije prepreka i za zahtjeve za otvaranje odjela Univerziteta u Mostaru u drugim dijelovima BiH, kontinuirano povećanje izdvajanja za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje, uspostavljanje javnog RTV servisa na hrvatskom jeziku i drugo.⁴⁸

HDZ BiH smatra da je Dejtosnki mirovni sporazum zaustavio rat i omogućio mir, ali „nije osigurao izgradnju demokratske i samoodržive BiH“ i zbog toga se zalaže za reorganizaciju i donošenje novog Ustava BiH. Jedan od glavnih razloga neuspjeha vidi se u asimetričnom državnom organizovanju sa dva entiteta i tri naroda. Potrebno je „srednji nivo vlasti organizovati sa najmanje tri ustavno-administrativne jedinice“.⁴⁹

⁴⁷ Op. cit: str. 8–9;

⁴⁸ Op. cit: str. 9–10;

⁴⁹ Op. cit: str. 8;

Po pitanju članstva u EU i NATO savezu, to su za HDZ BiH „vrhunski prioriteti i garancija dugoročne stabilnosti BiH“.

3.2.5 Stranka demokratske akcije – SDA

Prema utvrđenom prečišćenom tekstu *Statuta*⁵⁰ iz 2015. godine, SDA je prvim članom dokumenta definisana kao „narodna stranka političkog centra“, otvorena za sve građane Bosne i Hercegovine. Pozicioniranje SDA na mjesto političkog centra je diskutabilno, kao i u primjerima nacionalnih stranaka koje se vezuju za druge etničke grupe. Pozicioniranje stranaka u centru ne znači kombinaciju stavova i politika sa ideoloških krajeva, već prvenstveno umjerenost pozicija kao posljedicu udaljavanja od ekstremnijih politika i izbor „srednjeg puta“. Međutim, SDA je izuzetno snažna nacionalna bošnjačka stranka sa programom usmjerenim ka državi BiH i bosanskom identitetu, a kao posljedica činjenice da je bošnjački narod najbrojniji u BiH.

Ciljevi stranke istaknuti u Statutu, a prema Programu, su između ostalog: očuvanje suvereniteta, nezavisnosti i cjelovitosti BiH, afirmacija bosanskog identiteta kao zajedničkog identiteta svih građana BiH, afirmacija i odbrana nacionalne samobitnosti kao i nesputan kulturni i svaki drugi razvoj svih naroda, nacionalnih i etničkih manjina, demokratija u društvenom i političkom životu i funkcionisanje pravne države, afirmacija ljudskih prava i sloboda, slobodna aktivnost vjerskih zajednica, dosljedno sprovođenje principa tržišne privrede i ravnopravnost svih oblika vlasništva, zalaganje za prava Bošnjaka u Sandžaku i drugim regionima.⁵¹

Programska deklaracija⁵² usvojena je na VI Kongresu stranke održanom u maju 2015. godine i prema preambuli zasniva se na ciljevima i principima iznesenim u prethodnim deklaracijama. Iako je utisak bio da bi stranka poput SDA trebala imati obimniji ili konkretniji programski materijal, na internet stranci je bio dostupan samo ovaj dokument. Pisani zahtjev stranačkoj

⁵⁰ Statut SDA, čl. 1, dostupan putem linka: <http://sda.ba/home/wp-content/uploads/2015/06/STATUT-STRANKE-DEMOKRATSKE-AKCIJE.pdf>, pristupljeno 20.07.2018. godine.

⁵¹ Op. cit: čl. 14;

⁵² Programska deklaracija SDA, dokument dostupan putem linka: <http://sda.ba/home/wp-content/uploads/2015/06/PROGRAMSKA-DEKLARACIJA-SDA.pdf>, pristupljeno 21.07.2018. godine;

centrali za dostavu drugih relevantnih dokumenata ostao je bez bilo kakvog odgovora.⁵³

Dokument se sastoji od preambule, zatim dijela koji definiše političke pozicije SDA i trećeg dijela u kojem se sažeto iznosi politika SDA u pojedinim oblastima. Na samom početku preambule Kongres SDA se poziva na vjeru u Boga i moralne vrijednosti koje proizilaze iz temeljnih vjerskih i etičkih načela, zaštitu i poštovanje ljudskih prava i sloboda, BiH kao zajedničku državu koja treba biti po mjeri svih građana i naroda, namjeru da se provedu reforme za ekonomsko-socijalni oporavak i drugo.⁵⁴

Politička pozicija sadrži potvrdu SDA kao bosanskohercegovačke stranke političkog centra otvorene za sve građane koji se zalažu za: cjelovitu i suverenu BiH, unutrašnju ustavnu integraciju BiH, integrisanje BiH u EU i NATO, ustavne i druge reforme za uspostavljanje „funkcionalne, ekonomski prosperitetne države multietničkih regija“, snažno građansko društvo, očuvanje tekovina odbrambeno-otadžbinskog rata 1992–1995, očuvanje vrijednosti antifašizma, podršku radu institucija koje istražuju prošlost, izgradnju povjerenja među narodima i građanima, podršku institucijama za sprovođenje zakona, povratak prognanih i raseljenih lica, razvijanje vrijednosti i principa solidarnosti, afirmaciju bosanskohercegovačkog identiteta i regionalnu saradnju.⁵⁵

Kada su u pitanju politike u određenim oblastima, na prvom mjestu se ističe reforma ustava i javne uprave, kojima se BiH želi definisati kao „demokratska, regionalna, pravna i socijalna država pod nazivom Republika Bosna i Hercegovina sa tri nivoa vlasti: državni, regionalni i lokalni“.⁵⁶ Ova oblast je mogla da bude na nekom drugom mjestu, ali je za stranku na prvom. Dakle, politička, nacionalna, statusna za kolektivitet, prije ekonomskog interesa pojedinaca, građana. SDA ovdje ima slične stavove oko državnog uređenja kao

⁵³ Primjetno je da većina stranaka, barem onih najvećih, nije spremna na ovu vrstu komunikacije. Tokom analize unutarstranačke demokratije u političkim partijama u BiH, autor ovih redova se uvjerio ne samo da stranke nisu spremne da dostave odgovore i informacije, nego da za njihove stranačke centrale i administraciju komunikacija putem elektronske pošte i dalje predstavlja izazov. Od šest stranaka koje su analizirane, uočena su i dva izuzetka: prvi pozitivan primjer je SDP BiH koji je dostavio pisane odgovore na sva postavljena pitanja, a drugi, negativan primjer, SDS u čijoj centrali su otvoreno odbili da odgovaraju na bilo kakva pitanja jer „mi ovdje radimo“.

⁵⁴ Programska deklaracija, str. 1.

⁵⁵ Op. cit: str. 2;

⁵⁶ Op. cit. str. 3;

i većina stranaka iz FBiH sa bošnjačkom većinom i ti stavovi predstavljaju razlog sporenja i sukobljavanja sa političkim akterima sa srpskom i hrvatskom većinom.

Druga značajna politika odnosi se na ekonomiju, razvoj i zapošljavanje. Ona se sastoji od spiska poželjnih ishoda bez ulaženja u detalje oko toga kako ostvariti: reformu i mjere za poboljšanje poslovnog okruženja, smanjenje javne potrošnje i opterećenja na rad, razviti poslovnu infrastrukturu, aktivirati raspoložive resurse, podržati mala i srednja preduzeća, poljoprivrednike, izvoznike, stimulisati potrošnju domaćih proizvoda, povećati pokrivenost uvoza izvozom i poboljšati naplatu javnih prihoda. Ključni su sektori energija i rudarstvo, poljoprivreda i šumarstvo, gradnja saobraćajne infrastrukture i turizam, a cjelokupan ekonomsko-privredni koncept jesu „razvojni zahvati koji će osigurati potreban nacionalni rast i potaknuti tražnju za radnom snagom“.⁵⁷

Po pitanju vanjske politike, SDA se opredjeljuje za članstvo u NATO-u i Evropskoj uniji, zatim, ovim redoslijedom, regionalnu saradnju, unapređenje prijateljskih odnosa sa zemljama istoka i posebno članicama Organizacije islamskih država.

Socijalne teme, šire posmatrano, uključuju vjerska prava i slobode gdje se podržava poštovanje različitih pogleda na svijet, traži od Savjeta ministara BiH potpisivanje Ugovora sa Islamskom zajednicom (IZ) i ukazuje da čuvanje plemenite islamske tradicije bosanskih muslimana nije samo obaveza IZ već „naša trajna baština i obaveza kao najodgovornijih ljudi u političkom životu bošnjačkog naroda“; jedinstvenu politiku za socijalno-statusna pitanja boračke populacije; reformu sistema penzijskog i invalidskog osiguranja na principima međugeneracijske solidarnosti. U okviru ovoga SDA se zalaže za donošenje državnog zakona kojim bi se „eliminirale diskriminirajuće odredbe“ entitetskih zakona, a onda se u narednoj rečenici zalaže za državu socijalne pravde, gdje treba „prioritet dati socijalnoj sigurnosti porodica šehida i poginulih branilaca BiH te invalida“. U oblasti zdravstva cilj je reforma i racionalizacija zdravstvenog sistema koji će osigurati „zdravstvenu zaštitu građana od rođenja pa do kraja života“. Porodica ostaje važan dio politike

⁵⁷ Op. cit. str. 3–4.

kroz promovisanje vrijednosti braka između muškarca i žene i „pojačane napore koji će stimulisati pomoć porodicama sa više djece“.⁵⁸

SDA se zalaže za afirmaciju bosanskohercegovačkog identiteta kao zajedničke odrednice svih građana BiH i državni bosanskohercegovački patriotizam, pri čemu je „afirmacija bošnjaštva kao etničke odrednice najbrojnijeg naroda u BiH, razvijanje njegova identiteta i integriteta preduvjet razvoja bh. identiteta“.⁵⁹

Prethodnoj konstataciji o nacionalnom karakteru stranke sa početka ovog dijela teksta, mogu se dodati i njena konzervativna obilježja uočljiva kroz prethodne redove.

3.2.6 Naša stranka – NS

Iako nije ostvarivala značajnije rezultate na opštima izborima 2014. godine u Bosni i Hercegovini u smislu broja poslanika na entiteskom i državnom nivou, NS je uključena u analizu kao dio porodice lijevih stranaka i zbog netipičnog programa koji, barem na papiru, nije opterećen nacionalnom logikom i zbog same činjenice da nije bila dio vlasti.⁶⁰ Stranka ima više dokumenata koji mogu biti relevantni za analizu, ali zbog ograničenog prostora nije bilo moguće previše detaljno obrazlagati svaki od njih. Ovi dokumenti su i pokazatelj evolucije stranke, a kako se ističe na sajtu NS je evoluirao od stranke liberalizma ka stranci socijal-liberalizma.

Statut⁶¹ NS-a usvojen je na III Kongresu stranke održanom u maju 2015. godine i članom 4 je određena kao građanska stranka i politička organizacija socijal-liberalnog političkog opredjeljenja koja radi na „principima ostvarenja

⁵⁸ Op. cit. str. 6-9;

⁵⁹ Op. cit: str 6;

⁶⁰ Nažalost, sjenu na pozitivne utiske baca činjenica da je u septembru 2017. godine predsjednik Glavnog odbora i raniji predsjednik NS-a Denis Graz podnio ostavku na sve stranačke funkcije i to zbog nezadovoljstva određenog broja članova potezima najužeg rukovodstva stranke. Graz je iznio sumnju u privrežnosti najužeg stranačkog rukovodstva izvornim vrijednostima oko kojih su se okupljali članovi. Da se stvari ne mogu posmatrati idealno govori i ranije navedeno iskustvo autora u vezi sa nespremnošću stranaka da odgovaraju na pitanja o unutarstranačkoj demokratiji. NS je bila jedna od stranaka koja nije odgovorila na dostavljena pitanja;

⁶¹ Statut NS-a, dokument dostupan putem linka: <http://www.nasastranka.ba/ns-dokumenti/Statut-Na%C5%A1e-stranke.pdf>, pristupljeno 21.07.2018. godine;

jednakih prava i jednakih prilika za sve građane i građanke Bosne i Hercegovine“.

Program NS-a se može posmatrati kroz ukupno osam relevantnih dokumenata različite „težine“ i tematike.⁶² Iako bi se po naslovima moglo zaključiti da se radi o dijelovima jedinstvenog dokumenta, oni se tretiraju kao posebni dokumenti i tako su opisani i na internet stranici stranke.

Uvod predstavlja „prvu stepenicu u ideološkom razvoju“ stranke i govori o uzrocima permanentne političke krize u BiH.⁶³ Upozorava se na smišljeno induciranu i uporno održavanu političku krizu bosanskohercegovačkog društva, zloupotrebu zaštite vitalnog nacionalnog interesa, stalni konflikt etnovrhuški, nepotizam, veze i poznanstva, jednosmjerni i nekritički pristup pojedinih masmedija u servilnoj službi dnevnih etnopolitika i etnokonfesionalne vrhuške koja odlučuje o svemu. Građani i građanke su potpuno potisnuti iz procesa demokratizacije društva, socijalna pravda izigrana, a ukinuta je svaka individualna odgovornost za kriminal, zločin i protivzakonite radnje moćnika.⁶⁴

U dijelu **Opšti programski ciljevi i opšti programski principi** dati su „dugoročni strateški ciljevi i osnovne vrijednosti“, a fokus prebačen sa „kritičkog negiranja vladajućih politika na pozitivno definisanje političkih stavova Naše stranke“. „Ciljeve za novu politiku“, njih ukupno 19, između ostalog čine: otvoreno društvo, ekonomski rast, građanska prava, akademske slobode, obrazovanje, sindikalna prava, borba protiv kriminala, korupcije i terorizma, socijalna sigurnost i zdravstvena zaštita za sve.⁶⁵

U okviru programskih principa kao temeljna vrijednost ističe se čovjek, a vrijednosti su razrađene kroz više tačaka. Isticanje učešća građana u demokratskom procesu već u prvoj tački posljedica je uvjerenja da je čovjek kreator društvenih odnosa, a da je država posrednik, koordinator i javni servis. Po pitanju odnosa građanina i ravnopravnosti naroda, individualna prava se smatraju osnovom svih ljudskih prava, a „kolektivna prava se izvode

⁶² Svi dokumenti su dostupni u dijelu „Programska platforma“ putem linka: <https://www.nasastranka.ba/dokumenti/#1512939889708-44034714-ce5f>, pristupljeno 22.07.2018. godine;

⁶³ Navedeno prema objašnjenju sa sajta stranke, dostupno na prethodnom linku.

⁶⁴ Uvod, NS, str. 1–2. Dokument dostupan putem linka: <http://www.nasastranka.ba/ns-dokumenti/Uvod.pdf>, pristupljeno 22.07.2018. godine;

⁶⁵ Opšti programski ciljevi, NS, dostupno na: <http://www.nasastranka.ba/ns-dokumenti/Op%C4%87i-programski-ciljevi.pdf>, pristupljeno 22.07.2018. godine;

iz individualnih i ne mogu im biti nadređena“. Zagovara se socijalna pravda kao neizostavan dio društva jednakih mogućnosti za svakog pojedinca nezavisno od socijalnog položaja, policentrično i pluralističko društvo, tolerancija i poštovanje različitosti, individualna i kolektivna odgovornost. Ističe se svebosanskohercegovački karakter stranke.⁶⁶

Programskim opredjeljenjima NS je iznio „niz konkretnih ekonomskih mjera u skladu sa svojim socijalno-liberalnim opredjeljenjem“, a za njih su vezana i određena socijalna prava kroz razradu ideje o zemlji jednakosti i solidarnosti. Temeljna načela ekonomskog programa NS-a su: slobodna preduzetnička inicijativa, dominantan oblik svojine je privatno vlasništvo, državni ili mješoviti oblik svojine je prihvatljiv u djelatnostima od posebnog interesa; funkcionalno i zakonski objedinjeno tržište BiH. Stranka podržava djelimičnu privatizaciju telekomunikacionog sektora, partnerstvo javnog i privatnog sektora, kao i javne investicije u infrastrukturu i formiranje brojnih agencija sa ciljem ostvarivanja regulativne uloge države u ekonomiji. Zemlja jednakosti i solidarnosti ostvaruje se kroz niz ekonomskih i socijalnih prava kao što su: zaštita prava na jednakost polova, najveća moguća zaštita prava djeteta, mogućnost punog korištenja prava na obrazovanje, pravo starijih na život izvan siromaštva, socijalno osiguranje i socijalna pomoć kao garancija minimuma slobode i sigurnosti, pravo na zaposlenje, siguran, efikasan i pouzdan sistem zdravstvene zaštite.⁶⁷ NS je svoje ekonomske stavove iznio i u dokumentu „Ekonomija i zapošljavanje“ u kojem su detaljno analizirani različiti aspekti od problema do rješenja. Zbog ograničenog prostora samo se iznose osnovne crte: smanjenje sredstava za birokratiju i državni aparat, podsticaji razvoju i zapošljavanju u privatnom sektoru, podsticaji razvoju industrijskog i poljoprivredno-prehrambenog sektora i socijalne politike i zapošljavanje mladih. Na kraju treba istaći da se NS zalaže za progresivnu poresku politiku.⁶⁸

Nova Bosna i Hercegovina je dokument u kojem se ističe prihvatanje postojećeg ustavnog uređenja, a kao polazište uzima se mogućnost da se

⁶⁶ Opšti programski principi, NS, dostupno na: <http://www.nasastranka.ba/ns-dokumenti/Op%C4%87i-programski-principi.pdf>, pristupljeno 22.07.2018. godine;

⁶⁷ Programska opredjeljenja, NS, dokument dostupan na: <http://www.nasastranka.ba/ns-dokumenti/Programska-opredjeljenja.pdf>, pristupljeno 22.07.2018. godine;

⁶⁸ Ekonomija i zapošljavanje, NS, dokument dostupan na: https://www.nasastranka.ba/wp-content/uploads/2014/02/EkonomijaiZaposljavanje_PDF.pdf, pristupljeno 22.07.2018. godine;

ustavno uređenje može mijenjati isključivo u Parlamentu BiH, odnosno odlukom legalno izabраних predstavnika. Država treba da bude modernodemokratska, pravna, sekularna i socijalna, sa nacionalnim odnosima koji podrazumijevaju punu jednakost i slobodu svih naroda i sa uvođenjem novih i jačanjem postojećih državnih institucija i njihovom deideologizacijom i debirokratizacijom. NS se zalaže za koncept odgovorne vlade i afirmaciju dva koncepta odgovornosti: pravnu – u okviru institucija sistema i političku – prema biračkom tijelu. Podržava se članstvo BiH u EU i NATO savezu.⁶⁹

Interesantno je primijetiti pažnju sa kojom su analizirani dokumenti pripremani, jer se od polaznog ideološkog opredjeljenja stranke ono dalje razrađuje i postoji prilična konzistentnost u njihovom sadržaju.

Na kraju, dokument ***Treći put o BiH*** u kojem se govori o potrebi trećeg puta sa autentičnom demokratijom i svebosanskohercegovačkim karakterom, ali i uvažavanju aktuelne realnosti koja se ogleda prije svega u nacionalnom pitanju kao važnom društvenom problemu. Zato je u ovoj „prelaznoj fazi nužna ideološka kohabitacija“. Apostrofira se protivljene stranke teritorijalizaciji etničkog principa i zagovara se formiranje prirodnih administrativnih oblasti.⁷⁰

3.2.7 Demokratska fronta – DF

Demokratska fronta je formirana 2013. godine, nakon što je Željko Komšić napustio SDP BiH i već je na opštim izborima 2014. godine ostvarila zapažen izborni rezultat. Činjenica da se radi o relativno mladoj političkoj partiji, svakako je imala uticaja i na neke od stavova pogotovo, kao što će se vidjeti u nastavku, u vezi sa aktuelnim političkim sistemom i stanjem u BiH.

Dva su dokumenta korištena za potrebe ove analize i to Statut, usvojen na I Kongresu stranke održanom u septembru 2015. godine, i Manifest, usvojen na Osnivačkoj skupštini u aprilu 2013. godine.

⁶⁹ Nova Bosna i Hercegovina, NS, dokument dostupan na: <http://www.nasastranka.ba/ns-dokumenti/Nova-Bosna-i-Hercegovina.pdf>, pristupljeno 22.07.2018. godine.

⁷⁰ Treći put o BiH, NS, dokument dostupan na: <http://www.nasastranka.ba/ns-dokumenti/Treci-put-o-BiH.pdf>, pristupljeno 22.07.2018. godine;

Prema **Statutu** DF je politička stranka socijalne demokratije, slobodno i dobrovoljno udruženih građana BiH.⁷¹ Među osnovnim ciljevima stranke su istaknuti: sekularno republikansko državno uređenje i građanska parlamentarna demokratija, očuvanje i afirmacija državnog identiteta i suvereniteta BiH, socijalna pravda i društvena solidarnost čiji je garant država, razvoj tržišne privrede, afirmacija antifašizma i drugo.

Program stranke iznesen je u dokumentu **Manifest** koji čini nekoliko cjelina koje se bave novom politikom, vrijednostima, prioritetnom strategijom i spoljnom politikom.⁷² Redovi kojima se ukazuje da je vrijeme za novu politiku pravac kretanja usmjeravaju ka modernoj državi koja je u stanju da ispuni svoj dio društvenog ugovora. Konstatuje se da je društvo godinama duboko podijeljeno i da postoje političke snage koje tu podjelu žele učiniti trajnom. Etno-pljačkaški kapitalizam je baziran na eksploataciji radnika i marginalizaciji građana i njihovoj diskriminaciji, a obavljanje javnih funkcija je kompromitovano. Potrebno je mijenjati politiku, način njenog vođenja, način upravljanja državom, javnim dobrima i poslovima.⁷³

U okviru vrijednosti, DF se zalaže za laičku državu koja ne privileguje niti jednu religiju ili svjetonazor, za sekularno društvo (ako ono može postojati), državu jednakih naroda i građana, decentralizovanu državu i državu socijalne pravde. Svako treba imati jednak pristup spektru ljudskih prava i sloboda, a sve društveno-političke funkcije i profesionalne pozicije moraju biti otvorene za sve u uslovima jednakih mogućnosti. Pravedna ekonomija je vrijednost koja podrazumijeva slobodu tržišne ekonomije, uslove za razvoj domaće proizvodnje, investicije iz inostranstva, a država treba zadržati kontrolu nad ključnim resursima – komunikacijama, energetici i transportu – uz njihovo „postepeno ili djelimično otvaranje za model javno-privatnog partnerstva“. Antifašizam i antišovinizam su takođe vrijednosti koje baštini DF.⁷⁴

Prioritetna strategija je usmjerena na pitanja političkog uređenja, borbe protiv korupcije i kriminala, ekonomiju, obrazovanje i nauku, medije i tranzicionu pravdu, s tim da se za potrebe ove analize bavimo tek nekim od navedenih pitanja. Po pitanju političkog uređenja DF se zalaže za

⁷¹ Statut, DF, čl. 1. Dokument je dostupan na: <http://fronta.ba/statut-stranke/>, pristupljeno 23.07.2018. godine;

⁷² Manifest, DF, dokument je dostupan na: <http://fronta.ba/manifest/>, pristupljeno 23.07.2018. godine;

⁷³ Op. cit: str. 1–3.

⁷⁴ Op. cit: str. 3–5;

decentralizovanu državu regija sa efikasnim, značajno jeftinijim i upravljivim državnim aparatom, uz razumijevanje da se ovo pitanje može riješiti isključivo konsenzusom i u skladu sa Ustavom.

U ekonomskoj sferi nastoji se balansirati između dva pravca, uz naginjanje ka „nevidljivoj ruci“ (op. a.). Naime, DF će „poštujući principe slobodnog i samoregulišućeg tržišta“ nastojati sačuvati ključne ekonomske resurse i istovremeno otvoriti tržište za model javno-privatnog partnerstva. Nejasno je zašto jedna socijaldemokratska stranka uopšte toliko uvažava „samoregulišuće tržište“. Uloga države, smatraju, treba biti jasno definisana i fokusirana na one sektore gdje je izostao model JPP, dakle gdje nije bilo interesa privatnog kapitala. Paralelno sa ovim ističe se značaj akcija koje će zaštititi pravdu i običnog čovjeka. S druge strane, iznosi se namjera, u sukobu sa važećim zakonima, da se sav budžetski novac, novac fondova i svi drugi javni prihodi deponuju u bankama čiji vlasnici su entiteti radi uticaja na finansijsko tržište.⁷⁵

U oblasti spoljne politike, stranka ističe da na prvom mjestu za BiH treba biti integracija u NATO pakt. Na drugom mjestu se govori o provođenju i izmjeni Dejtonskog sporazuma komplementarno sa evroatlantskim integracijama i podršci „zajedničkim naporima SAD i EU na tom planu“. Na trećem mjestu je članstvo u EU i to tek kroz riječi da je, „cilj BiH, naravno, i da postane punopravna članica EU“. DF se ne izjašnjava eksplicitno o ovom članstvu, mada navodi da će se zalagati za „iskorištavanje svih potencijala Ustava BiH za ubrzanje integracijskih procesa“.^{76,77}

3.2.8 Građanski savez – GS

Iako se radi o političkoj stranci koja je formirana 2016. godine⁷⁸ i nije imala priliku da učestvuje na opštim izborima, postojala je dilema oko njenog uključenja u analizu.

⁷⁵ Op. cit: str. 5,6;

⁷⁶ Op. cit: str. 9;

⁷⁷ Zanimljivo je kako je članstvo u EU na primjeru ove jedne političke partije, i to barem deklarativno lijeve orijentacije, palo tek na treće mjesto prioriteta.

⁷⁸ GS nastaje nakon što su njegovi osnivači, poput Reufa Bajrovića i Emira Suljagića, napustili SDP BiH i bili članovi Demokratske fronte koju je formirao Željko Komšić, takođe nakon napuštanja SDP-a BiH. Nakon toga, Bajrović i Suljagić su isključeni iz Demokratske fronte i

Za analizu su relevantni bili Statut, Programski ciljevi i Program stranke.

Statut stranke, iako nije jasno navedeno, najvjerojatnije je usvojen u aprilu 2016. godine na Osnivačkoj skupštini stranke. Prema njemu GS je stranka građanske ljevice zasnovana na antifašizmu, sekularizmu, atlanticizmu, jednakim mogućnostima, socijalnoj pravdi i održivom razvoju BiH. U statutu su pobrojani i osnovni principi stranke, od kojih se izdvajaju: centralizovano uređenje BiH i republikanski oblik vlasti, država blagostanja, socijalnog partnerstva, pravne sigurnosti zaposlenih i građanske uzajamnosti i solidarnosti, zatim vladavina prava i zaštita prava svih manjina, regionalizam i razvoj lokalne samouprave i afirmacija antifašizma i sekularizma.⁷⁹

Dokument „**Programski ciljevi Građanskog saveza**“, koji je u trenutku dileme opredijelio uvrštavanje ove stranke u analizu, je u velikoj mjeri preuzet od Demokratske fronte.⁸⁰ To je uočljivo već kod naslova prvog dijela dokumenta „Vrijeme je za novu politiku“, a čitajući dalje uviđa se da se radi o doslovno ili posredno preuzetom Manifestu Demokratske fronte iz aprila 2014. godine.

Tekst **Programa** Građanskog saveza je objavljen na sajtu stranke, bez pokazatelja da se radi o zvanično usvojenom dokumentu stranke. Odgovori na pitanja „Zašto?“, „Kako?“ i „Šta radimo?“ dati su na teme: građanska država, skidanje stranaka sa budžeta, transparentno zapošljavanje, depolitizacija javnih preduzeća, podsticaj privatne inicijative i osnaživanje opština.⁸¹

2016. godine formiraju GS. Bajrović je bio prvi predsjednik Građanskog saveza, a Suljagić predsjednik Političkog savjeta ove stranke.

⁷⁹ Statut, GS, čl. 1. i 7. Dokument je dostupan na: <https://gradjanskisavez.ba/site/wp-content/uploads/2016/06/STATUT-GS-1.pdf>, prisupljeno 23.07.2018. godine;

⁸⁰ Dokument je dostupan putem linka: <https://gradjanskisavez.ba/site/wp-content/uploads/2016/06/program-GS-28.4.2016-1.pdf>, pristupljeno 24.07.2018. godine;

⁸¹ Sadržaj je dostupan na stranici GS: <https://gradjanskisavez.ba/program/>, pristupljeno 24.07.2018. godine.

4. Zaključna razmatranja: „Sreća je lijepa samo dok se čeka...”

U BiH postoji veliki broj političkih partija. Ukoliko nije dovoljan podatak da ih je krajem 2016. godine bilo registrovano više od 160, da ih je skoro još toliko brisano iz sudskih registara u periodu 2009–2015, a da ih je u posljednje dvije godine formirano još desetak, treba pogledati okruženje: Srbija – 119 stranaka, Hrvatska – 159 stranaka, Slovenija – 84 stranke, Crna Gora – 54 stranke. Na podatak o broju partija može se dodati i broj od oko 520.000 članova u samo šest političkih partija u BiH. Formalno posmatrano, prelaskom iz jednopartijskog sistema zaživio je politički pluralizam. Međutim, prema skromnom mišljenju autora, kvantitet nije dao i očekivani kvalitet.

Prema *eksplicitnim ideološkim opredjeljenjima stranaka* koje su učestvovala na opštim izborima 2014. godine može se uočiti da većina stranaka (25) nema takvo opredjeljenje, a da su od onih koje se deklarišu najbrojnije stranke koje se pozicioniraju lijevo i na centru. Posebno je zanimljivo da u BiH nema desnih stranaka, barem se nijedna tako ne izjašnjava. Uzroci za to su dati prethodno, a stanje na papiru teško može odgovarati stanju u praksi koje opisujemo riječima poput nacionalno, konzervativno, zatvoreno, tradicionalno, konfliktno, populističko, kolektivno i slično. Stanje se značajno mijenja kada se pogleda stranačka retorika i njihovo dnevno djelovanje. Kada se taj segment praktičnog djelovanja uzme u obzir, može se uočiti da u BiH, vjerovatno kao i u brojnim drugim zemljama, postoji zastupljenost svih ideoloških profila. Idući s lijeva na desno, krajnje lijevo je Komunistička partija BiH koja se zalaže za „promjenu društveno-političkog sistema i uspostavu socijalističke republike BiH“, preko niza od 15 lijevo opredjeljenih stranaka, centra u kojem se nalazi takođe veliki broj stranaka, uključujući i stranke poput SDA ili SDS-a koje se deklarišu kao stranke centra ili desnog centra i tu se ideološka prava završava dok ne izađemo iz stranačkih programa i tada dobijamo veći broj stranaka na desnoj strani. Na kraju, krajnje desno imamo stranke poput HSP-a BiH koji se programom izjašnjava za demokratiju i evropske integracije, a na naslovnoj strani sajta ima fotografiju zastave sa ustaškim pozdravom „Za dom spremni“, Glavni stan u organizacionoj strukturi stranke koji je bio karakterističan za ustaški pokret i sl.

Što se tiče **programskih dokumenata posmatranih 49 partija** nije bilo prostora za njihovu elaboraciju, ali mogu se izdvojiti neke vrijednosti koje poznavateljima prilika na političkom tržištu mogu biti zanimljive: podrška radu NVO i značaj kod kontrole vlasti, afirmacija načela slobode medija (SNSD); hrišćanska požrtvovanost (SDS); ukidanje partijskog zapošljavanja (PUP, SPP); ujedinjenje srpskih zemalja i liberalna tržišna privreda (SRS dr V. Šešelj); strateški infrastrukturni projekti, naročito gdje su Hrvati u većini (HDZ 1990); 10 dunuma šume obećano borcima, izdajnička politika, svi rade za strance (SSSSB); ova stranka nije još jedna u nizu, to je savez koji ima potpuno drugačiji program, viziju i pogled na društvo (Savez za novu politiku); demokratska politička stranka za 21. vijek (HSP dr Ante Starčević); besplatan internet za sve (NSRZB).

Ovdje je iz grupe interesantno izdvojiti i LDS BiH koji se izdvaja sa stavovima koji su konzistentni ideološkom opredjeljenju stranke: pojedinac je temelj, sloboda pojedinca je ograničena ugrožavanjem slobode drugog, otvorena tržišna ekonomija, porezi – mali, jednostavni i ravni, privatizacija do kraja – državne firme ili privatizovati ili da propadnu, potpuna sloboda govora, karijera za talente.

Kada su u pitanju programi dublje analiziranih stranaka, može se izdvojiti sljedeće: **odnos individualno/kolektivno** – većina stranaka se na ovaj ili onaj način zalaže za kolektivni identitet, uz izuzimanje SDP-a i potpuno suprotan stav NS-a koji se otvoreno zalaže za individualna prava. Uglavnom se sve stranke pozivaju i ističu značaj ljudskih prava i sloboda utemeljenih međunarodnim dokumentima; **odnos prema ulozi države** – bilo da se radi o eksplicitnom izjašnjavanju ili zaključcima na osnovu implikacija programa, sve stranke se opredjeljuju za snažnu državu; **odnos prema ekonomiji** – sve stranke se eksplicitno, uz određene rezerve kod SDP-a i NS-a, izjašnjavaju za slobodnu tržišnu privredu, ali se pojavljuju razlike u tome kako stranke doživljavaju ovaj koncept. SDP je za ekonomiju društvenog blagostanja i javne investicije. SNSD se zalaže za regulativnu i nadzornu ulogu države, ali je praksa pokazala drugačije postupanje. SDS se za razliku od drugih stranaka i podrške malim i srednjim preduzećima opredjeljuje za „nekoliko strateških ekonomskih partnera“. HDZ BiH ističe i razvoj socijalnog preduzetništva i djelimičnu privatizaciju. SDA iznosi više uopštenih mjera, a NS prednost daje privatnom vlasništvu, tek djelimično mješovitom, a zalaže se za javne

investicije i djelimičnu privatizaciju telekomunikacionog sektora. DF je otišao najdalje i ističe da će „poštujući principe slobodnog i samoregulišućeg tržišta“ nastojati sačuvati neke resurse, a država treba da bude tamo gdje nema interesa privatnog kapitala; **odnos prema socijalnoj politici** – ovdje dolazi do izražaja navika da o ovom sektoru računa najviše vodi država i teško je napraviti zaokret jer i građani imaju takva očekivanja. Zbog toga nema nekih bitnijih restrikcija, osim eufemizama koji se povremeno pojavljuju. Stranke su uglavnom za širok spektar socijalnih prava koja treba da obezbjedi država; **odnos prema državnom uređenju** – SDP se opredjeljuje za regionalnu autonomiju i jačanje države BiH. SNSD smatra da je Dejtonski sporazum uslov opstanka Republike Srpske, a da postoji pravo na samoopredjeljenje ako se nastavi sa njegovim kršenjem. Slične stavove ima i SDS, koji ističe i mogućnost mirnog razdruživanja. HDZ BiH se zalaže za reorganizaciju i novi Ustav BiH sa 3 jedinice. SDA zagovara Republiku BiH sa državnim, regionalnim i lokalnim nivoom organizovanja. NS prihvata postojeće stanje, izmjene su moguće kroz parlamentarnu proceduru, a zagovaraju se nove i jačanje postojećih institucija BiH uz protivljenje teritorijalizaciji etničkog principa. DF se zalaže za decentralizovanu državu regija; **odnos prema EU i NATO savezu** – SDP, SDA, HDZ BiH i NS su za ulazak BiH u članstvo, DF je za NATO, dok se ne izjašnjava eksplicitno za EU, već navodi da je to „naravno cilj BiH“, dok je SNSD za demilitarizaciju BiH i praćenje stava Srbije i u osnovnom programu ne navodi eksplicitno opredjeljenje za članstvo u EU već govori o značaju Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju. SDS smatra da je RS mnogo izgubila na putu ka EU i smatraju da je potreban referendum na ovu temu, dok se članstvo u NATO-u odbija.

Kod odnosa prema državi tj. administrativno-političkom uređenju primjetno je da stranke iz Republike Srpske mahom zastupaju teze u korist entiteta kojima se daje prednost nad državom, pri čemu se ne govori o oba entiteta, već primarno o Republici Srpskoj, njenom značaju i opstanku, dok se Federacija BiH može i reorganizovati. S druge strane, stranke iz FBiH i to bošnjačke provenijencije zastupaju jačanje države BiH i regionalno uređenje zemlje na ekonomskim i drugim principima. Zašto stranke iz jednog entiteta ne zastupaju jačanje tog entiteta? Odgovor se može ponovo prepoznati u nacionalnom. Ne ulazeću u ocjenu namjera, ovim strankama odgovara ovaj pristup jer su Bošnjaci većinski narod u BiH i njegovom implementacijom i primjenom većinskog principa bi bili na dobitku, barem u očima druga dva

konstitutivna naroda koja na to ne gledaju blagonaklono. Za razliku od potonjih, stranke sa hrvatskim predznakom zagovaraju reorganizaciju FBiH i uvođenje trećeg entiteta kao vid zadovoljavanja svojih nacionalnih aspiracija.

Nema ideologije u BiH, u kontekstu zdravih ideja i filozofije. Ide se uglavnom putem ličnih interesa i osvajanjem vlasti da bi se oni zadovoljili, a ne da bi se društvo mijenjalo i to može biti osnov za ozbiljnu zabrinutost, ali i objašnjenje zašto se ne dešavaju značajnije promjene u zemlji. Političke partije, ali možda još i više građani koji glasaju, opterećeni su sa barem dva krupna bremena iz proteklog vremena: prvo je naslijeđe komunističkog vremena odnosno iz perioda SFRJ kada se naviklo na jaku državu koja se za sve pita, rješava sve probleme i sa snažnim socijalnim aparatom koji je obezbjeđivao niz privilegija za mnoge kategorije stanovništva i otuda navika, zahtjevi i očekivanje da država i danas rješava iste probleme, i drugo, što je posljedica ratnih dešavanja devedesetih godina – dominacija nacionalnih tema. Pri tome, utisak je da je nacionalno rijetko prisutno kao dio svakog građanskog identiteta koji je pozitivan i ne treba biti isključen, već kao sredstvo političke manipulacije i karta na koju se igra kada treba homogenizovati biračko tijelo pritisnuto ekonomskim problemima.

Dobar dio stranaka programe pravi tako da se za svakog birača nađe po nešto i sa ambicijom da osvoje većinu same, pa su tako svi za sve, a kada dođe do formiranja vlasti i koalicija nema pregovora o programima, jer nema ni velikih razlika, niti ima kritika iz opozicionih redova. Mnogo ozbiljniji pregovori se vode oko podjele funkcija i pozicija. Pregledom programske ponude političkih partija moglo bi se reći da se stranački programi poklapaju u 60–70% slučajeva, ali izgleda da se niko ne bavi tim pitanjima oko kojih postoji saglasnost. Trenutno je status kvo za partije najbolje rješenje. Decenijama nema pomaka, a sada je najbolje održati postojeće stanje, jer se čini da je jedini pravac u kojem se može ići ka smanjenju administracije i državnog aparata, pa je onda bolje sve zalediti u sukobima i čekati bolje vrijeme.

Polazeći od četrnaest parlamenata i vlada, velikog birokratskog aparata i prevelikog broja zaposlenih u javnim preduzećima, partijske podjele plijena, preko velikih izdvajanja za različite kategorije stanovništva, pa do naviknutosti na brigu države o svemu i izostanak građanske inicijative i kontrole vlasti – sve to otežava priču o uspješnoj državi blagostanja. Ironija je

u tome da ona u dubroj mjeri postoji, barem kada je u pitanju prihodovana strana države. Problem je u nespremnosti i nesposobnosti da se promijeni način i kvalitet utroška sredstava. Jedan drastičan primjer jesu velika novčana davanja za socijalne kategorije gdje tek 17% od tog iznosa dobija 1/5 najsiromašnijih stanovnika zemlje.⁸² Dakle, ni sredstva koja se izdvajaju ne postižu ciljne efekte i političke elite nisu spremne ili sposobne da riješe takva pitanja.

Na opštima izborima 2018. ponuda se neće mnogo mijenjati. Pored nacionalnih tema i formiranja nacionalnih blokova, uočene su i neke ideološke neprincipijelnosti poput koalicije „Proevropski blok“ koju čine SDP, DF, NS, SBB i HSP BiH sa parolom „Za dom spremni“ ili primjer koalicije na nivou Kantona Sarajevo u kojoj su se zajedno našli i Komunistička partija i Liberalno-demokratska stranka BiH.

Nema rasprave o ideologijama političkih partija u BiH. Nema rasprave o ideologijama uopšte. Onih koji o tome znaju nešto nema dovoljno, a neće ih ni biti više kad oni koji i ne znaju ništa vide da nisu na gubitku. Utisak je da se nekima koji su bili prvi prećutalo ideološko zastranjivanje, nisu kritikovani, prozivani, nisu pozvani na odgovornost. Onda je kod svakog narednog zastranjivanja reakcija bila teža, jer kad se ćutalo na sve do sada – zašto bi se sada progovorilo? Kada se posljednji put povelu žustra rasprava o usklađenosti politika određene stranke u izvršnoj vlasti sa njenim ideološkim opredjeljenjem? Valjda se podrazumijeva da svi mogu sve i da nema kraja iznenađenjima.

Kada bi se više pričalo o ovoj temi, kada bi više politikologa, sociologa i drugih pisalo o strankama i njihovim ideologijama, a i o drugim temama, više bi ljudi sa tim bilo upoznato. Više bi ljudi naučilo da upoređuje programe, politike i rezultate i počelo bi da uviđa vezu između njih. Stranke, kao glavne organizacije političke socijalizacije, nose svoj dio odgovornosti. Većina i sama nije načisto oko svoje ideologije i ne zna kako je realizovati u praksi, a i mnogo je lakše i jeftinije posuditi sa svake strane ponešto, iako to neće donijeti dugoročan rezultat. Većina stranaka ni ne ostvaruje rezultat i njihove uske klike svoje potrebe zadovolje i davno prije izlaska na birališta. Nažalost, ni

⁸² Navedeno prema: Grupa autora, *Budžetske novčane naknade za socijalnu zaštitu u BiH*, Inicijativa za bolju i humaniju inkluziju IBHI, Maastricht Graduate School of Governance, 2013. godine, str. 19.

onih nekoliko velikih stranaka ne unosi se pretjerano u ideološke rasprave. Upravo zahvaljujući nedostacima poput neizdiferenciranosti ideologija, neznanju birača, neaktivnosti profesionalnih analitičara i anestetiziranim medijima, velike stranke se „gađaju“ velikim riječima, fingirajući međustranačke sukobe zarad zaštite nacije, a istina je da su građani usljed bezidejnosti prepušteni godinama jednom isključivom obliku razlikovanja – nacije i etničke pripadnosti.

Pitanjima o odgovornosti i važnosti konzistentnog zastupanja određenih principa i vrijednosti mogu se dodati i pitanja o tome ko je odgovoran i, još važnije, ko prvi treba da se promijeni: stranke ili građani koji glasaju za njih?

Prethodni redovi se mogu zaključiti tamo gdje se i počelo. Naime, nakon procvata demokratije i pripadajućih sloboda, različita istraživanja⁸³ pokazuju da se građani BiH i nekih drugih republika bivše SFRJ radije opredjeljuju za lik Josipa Broza, a time valjda i za neke vrijednosti sistema koji je odbačen. Ne ulazeći u dubinu ove problematike i njene implikacije, može se konstatovati da je ovim krug zaista zatvoren.

⁸³ Prema rezultatima istraživanja „Strategija simbolične izgradnje nacije u državama zapadnog Balkana“ za građane Srbije i BiH Josip Broz Tito je najbolji predstavnik vrijednosti njihove zemlje, a prema rezultatima istraživanja portala mojevrijeme.hr za 65% od 617 ispitanika starijih od 45 godina u BiH Tito je pozitivna osoba, dok ih 66% misli da je život u Jugoslaviji bio puno bolji. Više informacija o prvom citiranom istraživanju je dostupno putem linka: <https://www.bljesak.info/vijesti/flash/josip-broz-tito-najbolji-predstavnik-vrijednosti-bosne-i-hercegovine/191009>, a o drugom na: <https://www.mojevrijeme.hr/magazin/2015/04/hrvatska-i-bih-slozne-u-sfrj-se-zivjelo-bolje/>. Pored navedenog, nedavno istraživanje rađeno za „Nedeljnik“ u Srbiji, pokazalo je bi na osnovu glasova građana Srbije na imaginarnim izborima Josip Broz na izborima pobjedio i Aleksandra Vučića. Istraživanje dostupno u štampanom izdanju „Nedeljnika“, br. 341–342 od 26.07.2018. godine.

5. Literatura

Knjige, članci:

1. **Goati, Vladimir:** *Političke partije i partijski sistemi*, „Centar za monitoring – CEMI“, Podgorica, 2007. godine;
2. **Grebenar, Bojan:** *Unutarstranačka demokratija u Bosni i Hercegovini*, „Friedrich Ebert Stiftung“, Sarajevo, 2016. godine;
3. **Nešković, Radimir:** *Nedovršena država – politički sistem Bosne i Hercegovine*, „Friedrich Ebert Stiftung“, Sarajevo, 2013. godine.

Dokumenti:

1. *Izveštaj o sprovođenju zakona iz nadležnosti Centralne izborne komisije BiH u 2016. godini*, CIK BiH, Sarajevo, 2017. godine;
2. *Nacionalni sastav stanovništva SFR Jugoslavije, 1981. godine* – Podaci po naseljima i opštinama, Knjiga I, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1991. godine;
3. Statuti i programi 49 političkih stranaka.

Dodatak 1

-

**Pregled 49 političkih partija koje su učestvovala na
opštim izborima 2014. godine za entitetske parlamente**

Pregledom je obuhvaćeno svih 49 političkih partija koje su samostalno ili u koalicijama učestvovala na opštima izborima 2014. godine za entitetske parlamente.

Radi lakšeg razumijevanja Tabele 1. neophodno je dati određena pojašnjenja njenih pojedinih dijelova:

U koloni 1 dat je redoslijed političkih partija i to prema ostvarenim rezultatima za Narodnu skupštinu Republike Srpske, a onda za Parlament Federacije BiH.

U koloni 2 navedeni su nazivi političkih partija kao i ostvareni rezultat, odnosno osvojeni postotak glasova na izborima 2014. godine za entitetske parlamente. Oznaka „RS” predstavlja osvojeni postotak glasova u Republici Srpskoj, dok oznaka „FBiH” predstavlja osvojeni postotak glasova u Federaciji Bosne i Hercegovine.

Kako su na izborima postojale i koalicije, nije bilo moguće za neke stranke dati pojedinačni rezultat, već rezultat čitave koalicije. S obzirom da je ovo značajan podatak i kako bi se olakšalo razumijevanje podataka u tabeli, pored izbornih rezultata stranaka koje su bile u koalicijama istaknute su oznake „k1”, „k2” ili druga. Oznake koalicija, nazivi koalicija i njihove članice, kako ih je CIK BiH evidentirao, su:

k1 – Srpska demokratska stranka/Penzioneri – PUP/Radikali – SRS RS;

k2 – Demokratski narodni savez – NS – SRS;

k3 – Domovina (SDA, Stranka za BiH, HSP BiH, SBB BiH, DF);

k4 – Borci za novu politiku (Stranka socijalne sigurnosti srpskih boraca – Savez za novu politiku);

k5 – HDZ BiH, HSS, HKDU BiH, HSP Herceg-Bosne;

k6 – Zajedno za promjene (SPP-SDU-DNZ-LDS);

Koalicije od broja 1 do broja 6 predstavljaju koalicije formirane na izborima za Narodnu Skupštinu Republike Srpske, dok koalicije od broja 7 do broja 10 čine partije koje su imale kandidate za Parlament Federacije BiH.

Koalicije formirane za Parlament Federacije BiH činili su:

k7 – HDZ BiH, HSS, HKDU BiH, HSP dr. Ante Starčević, HSP Herceg-Bosne;

k8 – Zajedno za promjene (SPP-SP/U – SDU – DNZ – LDS);

k9 – Snaga BiH – HSP BiH – DSI;

k10 – Koalicija za promjene (SNS – NDP);

U koloni 3 data su deklarirana ideološka opredjeljenja političkih stranaka, podatak o dostupnosti stranačkih dokumenata, kao i neki karakteristični dijelovi stranačkih programa.

Deklarirana stranačka opredjeljenja su data za sve stranke koje su ih istakle u svojim statutima, programima ili na drugim mjestima. Za one stranke koje nisu eksplicitno istakle ova opredjeljenja, autor je naznačio orijentaciju na osnovu stranačkih programa ili drugih deklariranih politika stranaka i to je istaknuto u takvim slučajevima.

Za potrebe ovog pregleda korišteni su statuti i programi stranaka koje su ih imale objavljene na svojim internet stranicama, a u drugim slučajevima korišteni su drugi izvori poput novinskih članaka, intervjua stranačkih lidera, objava stranaka na zvaničnim nalogima na društvenim mrežama i slično.

R. br. ⁸⁴	Stranka i ostvareni rezultat (%)	Deklarisano ideološko opredjeljenje i dijelovi programa ⁸⁵
1.	Savez nezavisnih socijaldemokrata – Milorad Dodik ⁸⁶ RS – 32,28 FBiH – 0,67	<i>Lijevo</i> (op.a.). Ima sajt i dostupne dokumente. ⁸⁷ Stranka slobodnih ljudi i duha, stranka mira, promjena i ekonomskog napretka, stranka socijalne integracije, jednakosti i pravde; snažna socijalna država i razvoj tržišne privrede; Mirovni sporazum kao minimum političkog dogovora u BiH; Specijalne, paralelne veze sa susjednim državama kao maticama dva od tri naroda; raznovrsni i efikasni oblici izražavanja volje građana; demilitarizacija BiH; osnivanje i funkcionisanje nevladinih organizacija – podrška, zakonska osnova i ekonomski podsticaj države; svesrdan angažman na afirmaciji načela slobode medija.
2.	Srpska demokratska stranka RS – 26,26 (k1) FBiH – 0,02	Narodna demokratska partija, stranka desnog centra, „ <i>stranka koja baštini neke vrijednosti lijevih stranka</i> “ (op.a.). Ima sajt i dostupne dokumente. ⁸⁸ Sloboda i inicijativa pojedinca; solidarni društveni život; hrišćanska požrtvovanost za zajednicu; Krsna slava i Dan nacionalnog sjećanja; štiti i unapređuje RS, interese srpskog i drugih naroda i svih građana u BiH, čuva kulturu i tradiciju srpskog naroda i njegovu duhovnost, afirmiše i štiti srpski jezik i ćirilčno pismo, štiti i obezbjeđuje prava manjina, ostvaruje vladavinu prava, obezbjeđuje uslove za razvoj privrede i funkcionisanje tržišne ekonomije.

⁸⁴ Redosljed stranaka u tabeli je dat prema ostvarenim rezultatima na izborima i to prvo za Narodnu skupštinu RS, a onda za Parlament Federacije BiH i to idući od najvećeg ka najmanjem procentu osvojenih glasova;

⁸⁵ Ovdje su navedene osnovne, deklarativne odrednice koje se mogu pronaći na zvaničnim internet prezentacijama, programskim ili drugim dokumentima stranaka. Dublja analiza biće predmet u nastavka rada i to za dio stranaka sa ove liste;

⁸⁶ Zvanični nazivi stranaka nisu identični sa nazivima koji su iz praktičnih razloga korišteni prilikom njihovih prijava u CIK BiH, ali su pored naziva partije zadržana imena lidera kod onih stranaka koje su ta imena isticala u nazivu;

⁸⁷ Dokumenti dostupni na: <http://www.snsd.org/index.php/o-snsd-u/dokumenti/prog-dokumenti>, pristupljeno 03.06.2018. godine;

⁸⁸ Dokumenti dostupni na sajtu: www.sdsrs.com, pristupljeno 03.06.2018. godine.

3.	Partija ujedinjenih penzionera RS – 26,26 (k1)	<i>Lijevo</i> (op.a.). Nema dostupan program i statut. Dugoročno rješenje kao „multidisciplinarni pristup na teoretskom nivou“; pravičnija i objektivnija raspodjela sredstava zajedničke potrošnje; ukidanje partijskog zapošljavanja; zaustaviti sve neproizvodne troškove i ulagati u ekonomski razvoj;
4.	Srpska radikalna stranka Republike Srpske RS – 26,26 (k1)	<i>Desno</i> (op.a.), nema deklarisanog opredjeljenja. Nema dostupan program i statut. ⁸⁹ Borba protiv kriminala i korupcije; režim; puna zaposlenost; racionalizacija bolničkih kapaciteta i stvarno besplatno zdravstvo; tranzicija i globalna kriza; nacionalna strategija borbe protiv siromaštava.
5.	Demokratski narodni savez RS – 9,22 (k2)	Narodna stranka. Ima dostupan statut i program. ⁹⁰ Humanizam; sloboda; reafirmacija lične odgovornosti; socijalna pravda; privatna svojina i tržišna privreda; međunarodno pomirenje; politička aktivnost da se podredi ekonomiji; reforma svih propisa – smanjenje i preispitivanje broja i nadležnosti državnih organa (lokalna uprava, fondovi, republički organi).
6.	Stranka „Nova Srpska“ RS – 9,22 (k2) FBiH – 0,01	<i>Desno</i> (op.a.) Nema dostupan program i statut. Investicije u privredu, strani investitori, poljoprivreda; socijalno ugrožene kategorije; zapošljavanje mladih i obrazovanih; jake političke veze sa rukovodstvom u Srbiji ⁹¹ .

⁸⁹ Stranka ima vlastiti sajt: <http://www.srsrs.org/>, na koji sadržaji nisu unošeni od marta 2016. godine i na njemu nema osnovnih dokumenata stranke;

⁹⁰ Dokumenti dostupni na internet stranici: <https://www.dnsrs.org/dokumenti>, pristupljeno 25.07.2018. godine.

⁹¹ Navedeno prema vijesti sa prve izborne skupštine Napredne Srpske, dostupno putem linka: <https://www.derventacafe.com/napredna-srpska-jedinstvena-najmlada-nova-srpska/>, pristupljeno 15 jula 2018. godine.

7.	Srpska radikalna stranka – Budućnost Srpske RS – 9,22 (k2)	<i>Desno</i> (op.a.). Nemaju dostupne dokumente. Ujedinjenje srpskih zemalja; jedinstvo srpstva; razvoj nacionalne svijesti i patriotizma; očuvanje nacionalnih tradicija; odnos prema SPC; liberalna tržišna privreda; socijalni minimum vitalnih interesa građana. ⁹²
8.	Partija demokratskog progresa RS – 7,38	Nije eksplicitno navedeno, pripadnost porodici evropskih narodnih i konzervativnih stranaka. Ima dostupne dokumente. ⁹³ Lična prava i slobode građana; zaštita ustavnog poretka kao izraza suverene volje građana; privrženost konzervativnim društvenim idejama; bezbjednost građana i imovine; ne postoji kolizija interesa i prava građana i naroda; liberalna tržišna privreda sa minimalnom ulogom države.
9.	Stranka za Bosnu i Hercegovinu RS – 5,22 (k3) FBiH – 3,30	Demokratska multietnička stranka. Ima dostupne dokumente. ⁹⁴ Jačanje države i njenih institucija; međunarodni subjektivitet i teritorijalni integritet BiH; zaštita interesa svih građana; reintegracija društva, jedinstven ekonomski prostor; individualna prava ispred grupnih, pogotovo etničkih interesa; razvijanje prosperitetne tržišne ekonomije; postizanje soc. sigurnosti; zaštita vrijednosti odbrambenog rata.
10.	Stranka demokratske akcije RS – 5,22 (k3) FBiH – 27,79	Bh. narodna stranka političkog centra. Ima dostupan Statut i Programsku deklaraciju. ⁹⁵ državni bosanskohercegovački patriotizam; islamska tradicija bosanskih muslimana; dosljedno prvođenje principa tržišne privrede; unapređenje socijalnih prava.

⁹² Na zvaničnoj internet prezentaciji stranke nije dostupan program stranke, ali se navodi da stranka „djeluje kao cjelina stranke u Beogradu“. Link: <http://srs-rs.blogspot.ba/p/blog-page.html>, pristupljeno 18.04.2018. godine;

⁹³ Dokumenti dostupni na sajtu: www.pdp.rs.ba, pristupljeno 25.07.2018;

⁹⁴ Dokumenti dostupni na sajtu: <http://zabih.ba/dokumenti/>, pristupljeno 25.07.2018;

⁹⁵ Dokumenti dostupni na: <http://sda.ba/home/dokumenta-sda/>, pristupljeno 03.06.2018;

11.	Hrvatska stranka prava Bosne i Hercegovine RS – 5,22 (k3) FBiH – 0,68 (k9)	Demokratska politička stranka. Ima dostupne dokumente. ⁹⁶ „ <i>Za dom spremni</i> “ na zvaničnom sajtu (op.a.); Evropska BiH i hrvatski narod ravnopravan sa druga dva konstitutivna naroda; konačno rješenje hrvatskog nacionalnog pitanja i ustavno preuređenje FBiH; evroatlantske integracije.
12.	Savez za bolju budućnost BiH – Fahrudin Radoničić RS – 5,22 (k3) FBiH – 14,71	Narodna stranka političkog centra. Ima sajt i dostupne dokumente. ⁹⁷ Očuvanje teritorijalnog integriteta i jačanje državnog suvereniteta i nezavisnosti BiH; punopravno uključivanje BiH u EU i NATO, te druge evropske i međunarodne organizacije; BiH kao sekularna država; razvijanje prosperitetne tržišne ekonomije; zapošljavanje kroz programe finansiranja projekata, stimulisati razvoj privatnog sektora i otvaranje javnih radova (autoputevi, energetika, stanogradnja...); socijalna politika – uvažavanje socijalne pravde, ekonomske efikasnosti, kreativnosti i preduzetnosti.
13.	Demokratska fronta – Željko Komšić RS – 5,22 (k3) FBiH – 12,90	Politička stranka socijalne demokratije. Ima sajt i dostupne dokumente. ⁹⁸ Sekularno republikansko državno uređenje i građanska parlamentarna demokratija; očuvanje i afirmacija državnog identiteta i suvereniteta BiH; socijalna pravda i društvena solidarnost, čiji je garant država; razvoj tržišne privrede i zaštita državne i privatne svojine; regionalna saradnja i integracija u evropske i evroatlantske strukture.

⁹⁶ Dokumenti dostupni na: <https://hsp-bih.ba/>, pristupljeno 03.06.2018.

⁹⁷ Dokumenti dostupni na: <http://www.sbb.ba/>, pristupljeno 03.06.2018. godine;

⁹⁸ Dokumenti dostupni na: <http://fronta.ba/>, pristupljeno 03.06.2018. godine;

14.	Narodni demokratski pokret RS – 5,13 FBiH – 0,07 (k10)	Centar. Ima sajt i dostupne dokumente. ⁹⁹ Opstanak, razvoj i napredak Republike Srpske; ekonomska politika – smanjenje državne regulacije, decentralizacija budžeta, smanjenje opterećenja privrede, skladan odnos privatnog i državnog vlasništva, smanjenje javne potrošnje, pravična društvena preraspodjela u korist socijalnih, društvenih i obrazovnih potreba građana...; Politički pluralizam; ideali, mir i humanizam; globalizam; evropske integracije i dejtonski temelji; NATO integracije – prihvatljivo ako je to i izbor države Srbije; vjerske slobode; privatizacija preduzeća i banaka; redukcija birokratije.
15.	Socijalistička partija RS – 5,09	Partija demokratske ljevice. Ima sajt i dostupne dokumente. ¹⁰⁰ Mir, sloboda ljudi i naroda, rad, ekonomska i svaka druga sigurnost, jednakost, ravnopravnost, demokratija, višestranački parlamentarni sistem, pravna i socijalna država koja će brinuti o narodu i služiti čovjeku i životu, saradnja sa državama u okruženju, regionu i svijetu; čvrsta socijalna država; pravičnija preraspodjela društvenog bogatstva, spriječavanje privilegovanosti.
16.	Srpska napredna stranka RS – 2,11 FBiH – 0,07 (k10)	Narodna i demohrišćanska stranka. Ima sajt i dostupne dokumente. ¹⁰¹ Pravna država zasnovana na građanskom društvu, hrišćanskim etičkim principima i ideji nacionalne emancipacije; potpuna sloboda čovjeka uz obavezu da ne ugrožava slobodu i integritet drugog.

⁹⁹ Dostupni putem linka: <http://www.ndprs.org/>, pristupljeno 02.06.2018. godine.

¹⁰⁰ Dokumenti dostupni putem linka: <http://socijalisti.ba/>, pristupljeno 02.06.2018. godine;

¹⁰¹ Dostupni putem linka: <http://www.sns-rs.org/index.php/o-nama>, pristupljeno 15.05.2018. godine;

17.	Socijaldemokratska partija BiH RS – 1,88 FBiH – 10,14	Prograđanska organizacija socijaldemokratske lijeve orijentacije. Ima sajt i dostupne dokumente. ¹⁰² Građanska partija, socijalna država blagostanja, demokratski socijalizam, pluralizam vlasništva, socijalna tržišna privreda, funkcionalno determinisani sistem proizvodnje i njena socijalna distribucija.
18.	Stranka pravedne politike RS – 1,30	Stranka centra. ¹⁰³ Nema sajt i dostupne dokumente. Reforma javne uprave, poreskog sistema, stvaranje povoljnog investicionog ambijenta; 11 principa; ukidanje partokratije; raskinuti spregu politike i interesnih grupa; brisanje rokova zastare krivičnih djela iz ratnog profiterstva i privatizacije; ispitivanje porijekla imovine; godišnja provjera imovine službenika javne uprave i javnih preduzeća. ¹⁰⁴
19.	Hrvatska demokratska zajednica – HDZ 1990 RS – 0,56 FBiH – 4,04	Narodna stranka političkog centra demohrišćanske orijentacije. Ima sajt i dostupne dokumente. ¹⁰⁵ Narodna, socijalna i demohrišćanska stranka. Predstavljanje i zaštita prava hrvatskog naroda u BiH, otvorena za sve građane; ostvarivanje osnovnih ljudskih prava i sloboda; reforma ustavne strukture BiH i Sarajevo kao distrikt; puno članstvo u EU i NATO savezu; dovršenje procesa privatizacije i preispitivanje sumnjivih; podržati one programe koji dovode strateške partnere sa novim ulaganjima, savremenim tehnologijama,

¹⁰² Dokumenti dostupni na: <http://www.sdp.ba/dokumenti/>, pristupljeno 15.05.2018. godine;

¹⁰³ Orijetacija stranke uzeta je na osnovu izjave predsjednika stranke sa izborne skupštine stranke, dostupno putem linka: <http://www.rtvbn.com/29760/Jos-jedna-stranka-u-Republici-Srpskoj%3E>, pristupljeno: 15.05.2018. godine. Inače, stranka se u junu 2015. godine ujedinila sa Demokratskim narodnim savezom.

¹⁰⁴ Iz izjave predsjednika stranke dostupnog na: <https://www.glassrpske.com/novosti/izbori/Dragomir-Jovicic-lider-SPP-a-i-kandidat-za-predsjednika-RS-Politika-ne-smije-odlucivati-o-zivotu-i-smrti/lat/164705.html>, pristupljeno: 15.05.2018. godine;

¹⁰⁵ Dokumenti dostupni na: <http://www.hdz1990.org/programska-deklaracija/>, pristupljeno 14.05.2018. godine;

		povećanjem produktivnosti i zaposlenosti (energetika, telekomunikacije, ceste i željeznice); razvoj poljoprivredne proizvodnje; strateški infrastrukturni projekti, naročito gdje su Hrvati u većini; školovanje na hrvatskom jeziku mora biti dostupno svoj hrvatskoj djeci; zaštita porodice kao temelja društva i povoljnosti kroz socijalnu politiku za samohrane majke, trudnice, roditelje sa malom djecom i sve roditelje koji nemaju dovoljno novca za izdržavanje svoje porodice;
20.	Stranka socijalne sigurnosti srpskih boraca RS – 0,51 (k4)	Nepoznato. Nema dostupan sajt niti dokumente. Zakon o porijeklu imovine, Zakon o ratnom profiterstvu, Zakon o nezastarijevanju krivičnih djela u procesu privatizacije; ¹⁰⁶ 10 dunuma šume bilo obećano borcima; izdajnička politika, svi rade za strance;
21.	Savez za novu politiku RS – 0,51 (k4)	Nepoznato. Nema sajt i dostupne dokumente. Demokratska politička organizacija slobodnih i odgovornih građana; Ova politička stranka nije još jedna u nizu kao što je to u većini slučajeva bilo, to je savez koji ima potpuno drugačiji program, viziju i pogled na društvo; uvažava mišljenje Srpske pravoslavne crkve; ¹⁰⁷ novo društvo; novi politički sistem; nova ekonomija; puna zaposlenost; zapošljavanje mladih i obrazovanih; nova demografska politika; nova socijalna politika; borba protiv kriminala, korupcije i nepotizma; borba protiv partokratskih institucija; evroatlantske i evroazijske integracije i pristup njihovim fondovima; ¹⁰⁸ Znanje pobjeđuje!

¹⁰⁶ U nedostatku bilo kakvih približnih odrednica o programu, navodi se dio iz jedne od rijetkih vijesti o stranci. Dostupno na: <http://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=182414>, pristupljeno 14.05.2018. godine.

¹⁰⁷ Iz letka stranke štampanog za izbore;

¹⁰⁸ Iz pamfleta stranke, dostupnog na:

<https://www.facebook.com/savezzanovupolitiku/photos/a.1450374265237393.107374182.8.1449894691952017/1747265855548231/?type=3&theater>, pristupljeno 14.05.2018. godine;

22.	Seljačka stranka RS – 0,31	Nepoznato. Nema dostupan sajt i dokumente. Ekonomski prosperitet zasnovan na poljoprivredi; stvaranje modernog sela; ¹⁰⁹ vraćanje mladih na selo; podrška pronatalitetnoj politici. ¹¹⁰
23.	Hrvatska demokratska zajednica – HDZ BiH RS – 0,27 (k5) FBiH – 11,93 (k7)	Narodna stranka svih slojeva hrvatskog naroda i drugih građana. Ima sajt i dostupne dokumente. ¹¹¹ Na temeljima demokratije i hrišćanske civilizacije; slobodnjačka stranka jer promovirše ideju i sistem sloboda za svakoga i svagdje, „državotvorna stranka“ jer promovirše hrvatski nacionalni interes, čuva tradiciju i identitet hrvatskog naroda i vrijednosti domovinskog rata; socijalna stranka; razvijena tržišna privreda.
24.	Hrvatska kršćanska demokratska unija BiH RS – 0,27 (k5) FBiH – 11,93 (k7)	<i>Desno</i> (op.a.). Ima sajt i dostupne dokumente. ¹¹² Nastojanje da javni i politički život oblikuje u službi hrvatskog naroda u BiH iz hrišćanske odgovornosti i prema hrišćanskim načelima, na osnovu ličnih sloboda i socijalne države. Razlika u odnosu na socijalkomunističko ili liberalno shvatanje društva. BiH kao federacija tri naroda sa teritorijalnim diskontinuitetom teritorijalnih jedinica; sloboda, pravednost i solidarnost kao hrišćanske vrijednosti; neriješeno nacionalno pitanje i unutrašnja politička nestabilnost prepreka za razvoj privrede; isključiti mogućnost da jedino država finansira zdravstvenu i socijalnu zaštitu, osiguranje u ličnoj odgovornosti; demilitarizacija i EU i euroatlantske integracije.

¹⁰⁹ Prema vijestima o predizbornom skupu Seljačke stranke u okviru opštih izbora 2014. godine, iz izjave predsjednice stranke. Dostupno na: <http://rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=122212>, pristupljeno 14.05.2018. godine;

¹¹⁰ Deklarisani ciljevi stranke na lokalnim izborima u Modriči 2016. godine. Pristupljeno 14.05.2018. godine;

¹¹¹ Dokumenti dostupni na: <http://www.hdzbih.org/dokumenti>, pristupljeno 13.05.2018. godine;

¹¹² Dostupno putem linka: <http://hkdu.info/>, pristupljeno 13.05.2018. godine.

25.	Hrvatska stranka prava Herceg-Bosne RS – 0,27 (k5) FBiH – 11,93 (k7)	<i>Desno (op.a.).</i> Nema dostupan sajt i dokumente. Hrvatski narod u BiH obespravljen i institucionlano nezaštićen; politička borba hrvatskog naroda za ravnopravniji status Hrvata; BiH kao decentralizovana država kao pravna, socijalna i sekularna država i tri entiteta i distriktom Sarajevo; srednji nivo vlasti se uspostavlja na osnovu etničkih, geografskih, privrednih, saobraćajnih i drugih kriterijuma sa mogućnošću diskontinuiteta teritorije; ¹¹³ ponovo uspostaviti Hrvatsku republiku Herceg-Bosnu; u Mostaru dvije opštine; želimo NATO i euroatlantske integracije. ¹¹⁴
26.	Hrvatska seljačka stranka RS – 0,27 (k5) FBiH – 11,93 (k7)	Narodna, konzervativna i socijalna stranka. Ima sajt i dostupan program. ¹¹⁵ Sloboda pojedinca, prihvatanje drugog i drugačijeg; ustavno i teritorijalno-administrativno preuređenje BiH za punu ravnopravnost tri konstitutivna naroda i nacionalnih manjina; EU i NATO integracije; podsticajna poreska politika, a ne kao oblik „harača“; smanjiti javnu potrošnju; razvijanje socijalno-tržišne privrede; razvoj poljoprivrede i samoodrživost sela; pravo na školovanje na vlastitom jeziku i po vlastitim nastavnim programima; socijalna pravednost i društvena solidarnost; zdravstvena zaštita za djecu, invalide, radnike, nezaposlene, starije, borce; puna primjena sporazuma između Katoličke crkve – Vatikana i BiH.

¹¹³ Preuzeto iz saopštenja povodom inicijative za osnivanje HSP-a Herceg-Bosne. Dostupno na: <https://ljubuski.net/3108-najavljeno-osnivanje-jos-jedne-pravaske-stranke>, pristupljeno 13.05.2018. godine;

¹¹⁴ Iz intervjua predsjednice HSP-a Herceg-Bosne Vesne Pinjuh. Dostupno na: <https://www.hercegovina.info/vijesti/vijesti/politika/intervju-s-predsjednicom-hsp-herceg-bosne-vesnom-pinjuh-81654>, pristupljeno 13.05.2018. godine;

¹¹⁵ Program dostupan putem linka: <http://hss-bih.ba/program-hss-a/>, pristupljeno 13.05.2018. godine.

27.	Hrvatska stranka prava Dr. Ante Starčević BiH FBiH – 11,93 (k7)	<p><i>Desno</i> (op.a.)</p> <p>Demokratska politička stranka za 21. vijek. Stranka ima sajt i dostupne dokumente.¹¹⁶</p> <p>Stranka mira, slobode i demokratije; sloboda i boljitak hrvatskog naroda i svih građana BiH; evropski uređena BiH; osiguranje ravnopravnosti i suverenosti hrvatskog naroda; socijalna i pravedna država BiH; zaštita hrvatske kulturno-istorijske baštine i nacionalnih prirodnih resursa; pravna država, slobodni višestranački izbori; depolitizacija vojske i policije; izvršiti privatizaciju drštvene imovine; prava i slobode ograničene samo zakonom, građanska sloboda može biti ograničena samo radi poštovanja slobode drugog čovjeka; pravo na život neotuđivo pravo čovjeka, uključujući pravo na život još nerođenog djeteta; zdravstvena zaštita za sve građane; promocija dostojanstva i ugleda žena; brak kao zajednica žene i muškarca; potpuna sloboda umjetničkog stvaralaštva; autonomija univerziteta i akademske slobode i sloboda istraživanja; zaštita čovjekove okoline i očuvanje životne ravnoteže u prirodi.</p>
28.	Snaga naroda RS – 0,27	<p><i>Lijevo</i> (op.a.).</p> <p>Nema internet sajt niti dostupne dokumente.</p> <p>Reprivatizacija, masovno akcionarstvo radnika i građana; prirodna bogatstva nižih vrijednosti vratiti u vlasništvo opština; država da gradi prehrambenu industriju za male poljoprivrednike; vraćanje države u privredu;</p> <p>¹¹⁷</p>

¹¹⁶ Dokumenti dostupni putem linka: <http://hspas.info/statut/>, pristupljeno 13.05.2018. godine;

¹¹⁷ Iz izjave predsjednika stranke Alekse Milojevića. Izjava dostupna putem linka: <https://frontal.rs/aleksa-milojevic-osnovao-stranku-snaga-naroda/>, pristupljeno 12.05.2018. godine.

29.	Bosanskohercegovačka patriotska stranka – Sefer Halilović RS – 0,17 FBiH – 3,72	Građanska stranka socijaldemokratske orijentacije. ¹¹⁸ Ima sajt, bez dostupnih programskih dokumenata. ¹¹⁹ Jedinstvena i avangardna politička organizacija državotvorno svjesnih građana R BiH; Osiguranje opstanka suverene Republike BiH; uspostavljanje Republike BiH na principima ZAVNOBiH-a;
30.	Demokratska narodna zajednica BiH RS – 0,16 (k6) FBiH – 1,37 (k8)	Demokratska narodna stranka lijevog centra i građanske opcije. Ima sajt i dostupne dokumente. ¹²⁰ Politički, ekonomski i socijalni interesi širokih društvenih slojeva; BiH kao državna zajednica ravnopravnih naroda i građana; regionalizacija BiH; EU i NATO integracije; socijalno i ekološki orijentisana privreda, ravnopravnost subjekata i tipova vlasništva; privatizacija nema alternativu, uz reviziju; poreska politika kao stimulator ekonomskog razvoja i zapošljavanja; mlada i jeftina radna snaga; mehanizmi organizovane solidarnosti u oblasti socijalne i penzione zaštite, obrazovanju, liječenju, stanovanju, zapošljavanju; zagaranтовan nivo zdravstvene zaštite; rodna ravnopravnost i prava manjina; pitanje međumuslimanskog sukoba i krajiško i opšte pomirenje i povjerenje.
31.	Liberalno demokratska stranka BiH RS – 0,16 (k6) FBiH – 1,37 (k8)	Liberalna demokratija. Ima sajt i dostupne dokumente. ¹²¹ Očuvanje suvereniteta i nedjeljivost BiH; pravna država i civilno društvo;

¹¹⁸U izjavi predsjednika gradskog odbora stranke u Zenici navodi da je BPS – Sefer Halilović „...državotvorna građanska stranka socijaldemokratske orijentacije...“. Izjava dostupna putem linka: <https://zenicainfo.ba/2018/02/27/odrzana-prva-sjednica-gradskog-odbora-bps-sefer-halilovic-zenica/>, pristupljeno 12.05.2018.

¹¹⁹Sajt dostupan na: <http://bps.ba/>, pristupljeno 12.05.2018.

¹²⁰ Dokumenti dostupni na sajtu: <http://www.dnzbih.ba/stranica/programska-dokumenta/15>, pristupljeno 12.05.2018. godine

¹²¹Dokumenti dostupni na sajtu: <http://www.lds.ba/dokumenti/>, pristupljeno 09.05.2018.

		<p>ravnopravnost svih ljudi; pluralizam vlasništva i njegova zaštita, sloboda privrednih, kulturnih i drugih inicijativa građana;</p> <p>Pojedinac kao temelj društva; država sa definisanim i ograničenim ovlaštenjima; sloboda pojedinca ograničena samo ugrožavanjem slobode drugog pojedinca; slobodna ekonomija – otvorena tržišna ekonomija; porezi – mali, jednostavni, ravni; provesti privatizaciju do kraja, državne kompanije ili privatizovati ili pustiti da propadnu; jednakost – karijera otvorena talentima; potpuna sloboda govora.</p>
32.	<p>Stranka pravde i povjerenja RS – 0,16 (k6) FBiH – 1,37 (k8)</p>	<p>Desni centar.¹²²</p> <p>Nema sajt i dostupne dokumente.</p> <p>Očuvanje BiH; puna ravnopravnost svih konstitutivnih naroda i ostalih na teritoriji BiH; borba protiv korupcije i kriminala; privredni razvoj; izgradnja društva znanja.</p>
33.	<p>Socijaldemokratska unija BiH RS – 0,16 (k6) FBiH – 1,37 (k8)</p>	<p><i>Lijevo</i> (op.a.).</p> <p>Ima sajt, dokumenti dostupni.¹²³</p> <p>Stranka radnika, znanja i socijalne pravde; Sloboda, jednakost, pravda i solidarnost; socijalna, pravna i sekularna država sa punim vjerskim slobodama; ustavni patriotizam i opšta bosanskohercegovačka državljanska svijest; privatizacija i preduzetništvo, pod uslovom da se uredno plaća porez; ulazak u EU i ostale evroatlantske asocijacije; posebno voditi računa o malobrojnosti Hrvata, brojnost Bošnjaka i potrebi da se pridobija politička svijest Srba; jedinstvena politička svijest i bosanskohercegovački patriotizam.</p>

¹²² Preuzeto iz vijesti o formiranju stranke. Dostupno putem linka: <https://www.slobodnaevropa.org/a/24956788.html>, pristupljeno 26.07.2018. godine;

¹²³ Dokumenti dostupni na sajtu: <http://sdu.ba/>, pristupljeno 02.05.2018. godine;

34.	Komunistička partija RS – 0,14 FBiH – 0,31	<i>Lijevo, ekstremno</i> (op.a.) Nema dostupan zvanični sajt. ¹²⁴ Izgradnja BiH kao demokratske države; afirmacija suvereniteta, teritorijalnog integriteta i političke nezavisnosti BiH; uvažavanje, poštovanje i ostvarivanje temeljnih prava i sloboda čovjeka i građanina; izgradnja socijalne, pravne i sekularne države sa punim vjerskim slobodama. ¹²⁵ „Promjena društveno-političkog sistema i uspostava socijalističke republike BiH“. ¹²⁶
35.	Partija ekonomske i socijalne pravde RS - 0,07	<i>Lijevo</i> (op.a.). Nema sajt, nema dostupnih dokumenata. Očuvanje položaja RS; pomirenje pozicije i opozicije; usmjeravanje kapitala ka investicijama; formiranje jakog sindikata; očuvanje prirodnih resursa. ¹²⁷
36.	Složna narodna stranka RS - 0,07 FBiH – 0,07 (k10)	Nepoznato. Nema sajt, nema dostupnih dokumenata. Vraćanje šuma u nadležnost opština. ¹²⁸
37.	Demokratska stranka invalida BiH RS – 0,03 FBiH – 0,68 (k9)	Nepoznato. Stranka nema sajt, niti dostupne dokumente. Jedinstvena BiH svih građana; jasna politika zapošljavanja, briga o zapošljavanju osoba sa invaliditetom, demobilisanih boraca; uravnotežen razvoj sela i grada; podsticaji za mala i srednja preduzeća ¹²⁹ .

¹²⁴ Postoji određeni sajt koji nosi naziv komunističke partije ali nije ažuran, niti ima bilo kakvu poveznicu ka političkoj stranci koja je ovdje predmet.

¹²⁵ Prema odredbama statuta stranke, dostupno na: <http://kpbih.blogspot.ba/2012/>, pristupljeno: 02.05.2018. godine.

¹²⁶ Iz izjave predsjednika stranke, dostupno na: <https://www.klix.ba/vijesti/bih/komunisticka-partija-bih-izasila-iz-ilegale-i-najavila-izgradnju-fabrika/120426036>, pristupljeno: 02.05.2018. godine;

¹²⁷ Prema vijesti o osnivanju stranke, dostupno na linku: <http://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=85653>, pristupljeno: 02.05.2018. godine;

¹²⁸ Jedina programska objava o stranci, dostupna na linku: <http://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=123288>, pristupljeno 02.05.2018. godine;

¹²⁹ Navedeno prema: <https://www.modricainfo.com/demokratska-stranka-invalida-bosne-i-hercegovine/>, pristupljeno 15. jula 2018. godine.

38.	<p>Prva stranka RS – 0,02 FBiH – 0,05</p>	<p>Demokratska politička organizacija. Ima sajt, dostupni statut i program.¹³⁰ Smanjenje troškova u javnoj upravi; ukidanje kantona; minimalna penzija na 600 KM, prosječna plata 1.000 KM, dječiji doplatak do 18 godine – 150 KM po djetetu, 200 KM za svako naredno dijete; granica za penziju – 60 godina za muškarce, 55 za žene; godina radnog staža za sve apsolvente univerziteta u BiH (volonterski); Privatizacija BH Telekoma, privatizacija javnog prevoza; Državna banka; revizija privatizacije od 1992. godine; revizija porijekla imovine političara; plate: 2.000 KM za profesore, nastavnike i policiju; 5.000–10.000 KM za doktore, sudije i tužioce.</p>
39.	<p>Bosanska stranka – Mirnes Ajanović RS – 0,02 FBiH – 0,62</p>	<p>Lijevo. Stranka ima sajt, dostupna Politička platforma.¹³¹ „Prva socijalistička i radnička stranka BiH“; BiH je država naroda, potom građana; Bosanci, prije svega Bošnjaci su narodni, nacionalni korpus između srpskog i hrvatskog političkog bloka; socijalna pravda iznad profitnog interesa; smanjenje svih poreza i administrativnih taksi, te skupog birokratskog aparata; Bosanstvo kao most između nacionalnog i građanskog, prava na razvoj nacionalnih i vjerskih duhovnih vrijednosti; socijaldemokratija i vjera – most za budućnost svakog naroda; ime i djelo Josipa Broza Tita – čelno mjesto u revitalizovanim bosanskohercegovačkim vrijednostima; uvođenje adekvatnog sistema kontrole u sve organe uprave, kontrola nad državnim funkcionerima i službenicima; borba protiv korupcije zahtijeva korijenite promjene u društvu.</p>

¹³⁰ Sadržaji preuzeti sa internet stranice: <http://www.prvastranka.ba/>, pristupljeno: 02.05.2018. godine.

¹³¹ Dokumenti dostupni na linku: <http://www.boss.ba/o-nama/>, pristupljeno: 30.04.2018. godine;

40.	Unija socijaldemokrata RS – 0,02 FBiH – 0,48	Politička organizacija lijevog centra, socijaldemokratske provenijencije. Ima sajt, dostupni Statut i Programska deklaracija. ¹³² Izgradnja demokratske države ravnopravnih naroda, nacionalnih manjina i svih građana koji u njoj žive; suverenitet, teritorijalni integritet i nezavisnost BiH; zakonska rješenja o lustraciji, nepovredivost privatne imovine; prava radnika, obespravljenih, osoba sa potrebama i nemoćnih i iznemoglih lica; integracija u EU i NATO savez; sekularna država, ali ne sekularno društvo; podrška privatizaciji i preduzetništvu, dok se uredno plaća porez;
41.	A – SDA – Stranka demokratske aktivnosti FBiH – 2,25	<i>Desno</i> (op.a.). Internet stranica nije u funkciji, programski dokumenti nedostupni. Navodi se da stranka zastupa izvorne ciljeve SDA. ¹³³
42.	Naša stranka FBiH – 1,54	Socijal-liberalna stranka. Ima sajt, statut i programski dokumenti dostupni. ¹³⁴ Aktivno učešće građana; društvo jednakih mogućnosti; „dostojanstvo, sloboda i pravo na traganje za srećom“; otvoreno društvo, ekonomski rast, građanska prava, akademske slobode, obrazovanje, sindikalna prava, borba protiv kriminala, korupcije i terorizma, socijalna sigurnost i zdravstvena zaštita za sve.

¹³² Dokumenti dostupni na internet stranici stranke: <http://unijasocijaldemokratabh.ba/>, pristupljeno 26.07.2018. godine;

¹³³ U Statutu A – SDA koji je dostupan na internetu, iz 2010. godine, navode se identični ciljevi kao što je to u Statutu SDA (prečišćeni tekst) iz 2015. godine. Statut A-SDA dostupan putem linka: http://asda.ba/media/STATUT_A-SDA_BIH.pdf, pristupljeno 30.04.2018. godine.

¹³⁴ Dokumenti dostupni na: <https://www.nasastranka.ba/dokumenti/>, pristupljeno 26.07.2018. godine;

43.	Narodna stranka radom za boljitak FBiH – 1,52	Narodna stranka. Ima sajt, dostupan izborni program iz 2014. ¹³⁵ „Država mora upravljati razvojem“; Ukinuti kantone i ojačati lokalnu upravu; ukinuti doprinose na plate u proizvodnom sektoru; proizvodnja dovoljne količine hrane za potrebe vlastitog stanovništva; računari za svu djecu u obrazovanju; zdravstveno osiguranje za sve građane; dječiji doplatka za svako dijete; smanjiti sve javne rashode osim istraživanja i razvoja; besplatan internet za sve; udvostručiti zaposlenost u privatnom sektoru; skresati javne rashode za trećinu; socijalno-administrativni budžet pretvoriti u razvojni; parcijalna privatizacija javnih kompanija i investiranje u javne radove.
44.	Stranka penzionera/umirovljenika BiH FBiH – 1,37 (k8)	<i>Lijevo</i> (op.a.). Nema internet sajt, nema dostupnih dokumenata. Zastupaju interese penzionera, ali i starijih radnika, socijalno ugroženih i dr ¹³⁶ .
45.	Laburistička stranka BiH FBiH – 0,57	<i>Lijevo</i> (op.a.). Ima sajt, dostupni dokumenti: Statut, Program. ¹³⁷ Razvoj tržišne privrede i zaštita državne i privatne imovine; vladavina prava i afirmacija pravne sigurnosti; decentralizacija i ravnomjeran regionalni razvoj; socijalna pravda i društvena jednakost; krajiško pomirenje svih građana; pokretanje novih investicija i javnih radova; integracija u evropske i evroatlantske strukture; izgradnja građanskog društva.

¹³⁵ Dokument dostupan na sajtu: <http://www.zaboljitak.ba/>, pristupljeno 30.04.2018. godine;

¹³⁶ Navedeno prema <https://www.modricainfo.com/demokratska-stranka-invalida-bosne-i-hercegovine/>, pristupljeno 15. jula 2018. godine.

¹³⁷ Dokumenti dostupni na: <https://www.laburistibih.ba/o-nama/>, pristupljeno 30.04.2018. godine.

46.	Stranka dijaspore BiH FBiH – 0,45	Nepoznato. Dokumenti nedostupni, sajt nije u funkciji. Veći angažman bosanskohercegovačkih građana u inostranstvu; demokratizacija BiH; međunarodna pozicija i očuvanje istine o ratu i genocidu; pozivanje na vrijednosti NOR i Komunističkog manifesta ¹³⁸ .
47.	Hrvatski savez HKDU – Hrast FBiH – 0,43	<i>Desno</i> (op.a.). Konzervativna, katolička stranka. Nema sajt, dokumenti nedstupni. Zaštita života od začeca do prirodne smrti; besplatan prevoz i udžbenici za osnovce i srednjoškolce; doplatak za svako dijete i tri prosječne plate za svako novorođenče; smanjiti cijene fiksne i mobilne telefonije, električne energije i drugih komunalija; pokrenuti gospodarstvo BiH; nedelja i zapovjedni blagdani biće neradni za sve trgovačke radnje; pokretanje javnog RTV servisa na hrvatskom jeziku; pristojne penzije; borba protiv mita, korupcije i organizovanog kriminala; niko se više neće bojati institucija ¹³⁹ .
48.	Novi pokret BiH FBiH – 0,22	Stranka lijevog centra. Sajt nije u funkciji, dokumenti nisu dostupni. ¹⁴⁰ Demokratska pravna država; članstvo u NATO-u; sigurnost; konkurentniji privredni sistem; jednako pravo na zdravstvenu zaštitu; jaka, prosperitetna i pravedna socijalna država.

¹³⁸ Navedeno prema izjavama predsjednika stranke Edina Osmančevića iz 2015. godine. Dostupno putem linka: <https://bedrudingusic.wordpress.com/2015/08/13/mr-sci-edin-osmancevic-reizabrani-predsjednik-stranke-dijaspora-i-domovine-bih-sddbih-bosna-i-hercegovina-je-raj-na-zemljito-je-cinjenica-koje-ponekad-nismo-svjjesni-a-koja-trazi-angazman-sviju/>, pristupljeno 15. jula 2018. godine.

¹³⁹ Navedeno prema izbornom programu stranke za opšte izbore 2014. godine. Dostupno putem linka: <https://dokumen.tips/documents/hrvatski-savez-hkdu-hrast-izborni-program.html>, pristupljeno 15. jula 2018. godine.

¹⁴⁰ Podaci preuzeti sa interneta, više dostupno na: <http://www.e-novine.com/region/region-bosna/109482-novi-pokret-bosne-hercegovine.html>, pristupljeno 26.07.2018. godine.

49.	Regionalni demokratski savez Tuzla F BiH – 0,12	Nepoznato. Nema sajt, dokumenti nedostupni. Privreda i zapošljavanje; očuvanje države BiH sastavljene od ekonomski održivih regija; jaka tuzlanska regija; prioritet prava boračkih populacija, mladih i žena, građanske i vjerske slobode; jednako pravo na zdravstvenu zaštitu; borba protiv nepotizma i političkih prevara ¹⁴¹ .
-----	--	--

Tabela 1.

¹⁴¹ Navedeno prema:

<http://bhstring.net/tuzlauslikama/tuzlarije/viewnewnewsc.php?id=57120>,
<http://tip.ba/2013/12/17/regionalni-demokratski-savez-tuzla-predstavio-program-i-nacin-rada-stranke/>, pristupljeno: 15. jula 2018. godine.

Srđan Puhalo

**Odnos građana Bosne i Hercegovine prema
ljevici, centru i desnici**

1. Problem i ciljevi istraživanja

Istraživanje Srđana Puhala iz 2007. i 2008. godine o socio-psihološkom i ideološkom profilu građana u Bosni i Hercegovini je pokazalo da se glasači pojedinih političkih partija razlikuju u stepenu prihvatanja pojedinih ideoloških stavova. Tako imamo slučaj da se glasači socijaldemokratskih partija u Bosni i Hercegovini (SNSD i SDP BiH) međusobno razlikuju u stepenu prihvatanja nacionalizma, anarhizma i liberalizma. Istovremeno, glasači SNSD-a i SDS-a međusobno se razlikuju u stepenu prihvatanja nacionalizma i liberalizma. Pokazalo se da je veća razlika između glasača dvije socijaldemokratske opcije iz Republike Srpske i Federacije BiH, nego između glasača jedne SDS i SNSD-a. Ova istraživanja su nam omogućila da donekle razumijemo ideološke profile glasača pojedinih političkih partija, ali ti ideološki profili nisu u skladu sa programskim odrednicama uzetih političkih partija. S obzirom na prihvatanje određenih ideoloških stavova, dobijeni rezultati ukazuju da se glasači najvećih političkih partija u Bosni i Hercegovini malo razlikuju. Ta razlika se više odlikuje u stepenu prihvatanja određene ideologije, a ne u samoj preferenciji ideologija.

Socijaldemokratija je prihvatljiva svim glasačima, bez obzira za koju političku partiju glasaju (bez obzira na njen ideološki profil i entitet iz kojeg dolazi). Pretpostavljamo da je to zbog toga što se najveći broj glasača još uvijek sjeća socijalizma i da je to žal za nečim što je nepovratno prošlo. Možemo pretpostaviti da je jedan broj građana razočaran svojim položajem u društvu i pravilima igre koje je donijela „divlja privatizacija” i „balkanski kapitalizam”, pa očekuju da ih vlasti entiteta ili države zaštite i pruže sigurnost i zaštitu.

Pokazalo se da glasače pojedinih političkih partija najbolje možemo diferencirati s obzirom na stepen prihvatanja nacionalističkih stavova. Ovo je donekle i očekivano ako znamo da Bosna i Hercegovina funkcioniše na etničkim principima, te da je nacionalizam ideologija koja je još uvijek dominantna. To prepoznaju i političke partije u Bosni i Hercegovini i zbog toga koriste, manje ili više, nacionalističku retoriku da bi politički opstale (Bogdanić, 2007).

Zbog toga je bilo interesantno istražiti kako građani Bosne i Hercegovine opažaju i prihvataju ideju ljevice i njene vrijednosti, kako opažaju pojedine političke partije na skali lijevo, centar i desno i da li se njihove lične i društvene vrijednosti razlikuju od ideoloških vrijednosti. Takođe su istraživači pokušali kroz ovo istraživanje da utvrde kako građani Bosne i Hercegovine sebe pozicioniraju na skali lijevo, centar i desno i da li se ta pozicija poklapa sa njihovim glasanjem za pojedine političke partije.

1.1 Ciljevi istraživanja

U okviru ovog istraživanja želimo istražiti:

- Kako građani Bosne i Hercegovine sebe pozicioniraju na skali lijevo, centar i desno?
- Kako opažaju pojedine političke partije na skali lijevo, centar i desno?
- Da li se ideološka pozicija ispitanika poklapa sa njihovim glasanjem za pojedine političke partije?
- Da li se njihove lične i društvene vrijednosti razlikuju od ideoloških vrijednosti?
- Da li se njihove ideološke vrijednosti poklapaju sa njihovom samopercepcijom kao ljevičara, desničara ili nekoga ko je u centru?

1.2 Hipoteze

Imajući u vidu neka ranija istraživanja (Puhalo, 2007 i Puhalo, 2008), očekujemo da će se ispitanici koji sebe svrstavaju u ljevicu, centar ili desnicu, razlikovati u prihvatanju nacionalizma i mondijalizma. Ta razlika će biti značajno izražena između ljevice i desnice, ali i između glasača pojedinih partija.

Istraživanje Puhala iz 2008. godine je pokazalo da je socijaldemokratija prihvatljiva svim glasačima, bez obzira za koju političku partiju glasaju, bez obzira na njen ideološki profil i entitet iz kojeg dolaze. Stoga mislimo da se ispitanici neće značajno razlikovati na skali socijaldemokratije bez obzira da li su sebe opisali kao ljevičara, desničara ili pripadnika centra i iz koje partije dolaze.

Kada se govori o konzervativizmu možemo očekivati (Puhalo, 2008; Šram, 2007) da će ispitanici koji sebe opažaju kao ljevičare ili dolaze iz partija koje za sebe kažu da su ljevičarske biti manje konzervativni u odnosu na ispitanike koji sebe svrstavaju u centar ili desnicu. Takođe očekujemo da će se glasači partija koje za sebe kažu da su narodne (SDA, SDS, PDP, HDZ BiH i sl.) razlikovati od glasača koje sebe vide kao socijaldemokratske (SNSD, SDP BiH i sl.).

Imajući u vidu rezultate koje su Puhalo i Vukojević dobili 2015. godine istražujući društvene ciljeve građana Bosne i Hercegovine, koji su pokazali da se oni ne razlikuju mnogo s obzirom na neke socio- demografske varijable i s obzirom na društveni aktivizam građana, ne očekujemo niti velike razlike kod građana ove države s obzirom na njihovo pozicioniranje na skali lijevo, centar, desno ili političku partiju za koju glasaju.

Istraživanje Puhala i Vukojevića iz 2015. godine pokazuje da građani Bosne i Hercegovine ne vjeruju mnogo u institucije sistema, pogotovo ako su one usko povezane sa politikom i političarima. Kada se govori o povjerenju u bosanskohercegovačke institucije ne očekujemo značajne razlike između ispitanika bez obzira na koju ideološku poziciju sebe svrstavaju i partiju za koju glasaju.

Istraživanja u različitim zemljama, na različitim uzorcima u različitim vremenskim periodima (Puhalo, 2014; Šiber, 1998; Altemeyer, 1988) je pokazalo da je biračko tijelo lijevih partija manje autoritarno u odnosu na birače desnice, dok su glasači centra negdje između ove dvije krajnosti. Stoga očekujemo da će i naše istraživanje pokazati da su ljevičari manje autoritarni od desničara.

Istraživanje Puhala iz 2013. godine pokazalo je da su glasači u Bosni i Hercegovini u odnosu na apstinente više zainteresovani i obaviješteni o politici, više su aktivni u organizacijama civilnog društva i da više učestvuju o društvenim aktivnostima. To znači da će ispitanici, koji izlaze na izbore, bez obzira na ideološki profil (ljevica, desnica ili centar) biti društveno aktivniji. U istom istraživanju se pokazalo da su glasači veći nacionalisti, skloni su konzervativnoj autoritarnosti i možemo očekivati da će društveni aktivizam biti više prisutan kod desničara.

2. Metodologija i tok istraživanja

2.1 Uzorak

Istraživanje je sprovedeno u drugoj polovini maja 2018. godine na uzorku od 1046 punoljetna stanovnika Bosne i Hercegovine, metodom anketiranja licem u lice. Ispitanici nisu samostalno popunjavali upitnik, već su odgovarali na pitanja koja im je čitao anketar. Terenski rad obavili su kontrolori i anketari *Agencije Prime Communications* iz Banje Luke.

Prilikom izbora uzorka, vodilo se računa o slijedećim demografskim elementima:

- Broju stanovnika u entitetima i Distriktu Brčko;
- Broju stanovnika u pojedinim regionima i kantonima;
- Odnosu urbanog i ruralnog stanovništva u pojedinim regionima i kantonima;
- Veličini pojedinih naseljenih mjesta u okviru regiona;
- Da broj muškaraca i žena bude približno isti.

Istraživanje je sprovedeno u 28 opština u Federaciji BiH, distriktu Brčko i 19 opština u Republici Srpskoj, u slijedećim regionima:

Republika Srpska

Region Banja Luka: Banja Luka, Gradiška, Laktaši, Čelinac, Kotor Varoš.

Region Prijedor: Prijedor, Novi Grad.

Region Doboj: Doboj, Stanari, Teslić.

Region Bijeljina: Bijeljina, Ugljevik.

Region Zvornik: Zvornik, Milići, Vlasenica.

Region Istočna Republika Srpska: Istočno Sarajevo, Pale, Višegrad.

Region Trebinje: Trebinje.

Distrikt Brčko

Federacija BiH

Unsko-sanski kanton: Bihać, Cazin, Bosanska Krupa, Bužim.

Tuzlanski kanton: Tuzla, Srebrenik, Živinice, Banovići, Lukavac, Kalesija.

Zeničko-dobojski kanton: Zenica, Kakanj, Visoko.

Srednjobosanski kanton: Donji Vakuf, Travnik, Vitez, Novi Travnik.

Hercegovačko-neretvanski kanton: Mostar, Jablanica, Čitluk.

Zapadnohercegovački kanton: Široki Brijeg, Ljubuški.

Kanton Sarajevo: Centar, Ilidža, Novi Grad, Novo Sarajevo, Vogošća.

Herceg-bosanski kanton: Livno, Tomislavgrad.

Prilikom rada na terenu, anketari su se pridržavali nekoliko pravila koja su nam omogućila da izbor ispitanika bude slučajan. Anketari su dobili ime mjesne zajednice u koju idu, kao i uputstvo kako da izaberu određenu ulicu, broj kuće od koje se kreće s radom (start), kao i broj kuća koje se moraju preskočiti (korak) da bi uradili novu anketu. Po ulasku u domaćinstvo anketari su za ispitanika birali punoljetnu osobu kojoj slijedi rođendan. Ovim smo izbjegli bilo kakvu mogućnost da anketari na bilo koji način utiču na izbor ispitanika. Anketari su morali da ispituju podjednak broj muškaraca i žena.

2.2 Upitnik

Upitnik je sastavljen iz više dijelova:

Prvi dio čine podaci o ispitanicima, tj. njihove sociodemografske karakteristike:

- Pol ispitanika;
- Starost;
- Obrazovanje;
- Tip naselja u kojem ispitanici žive;
- Entitet;
- Vjerska ubjeđenja;
- Ukupna mjesečna primanja porodice;
- Etnička pripadnost.

Drugi dio se sastoji od pitanja koja se bave:

- Političkim i društvenim aktivizmom;
- Političkim uvjerenjima tj. ličnim svrstavanjem na skali lijevo, centar i desno;
- Percepcija političkih partija u Bosni i Hercegovini na skali lijevo, centar i desno;
- Pitanje za koga bi glasali u trenutku anketiranja.

Treći dio upitnika čini sedam skala:

Skala nacionalizma (Puhalo, 2008) koja se sastoji od osam stavki na koje su ispitanici mogli da odgovore sa:

1. Uopšte se ne slažem;
2. Uglavnom se ne slažem;
3. I slažem se i ne slažem se;
4. Djelimično se slažem;
5. Potpuno se slažem.

Nacionalizam smo definisali kao ljubav i vezanost za svoj narod, ali i postojanje negativnih osjećanja prema drugim narodima uz osjećanje superiornosti u odnosu na druge narode.

Što je skor na skali nacionalizma veći znači da ispitanik više podržava nacionalističke stavove.

Skala mondijalizma (Puhalo, 2008) koja se sastoji od šest stavki na koje su ispitanici mogli da odgovore sa:

1. Uopšte se ne slažem;
2. Uglavnom se ne slažem;
3. I slažem se i ne slažem se;
4. Djelimično se slažem;
5. Potpuno se slažem.

Mondijalizam je u ovoj skali suprotnost nacionalizmu i govori o tendenciji nepostojanja nacionalne vezanosti, odnosno vezivanju za čovječanstvo u cjelini. Što je skor na skali mondijalizma veći znači da ispitanik više podržava mondijalističke stavove.

Skala socijaldemokratije (Puhalo, 2008) stvorena je za potrebe ovog istraživanja i sastoji se od šest tvrdnji, sa petostepenom skalom odgovora:

1. Uopšte se ne slažem;
2. Uglavnom se ne slažem;
3. I slažem se i neslažem se;
4. Djelimično se slažem;
5. Potpuno se slažem.

Socijaldemokratiju smo definisali preko vrijednosti koje ta ideologija afirmiše, a to su: odgovornija uloga države u ekonomiji i društvu, partnerski odnos države, poslodavaca i sindikata, zaštita siromašnih slojeva društva i sl. Što je skor na skali socijaldemokratije veći znači da ispitanik više podržava socijaldemokratske stavove.

Skala konzervativizma i liberalizma (Puhalo, 2007) je prilagođena ovom istraživanju. Skala se sastoji od sedam stavki, sa petostepenom skalom odgovora:

1. Uopšte se ne slažem;
2. Uglavnom se ne slažem;
3. I slažem se i neslažem se;
4. Djelimično se slažem;
5. Potpuno se slažem.

Skala liberalizma i konzervativizma se zasniva na oprečnom mišljanju ovih ideologija o važnosti ličnih i kolektivnih sloboda, njihovoj percepciji odnosa države prema ekonomiji, crkvi, manjinskim grupama, ekonomskoj nejednakosti, demokratiji. Što je skor na skali liberalizam/ konzervativizam veći to ispitanik ima izraženije konzervativne stavove.

Skala ličnih ciljeva (Kuzmanović i Petrović, 2013.) ili LLC uključuje osamnaest ciljeva i društvenih orijentacija: ugled, prijatelji, društvena moć, samoaktualizacija, altruizam, postignuće, uzbudljiv život, podređenost, sigurnost, savjesnost, ljubav, materijalni standard, znanje, uživanje (hedonizam), društveno angažovanje, samostalnost, popularnost i zdrav život. Tu je petostepena skala sa odgovorima:

1. Malo je važno;
2. Osrednje je važno;
3. Prilično je važno;
4. Jako je važno;
5. Izuzetno mnogo je važno.

Skala društvenih ciljeva (Kuzmanović i Petrović, 2013.) ili LDC uključuje slijedećih osamnaest ciljeva i društvenih orijentacija: jaka privreda, dobri međunacionalni odnosi, borba protiv kriminala i korupcije, jačanje odbrambenih snaga, humaniji odnosi, ekološki ciljevi, zaposlenost, socijalna jednakost, pravna država, čuvanje tradicije, ulazak u Evropsku uniju, privatizacija, državni i teritorijalni integritet, demokratija, životni standard, razvoj nauke i kulture, socijalna prava i jednopartijski sistem. Tu je i petostepena skala sa odgovorima:

1. Malo je važno;
2. Osrednje je važno;
3. Prilično je važno;
4. Jako je važno;
5. Izuzetno mnogo je važno.

Skala **Povjerenja u društvene i političke institucije** (Puhalo i Vukojević, 2015) sastoji se od spiska od 14 institucija i pet ponuđenih opcija Likertovog tipa:

1. Nikakvo povjerenje;
2. Malo povjerenja;
3. I imam i nemam povjerenja;
4. Imam povjerenja;
5. Potpuno povjerenje.

Skala **autoritarnosti** (Turjačanin, 2018) sastoji se od tri stavke sa sa petostepenom skalom odgovora:

1. Uopšte se ne slažem;
2. Uglavnom se ne slažem;
3. I slažem se i ne slažem se;
4. Djelimično se slažem;
5. Potpuno se slažem.

Autoritarnost se u našem istraživanju definiše kroz potrebu osobe za jakim vođom, rigidnim i oštrim zakonima unutar jednog društva u kojem dominiraju tradicionalne vrijednosti. Što je skor na skali autoritarnosti veći to ispitanik ima izraženije autoritarne stavove.

Skala **društvenog cinizma** (Turjačanin, 2018) sastoji se od tri stavke sa sa petostepenom skalom odgovora:

1. Uopšte se ne slažem;
2. Uglavnom se ne slažem;
3. I slažem se i ne slažem se;
4. Djelimično se slažem;
5. Potpuno se slažem.

Cinizam je sklonost da se društvo posmatra kao nepromjenjivo i pokvareno, gdje je ulaganje truda da se nešto promijeni beskorisno. Što je skor na skali društvenog cinizma veći to ispitanik više vjeruje da je pojedinac bespomoćan da nešto promijeni u društvu.

2.3 Pouzdanost skale

Imamo li u vidu da su u istraživanju učestvovali punoljetni građani Bosne i Hercegovine, pouzdanost je zadovoljavajuća pogotovo nacionalizam sa alfa koeficijentom 0,90; mondijalizam 0,88; društveni cinizam 0,85; društveni konzervativizam i autoritarnost 0,65 i socijaldemokratija 0,61. Pouzdanost društvenog cinizma i autoritarnosti treba uzeti sa rezervom, jer su mjereni sa po tri ajtema.

3. Socio- demografski podaci

Tabela 1. Pol ispitanika

	N	Procenat
Muškarci	552	52,8
Žene	494	47,2
Total	1046	100,0

Od ukupnog broj ispitanika 52,8 odsto su muškarci i 47,2 procenta žena.

Tabela 2. Starost ispitanika

	N	Procenat
Od 18 do 29 godina	283	27,1
Od 30 do 44 godine	358	34,2
Od 45 do 59 godina	226	21,6
60 godina i više	168	16,1
Odbija	11	1,1
Total	1046	100,0

Među učesnicima istraživanja najviše je ispitanika starosti od 30 do 44 godine (34,2 procenta), a potom slijede ispitanici starosti od 18 do 29 godina (27,1 procenta), dok je 21,6 odsto ispitanika starosti od 45 do 59 godina. U okviru uzorka najmanje je ispitanika starosti preko 60 godina 16,1 odsto.

Tabela 3. Obrazovanje ispitanika

	N	Procenat
Osnovna škola	76	7,3
Zanat	156	14,9
Srednja škola- četvrti stepen	455	43,5
Viša i visoka škola	320	30,6
Odbija	39	3,7
Total	1046	100,0

S obzirom na obrazovanje najviše imamo ispitanika sa srednjom školom-četvrti stepen njih 43,5 procenta, a potom visokoobrazovanih (30,6 procenta) i zanatlija (14,9 procenta). Najmanje je ispitanika sa završenom osnovnom školom (7,3 procenta).

Tabela 4. Entitet u kojem žive ispitanici

	N	Procenat
Republika Srpska	309	29,5
Federacije BiH	717	68,5
Distrikt Brčko	20	1,9
Total	1046	100,0

U okviru uzorka imamo 29,5 procenta ispitanika iz Republike Srpske, 68,5 procenta ispitanika iz Federacije BiH i 1,9 procenta ispitanika iz Distrikta Brčko.

Tabela 5. Vrsta naselja u kojem stanuju ispitanici

	N	Procenat
Selo	530	50,7
Manji grad	193	18,5
Veći grad	90	8,6
Veliki grad	118	11,3
Glavni grad	115	11,0
Total	1046	100,0

Polovina ispitanika dolazi sa sela 50,7 procenta, dok 18,5 procenta dolazi iz manjeg grada, 8,6 procenta iz većeg grada, 11,3 procenta iz velikog grada, a 11,0 procenta iz glavnog grada.

Tabela 6. Ukupni mjesečni prihod svih članova domaćinstva

	N	Procenat
Do 249 KM	47	4,6
Od 250 do 499 KM	111	10,6
Od 500 do 999 KM	316	30,2
Od 1000 do 1499 KM	204	19,5
Više od 1500 KM	162	15,5
Odbija	174	16,7
Ne zna	32	3,1
Total	1046	100,0

Najveći broj ispitanika 30,2 procenta ima ukupne mjesečne prihode od 500 do 999 KM, a slijede ispitanici sa prihodima od 1000 do 1500 KM (19,5 procenta). Prihode do 500 KM ima 15,2 procenta, a preko 1500 KM njih 15,5 odsto.

Tabela 7. Nacionalnost ispitanika

	N	Procenat
Hrvat	144	13,8
Bošnjak	436	41,7
Srbin	326	31,2
Bosanac	117	11,2
Drugo	23	2,2
Total	1046	100,0

U uzorku se nalazi 41,7 procenta Bošnjaka, 31,2 procenta Srba, 13,8 procenta Hrvata, 11,2 procenta Bosanaca i 2,2 procenta ostalih.

Tabela 8. Vjeroispovijest ispitanika

	N	Procenat
Pravoslavac	319	30,5
Katolik	152	14,5
Musliman	488	46,7
Nisam vjernik	51	4,9
Drugo	22	2,1
Odbija	14	1,3
Total	1046	100,0

Među ispitanicima najviše je muslimana (46,7 procenta), potom pravoslavaca (30,5 procenta) i katolika (14,5 procenta), ateista je 4,9 procenta.

Tabela 9. Vjerska ubjeđenja ispitanika

	N	Procenat
Vjerujem da Bog postoji i da ga moja vjerska institucija predstavlja na pravi način	680	65,0
Vjerujem da Bog postoji, ali smatram da ne treba da postoji insitucija koja bi predstavljala njegovo učenje	162	15,5
Vjerujem da postoji neka duhovna energija, ali nema potrebe da se od toga stvara neka religija	59	5,6
Ne znam niti se može saznati da li postoji Bog	36	3,4
Ne vjerujem u postojanje Boga	16	1,5
Nešto drugo	9	,9
Odbijanje	63	6,0
Ne zna	21	2,0
Total	1046	100,0

Kada se govori o vjerskim ubjeđenjima stanovnika Bosne i Hercegovine dvije trećine njih (65,0 odsto) „Vjeruje da Bog postoji i da ga njegova vjerska isntitucija predstavlja na pravi način“, dok 15,5 odsto vjeruje da „Bog postoji, ali smatra „da ne treba da postoji insitucija koja bi predstavljala njegovo učenje“. U postojanje neke duhovne energije, koja ne treba da se pretvara u religiju vjeruje 5,6 odsto, dok 3,4 odsto ne zna da li postoji Bog.

4. Rezultati

U okviru analize prvo ćemo prikazati rezultate ispitanika koji su sebe svrstali na skali lijevo, centar i desno i vidjeti da li se oni međusobno razlikuju prema sociodemografskim varijablama, potom prema ličnim i društvenim ciljevima, društvenoj angažovanosti, povjerenju u institucije, ideološkoj percepciji partija, varijablama (nacionalizam, socijaldemokratija, liberalizam/konzervativizam), autoritarnosti i društvenom cinizmu. Potom ćemo neke od ovih varijabli analizirati i po etničkoj pripadnosti ispitanika i s obzirom na glasačke preferencije pojedinih partija.

Radi lakšeg praćenja teksta neke tabele, kao i sam upitnik, stavljeni su u prilog.

4.1 Socio- demorafske karakteristike ljevičara, desničara i onih u centru

Tabela 10. Ideološki profil svih ispitanika

	N	Procenat
Ljevica	178	17,0
Centar	184	17,6
Desnica	238	22,8
Ne zna	446	42,6
Total	1046	100,0

Ispitanicima je ponuđeno da sami sebe procijene na skali lijevo, desno, centar. Najveći broj ispitanika njih 446 ili 42,6 procenta odgovorilo je da ne zna ili ne može sebe da svrsta na toj skali, što je približno slično sa rezultatima dobijenim u Srbiji (Mihajlović, 2006). Među onima koji nisu dali odgovor je znatno više ispitanika iz Federacije BiH (70,6 odsto), nego iz Republike Srpske (28, odsto) i distrikta Brčko (1,1 odsto). S obzirom na etničku pripadnost ispitanika najviše ljevičara nalazimo među Bošnjacima 35,4 procenta, slijede Srbi (33,7 procenta), potom Bosanci (27,0 procenta) i Hrvati (3,4 procenta). Među onima koji sebe pozicioniraju u centar

najviše je Bošnjaka (45,1 procenta), potom Srba (37,5 procenta), Bosanaca (8,2 procenta) i Hrvata (7,1 procenta). Desničara najviše nalazimo kod Bošnjaka (51,7 odsto), a slijede Srbi (29,0 odsto), Hrvati (15,5 odsto) i najmanje kod Bosanaca (2,5 odsto). Razlika je statistički značajna. **(Tabela 16.1). Istovremeno Bonjanci najviše ljevicari i desnicari. Kako to objasniti?**

Postavlja se opravdano pitanje da li je stanovnicima Bosne i Hercegovine važnija podjela na ljevicu, centar, desnicu ili je primarna podjele partija na etničkoj osnovi?

Ispitanici koji su sebe pozicionirali na ponuđenoj ideološkoj skali najviše je desničara 238 ili 22,8 odsto, a potom imamo skoro podjednak broj onih koji sebe svrstavaju u centar 184 ili 17,6% odsto, ili u ljevicu 178 ili 17 odsto.

Za dalju analizu iskoristićemo samo odgovore onih ispitanika koji su sebe jasno svrstali u jednu od tri kategorije tj. za sebe kazali da su ljevičar, desničar ili se nalazi na poziciji centra. Takvih je 600 ispitanika.

S obzirom na pol, među ljevičarima su nešto više zastupljene žene (54,5 odsto) nego muškarci (45,5 odsto), dok na poziciji centra imamo približno jednak broj i muškaraca (52,2 odsto) i žene (47,8 odsto). Izgleda da je desnica muška ideologija i među desničarima nalazimo 60,1 odsto muškaraca i 39,9 odsto žena. Kao što vidimo iz zabele 11.1 ova razlika je statistički značajna.

Ne postoji statistički značajna razlika između ljevičara, desničara i onih koji sebe svrstavaju u centar, s obzirom na njihove godine starosti (Tabela 12.1).

Kao što se može vidjeti u tabeli 13.1 stanovnici Bosne i Hercegovine se međusobno razlikuju na ideološkoj paleti lijevo, centar, desno, s obzirom na obrazovanje. Među ljevičarima je skoro podjednak procenat onih sa završenom četvorogodišnjom srednjom školom (43,2 procenta) i visokoobrazovanih (41,5 procenta). Unutar ljevice nalazimo 13,1 procenta zanatlija i 2,3 procenta ispitanika sa završenom osnovnom školom. Kod glasača centra dominiraju ispitanici sa završenom srednjom školom- četvrti stepen (46,6 procenta), dok je svaki treći (33,0 procenta) visokoobrazovan. Među predstavnicima centra

nalazimo 11,9 procenata zanatlija i 8,5 procenta ispitaika sa završenom osnovnom školom. Desničari najčešće imaju završenu srednju školu – četvrti- stepen (45,2 procenta), a slijede visokoobrazovani (28,5 procenta), zanatlje (16,2 procenta) i 10,1 procenta sa završenom osnovnom školom.

Stanovnici sela i grada se međusobno ne razlikuju kada se radi o pozicioniranju na skali lijevo, centar i desno (Tabela 14.1).

S obzirom na ukupna mjesečna primanja porodice postoji statistički značajna razlika (Tabela 15.1) između ispitanika koji sebe ideološki pozicioniraju kao ljevičare, desničare ili simpatizere centra. Najveća primanja nalazimo kod ljevičara kod kojih 53,6 procenta ispitanika ima ukupna mjesečna primanja preko 1000 KM, tolika primanja ima i 44,3 odsto onih koji sebe svrstavaju u centar, te 35,0 odsto desničara. Primanja od 500 KM do 999 KM ima 47,5 odsto desničara, 34,9 odsto ljevičara i 34,2 odsto onih koji sebe svrstavaju u centar. Ukupna mjesečna primanja do 499 KM ima 11,4 procenata ljevičara, 17,5 procenata desničara i 21,5 procenata onh koji sebe definišu kao politički centar.

S obzirom na etničku pripadnost ispitanika najviše ljevičara nalazimo kod Bošnjaka 35,4 odsto, potom Srba (33,7 odsto), Bosanaca (27,0 odsto) i Hrvata (3,4 odsto). Među ispitanicima koji sebe pozicioniraju u centar najviše je Bošnjaka (45,1 odsto), a slijede Srbi (37,5 odsto), Bosanci (8,2 odsto) i Hrvati (7,1 odsto). Svaki drugi Bošnjak se opaža kao desničara (51,7 odsto), dok to isto čini 29,0 odsto Srba, 15,5 odsto Hrvata i samo 2,5 odsto kod Bosanaca. Razlike je statistički značajna (Tabela 16.1).

4.2 Lični i društveni ciljevi ljevičara, desničara i onih u centru

Ispitanici su imali mogućnost da ocjenama od 1 (malo je važno) do 5 (veoma je važno) procijene koliko su im važni pojedini lični i društveni ciljevi. I za lične i za društvene ciljeve prvo ćemo prikazati odgovore svih ispitanika, a potom njihove vrijednosti s obzirom na ideološku poziciju.

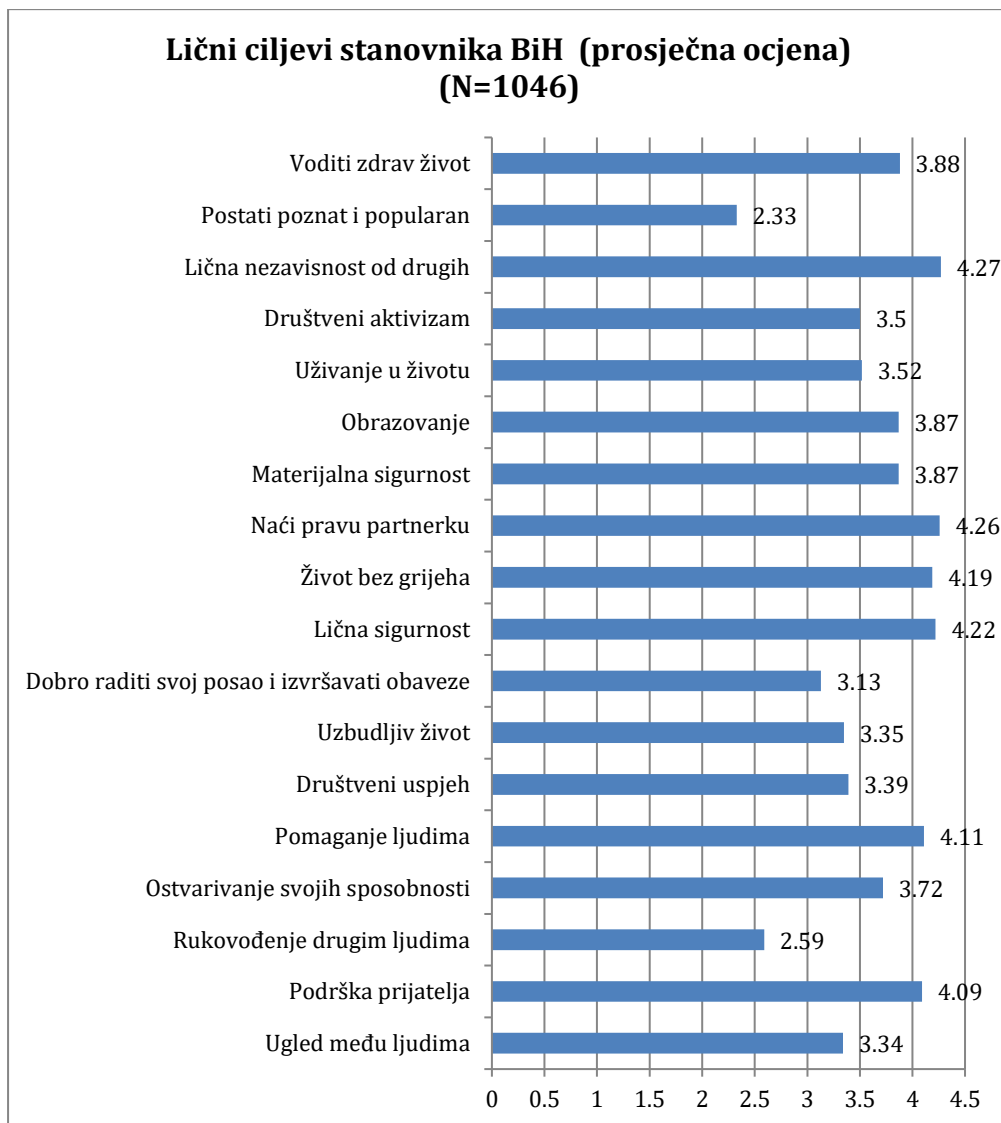
4.2.1 Lični ciljevi

Kada se govori o ličnim ciljevima stanovnika Bosne i Hercegovine najvažniji su im:

- Lična nezavisnost od drugih (4,27);
- Naći pravu partnerku / partnera (4,26);
- Lična sigurnost (4,22);
- Život bez grijeha (4,19);
- Pomaganje ljudima (4,11) i
- Podrška prijatelja (4,09).

Najmanje važni lični ciljevi su:

- Postati poznat i popularan (2,33);
- Rukovođenje drugim ljudima (2,59);
- Dobro raditi svoj posao i izvršavati obaveze (3,13);
- Uzbudljiv život (3,35) i
- Društveni uspjeh (3,39).

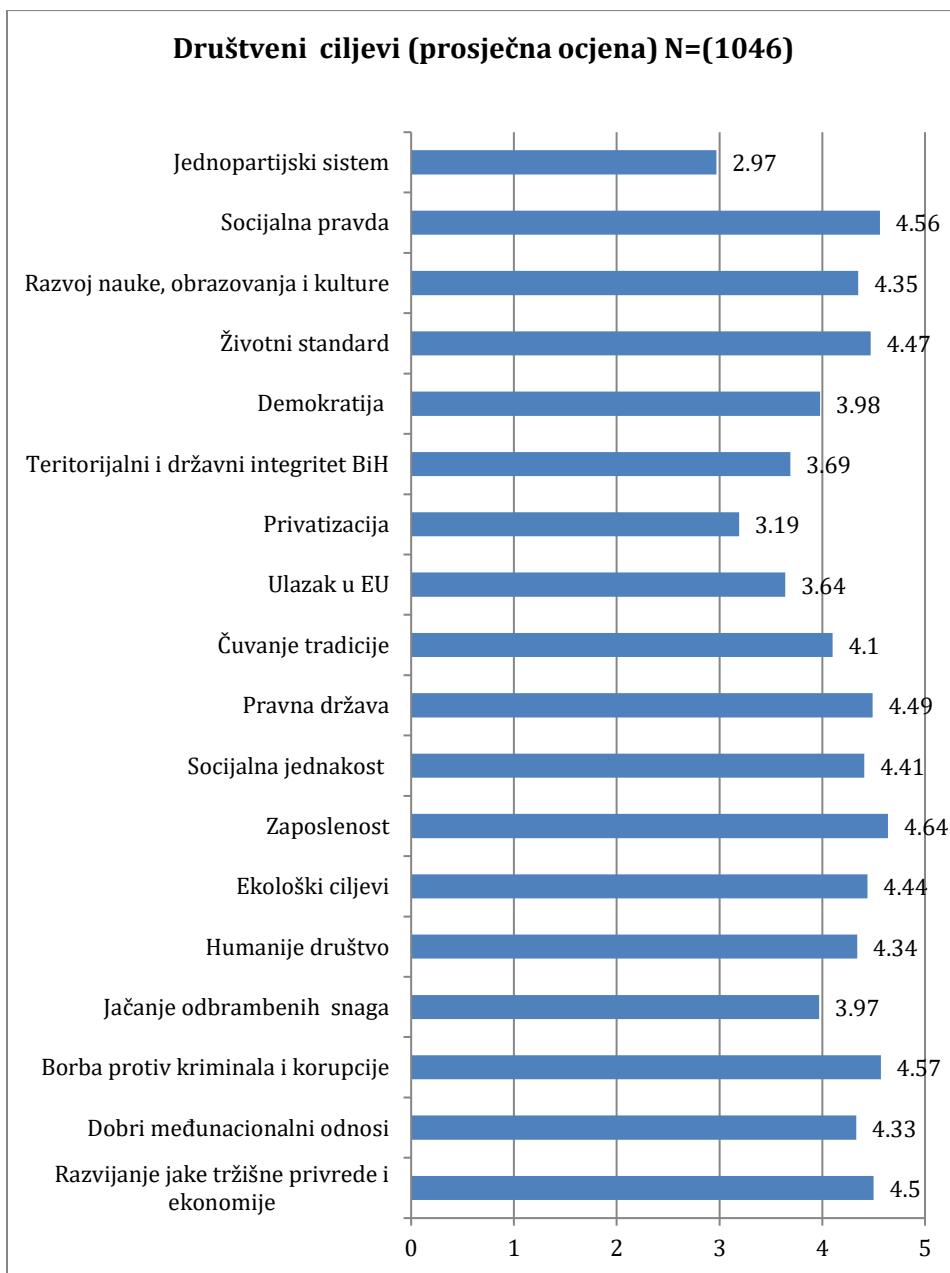
Grafikon 1

Prije nego što prikazemo razlike između ljevičara, desničara i pripadnika centra važno je da damo jednu napomenu. Od ukupnog broja ispitanika na ideološkoj skali lijevo, centar, desno, svrstalo se 600 ispitanika i oni će učestvovati u ovoj analizi, a to je važno imati na umu kada se interpretiraju dobijeni rezultati.

Dobijeni rezultati pokazuju da kada se radi o ličnim ciljevima (Tabela 17) statistički značajnu razliku nalazimo samo kod stavke *ugled među ljudima* ($p = ,000$), *rukovođenje drugim ljudima* ($p = ,014$), *uživanje u životu* ($p = ,008$) i *postati poznat i popularan* ($p = ,050$). Kada se govori o ličnom cilju *ugled među ljudima*, u

tabeli 17.1 vidimo da se se ljevičari značajno razlikuju od pripadnika desnice ($p=,002$), i centra ($p=,000$) i da je ljevičarima ova vrijednost najmanje važna. Desničari više od ljevičara ($p=,006$) i ispitanika iz centra ($p=,036$), žele da *rukovode drugim ljudima* ($p=,002$). Desničari, u odnosu na druge dvije ideološke kategorije najmanje žele da *uživaju u životu*, oni se značajno razlikuju i od pripadnika centra ($p=,029$) i ljevičara ($p=,003$). Istovremeno desničarima je više stalo da *budu poznati i popularni* u odnosu na ljevičare ($p=,020$).

4.2.2 Društveni ciljevi ljevičara, desničara i onih u centru

Grafikon 2.

Od društvenih ciljeva ispitanici kao najvažnije ističu:

- Zaposlenost (4,64);
- Borba protiv kriminala i korupcije (4,57);
- Socijalna pravda (4,56);
- Pravna država (4,49);
- Životni standard (4,47).

Najmanje su im važni slijedeći ciljevi:

- Jednopartijski sistem (2,97);
- Privatizacija (3,19);
- Ulazak zemlje u EU (3,64);
- Teritorijalni i državni integritet BiH (3,69);
- Jačanje odbrambenih snaga (3,97).

Interesantno je (Tabela 18) da se ispitanici različite ideološke preferencije međusobno razlikuju samo kod društvenih ciljeva *pravna država* ($p = ,001$) i *čuvanje tradicije* ($p = ,000$). Ljevičari više insistiraju na *pravnoj državi* od desničara ($p = ,001$) i onih koji sebe svrstavaju u centar ($p = ,002$). S druge strane, desničarima je veoma važno *očuvanje tradicije*, značajno više od ispitanika koji sebe pozicioniraju u centar ($p = ,004$) i ljevičara ($p = ,000$)

4.3 Društvena angažovanost ljevičara, desničara i onih u centru

U okviru ovog istraživanja politički aktivizam ispitivan je kroz dva pitanja: „Glasate li na izborima?“ i „Da li učestvujete u radu neke političke partije?“. Društveni aktivizam mjereno je takođe kroz dva pitanja „Da li ste aktivno prikupljali donacije za siromašne i bolesne?“ i „Da li ste učestvovali u nekoj dobrovoljnoj ekološkoj akciji?“. U ovoj analizi prvo ćemo prikazati odgovore na ona pitanja na kojima se ljevičari, desničari i predstavnici centra međusobno značajno razlikuju. Nakon toga ćemo

sažeti ove četiri varijable u dvije, koje smo nazvali politička i društvena participacija, i onda vidjeti da li među njima postoji razlika s obzirom na ideološku pripadnost.

Postoji statistički značajna razlika između ljevičara, desničara i pripadnika centra kada se radi o glasanju na izborima (Tabela 19). Možemo reći da se ljevičari i predstavnici centra veoma slično ponašaju kada se radi o izlasku na izbore i da se značajno razlikuju od desničara. Ljevičari su ti koji najmanje izlaze na izbore i glasaju. Među njima nalazimo 11,2 odsto onih koji nikad ne glasaju, 36,5 odsto koji ponekad glasaju i 48,3 odsto koji uvijek glasaju. Kod ispitanika iz centra njih 8,2 odsto nikada ne glasa, 37,0 odsto glasa ponekad, a polovina uvijek izlazi i glasa. Dvije trećine desničara (63,0 odsto) redovno izlazi na izbore, dok svaki treći (njih oko 30 odsto) to ponekad čini. Na izbore ne izlazi pet odsto desničara.

Slično kao i kod glasanja na izborima, tako i kod partijskog aktivizma nalazimo da se ljevičari, desničari i ispitanici iz centra značajno razlikuju (Tabela 20.1). U radu političkih partija redovno učestvuje 17,2 procenata desničara, 13,0 procenata pripadnika centra, te svaki deseti ljevičar (10,7 odsto). Među onima koji ponekad učestvuju u radu političkih partija najviše je desničara 37,0 odsto, potom onih iz centra (28,3 odsto) i 25,8 odsto ljevičara. Najveći broj ljevičara nikada ne učestvuje u radu neke političke partije, njih 59,6 odsto, a slijede oni koji sebe svrstavaju u centar (53,3 procenta) i desničari 42,4 procenata.

4.4 Društvena angažovanost i ideološka pripadnost

U ovom dijelu tematizira se međusobna razlika između ljevičara, desničara i pripadnika centra s obzirom na dva izdvojena faktora - društvenu i političku participaciju.

Tabela 21. Društvena angažovanost s obzirom na ideološku pripadnost ispitanika

		N	M	SD	SE	df	F	p
Politička participacija	Ljevica	169	1,9379	,57268	,04405	2	9,143	,000
	Centar	170	2,0029	,57692	,04425			
	Desnica	228	2,1711	,55065	,03647			
Društvena participacija	Ljevica	167	1,9581	,66860	,05174	2	2,021	,133
	Centar	172	1,8169	,69451	,05296			
	Desnica	224	1,9330	,72741	,04860			

Postoji statistički značajna razlika između ispitanika različite ideološke pripadnosti i njihove političke participacije ($p = ,000$) ali je mnogo važniji podatak iz tabele 21. da desničari najviše participiraju u političkim aktivnostima i značajno se razlikuju od ljevičara i onih koji sebe svrstavaju u centar.

Tabela 21.1 LSD

			MD	SE	p
Politička participacija	Desnica	Centar	-,16811	,05727	,003
		Ljevica	-,23318	,05737	,000

4.5 Društvena angažovanost i glasačke preferencije

U ovom dijelu vidjećemo da li se glasači pojedinih političkih partija međusobno razlikuju u društvenoj i političkoj participaciji.

Važno je naglasiti da smo na pitanje „Da se danas održavaju izbori za koju političku partiju biste glasali?“ dobili veoma malo odgovora i samim tim imamo i mali broj glasača pojedinih partija, te da zbog toga ove rezultate trebamo uzeti sa rezervom.

Tabela 22. Glasačke preferencije i politička participacija

		N	M	SD	SE	df	F	p
Politička participacija	SDA	99	2,2828	,48002	,04824	6	7,124	,000
	SDS	25	2,4200	,51397	,10279			
	HDZ BiH	55	1,9000	,36515	,04924			
	DF	28	2,0714	,57275	,10824			
	SNSD	47	2,2766	,52965	,07726			
	SBB	34	1,9265	,55230	,09472			
	SDP BiH	43	2,0000	,53452	,08151			
Društvena participacija	SDA	97	1,8505	,70032	,07111	6	2,290	,035
	SDS	28	1,7500	,67358	,12729			
	HDZ BiH	51	1,5294	,53303	,07464			
	DF	28	1,9107	,83946	,15864			
	SNSD	48	1,7604	,68409	,09874			
	SBB	32	1,7813	,76134	,13459			
	SDP BiH	42	2,0357	,79167	,12216			

Kao što vidimo iz tabele 22. postoji statistički značajna razlika između glasača pojedinih političkih partija i političke i društvene participacije.

Kada se radi o političkoj participaciji (glasanje i rad u stranci) to je najviše prisutno kod glasača SDS-a, potom SDA i SNSD-a. Slijede glasači SDP BiH-a i DF-a, a najmanje kod SBB i HDZ BiH. U tabeli 22.1 vidimo razlike u političkoj participaciji pojedinih partija. Kada se radi o političkoj participaciji između glasača SDS, SDA i SNSD-a nema značajne razlike i ove tri političke partije se značajno razlikuju od ostalih partija.

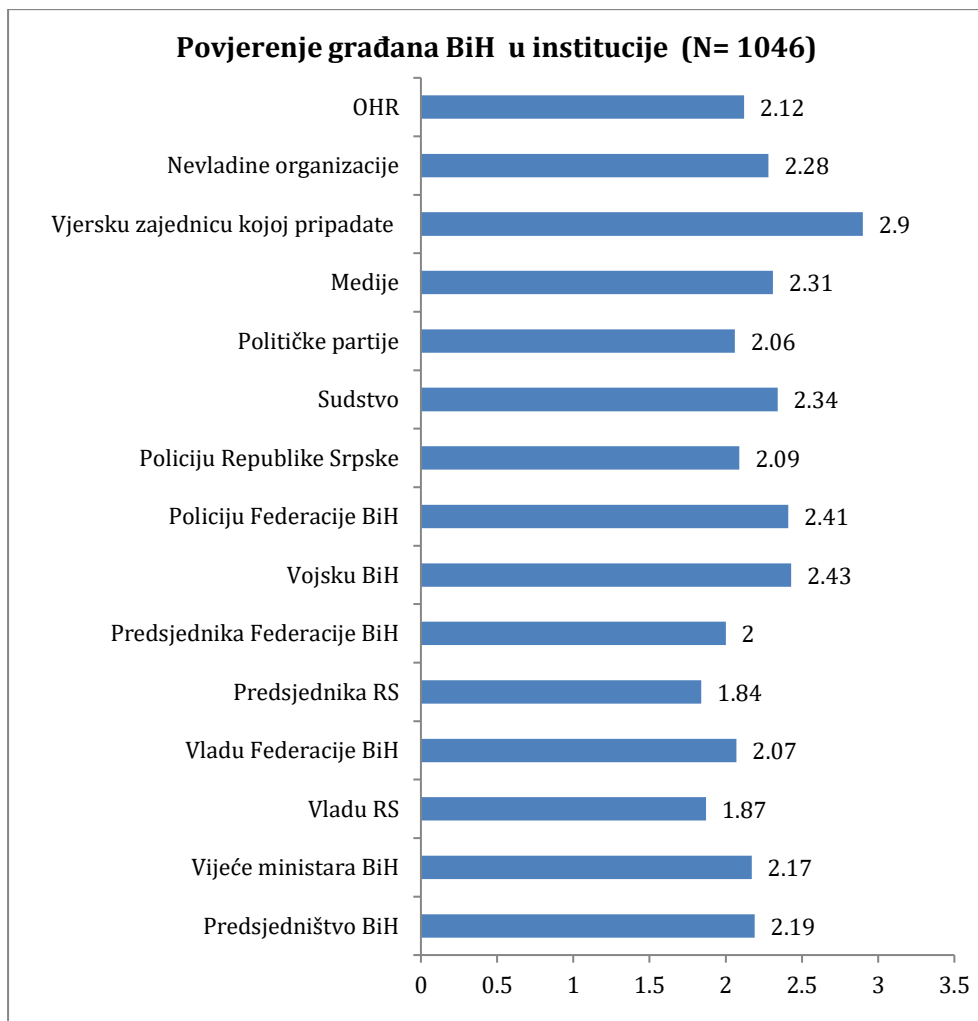
Kada se radi o društvenoj participaciji (ekološke i humanitarne) aktivnosti vidimo da je ono najviše prisutno kod SDP BiH i DF-a, a najmanje kod HDZ BiH. Kao što vidimo u tabeli 26.1 međusobne razlike nisu toliko velike. HDZ BiH se značajno razlikuje od SDA, DF-a i SDP BiH.

Tabela 22.1 LSD

			MD	SE	p
Politička participacija	SDA	HDZ BiH	,38283	,08354	,000
		DF	,21140	,10633	,048
		SBB	,35636	,09874	,000
		SDP BiH	,28283	,09072	,002
	SDS	HDZ BiH	,52000	,11982	,000
		DF	,34857	,13669	,011
		SBB	,49353	,13087	,000
		SDP BiH	,42000	,12493	,001
	HDZ BiH	SNSD	-,37660	,09867	,000
	SNSD	SBB	,35013	,11184	,002
		SDP BiH	,27660	,10483	,009
	SBB	SDP BiH	-,07353	,11400	,519
Društvena participacija	SDA	HDZ BiH	,32110	,12182	,009
	HDZ BiH	DF	-,38130	,16565	,022
		SDP BiH	-,50630	,14675	,001

4.6 Povjerenje u institucije

Ispitanici su ocjenama od 1 (nikakvo povjerenje) do 5 (potpuno povjerenje) ocjenjivali stepen povjerenja u pojedine bosanskohercegovačke institucije. U grafikonu 3. možemo da vidimo dobijene rezultate. Potom ćemo u tabeli 27. vidjeti da li se ispitanici međusobno razlikuju s obzirom na ideologiju koju preferiraju.

Grafikon 3.

Generalno gledajući, građani Bosne i Hercegovine ne vjeruju mnogo institucijama. Najviše se vjeruje:

- Vjerskoj organizaciji kojoj pripadaju (2,9);
- Vojsci BiH (2,43);
- Policiji Federacije BiH (2,41);
- Sudstvu (2,34);
- Medijima (2,31).

Najmanje se vjeruje institucijama Republike Srpske i to:

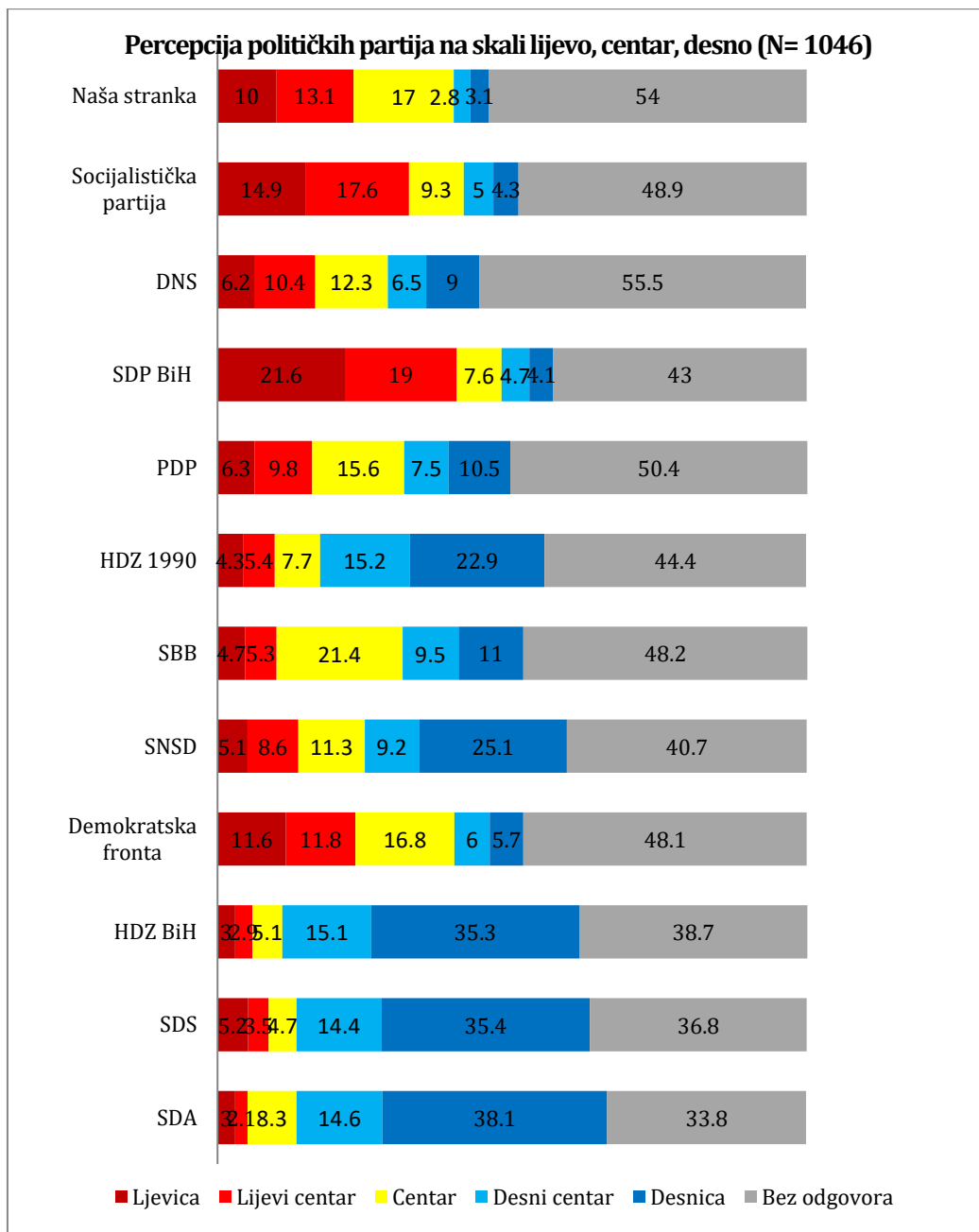
- Predsjedniku Republike Srpske (1,84);
- Vladi Republike Srpske (1,87);
- Predsjedniku Federacije BiH (2,0);
- Političkim strankama (2,06).
- OHR-u (1,12).

Ako se pogleda tabela 23. može se vidjeti da desničari najviše vjeruju institucijama i to: *Predsjedništvu BiH* ($p = ,000$), *Vijeću ministara BiH* ($p = ,000$), *Vladi Federacije BiH* ($p = ,000$), *Predsjedniku Federacije BiH* ($p = ,000$), *Vojski BiH* ($p = ,039$), *političkim partijama* ($p = ,000$) i *vjerskim zajednicama* ($p = ,000$), dok ljevičari najviše vjeruju *Policiji Republike Srpske* ($p = ,000$) i *nevladinim organizacijama* ($p = ,015$).

U tabeli 23.1 možete da vidite razlike između ljevičara, desničara i pripadnika centra kod pojedinih institucija. Kada se radi o *Predsjedništvu BiH* vidimo da se građani koji sebe svrstavaju u centar razlikuju i od ljevičara ($p = ,003$) i od desničara ($p = ,000$). Takođe, nalazimo i razliku između ljevice i desnice ($p = ,000$). Istovjetna je situacija i kod *Vijeća ministara BiH* gdje se centar značajno razlikuje od ljevice ($p = ,030$) i desnice ($p = ,028$). I ovdje je prisutna razlika između ljevice i desnice ($p = ,000$). Kada se radi o *Vladi Federacije BiH* tu se desničari značajno razlikuju od osoba koje se svrstavaju u centar ($p = ,000$) i ljevice ($p = ,000$). Slično je i kod povjerenja u *Predsjednika Federacije BiH* gdje se desničari razlikuju od ljevičara ($p = ,000$) i od onih iz centra ($p = ,002$). U *Vojsku BiH* najviše vjeruju desničari i to značajno u odnosu na centar ($p = ,027$) i ljevicu ($p = ,036$). Desničari se razlikuju od ljevičara ($p = ,000$) kada se radi o povjerenju u *policiju Republike Srpske*, ali i od pristalica centra ($p = ,007$). Tako je i kod *političkih partija* gdje se desničari značajno razlikuju od ljevičara ($p = ,000$) i centra ($p = ,001$). Kada se govori o povjerenju u *vjerske organizacije* tu se ljevičari razlikuju od desničara ($p = ,000$) i pripadnika centra ($p = ,000$). Ljevica najviše vjeruje *nevladinim organizacijama* i značajno se razlikuju od desničara ($p = ,006$).

4.7 Percepcija političkih partija na skali lijevo, centar, desno

U ovom dijelu prikazaćemo kako građani Bosne i Hercegovine opažaju pojedine političke partije na ideološkoj paleti lijevo, centar, desno, a potom i kako to čine ispitanici koji sebe opisuju kao ljevičare, desničare i one koji preferiraju centar. Ispitanici su zamoljeni da svaku partiju sa spiska svrstaju u neku ideološku kategoriju, ali im je data mogućnost i da kažu da ne znaju. Takođe, imamo li u vidu da su naše političke partije mahom monoetničke, vidjećemo kako pojedine etničke grupe razvrstavaju političke partije u pojedine ideologije.

Grafikon 4

Prvo što moramo da uočimo na grafikonu 4 jeste da veliki procenat ispitanika nije odgovorio na ovo pitanje, što može biti rezultat njihove neodlučnosti da

pojedine partije svrstaju u neku kategoriju ili njihove nezainteresovanosti da uopšte odgovaraju na ova pitanja. I pored toga može se naslutiti kakav je ideološki imidž pojedinih partija u javnosti.

Kada se radi o partijama koje se percipiraju kao desničarske to su prije svega SDA, HDZ BiH i SDA, ali i SNSD i HDZ 1990. Kao partije centra koje idu ka desnici građani Bosne i Hercegovine opažaju SBB i PDP. Partije centra koje „naginju“ ljevici su DNS i Naša stranka. Demokratska fronta se opaža kao ljevica koja teži centru, dok se kao ljevičarske partije opažaju Socijalistička partija i SDP BiH.

Tabela 24. Ideološka pripadnost i percepcija SDA

		Ljevica	Centar	Desnica	Total
Ljevica	N	8	6	2	16
	%	4,5%	3,3%	,8%	2,7%
Lijevi centar	N	2	6	4	12
	%	1,1%	3,3%	1,7%	2,0%
Centar	N	13	41	12	66
	%	7,3%	22,3%	5,0%	11,0%
Desni centar	N	35	23	66	124
	%	19,7%	12,5%	27,7%	20,7%
Desnica	N	100	71	129	300
	%	56,2%	38,6%	54,2%	50,0%
Bez odgovora	N	20	37	25	82
	%	11,2%	20,1%	10,5%	13,7%
Total	N	178	184	238	600
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Tabela 24.1 Chi-Square Tests

V	df	p
65,767	10	,000

Postoji statistički značajna razilika između ispitanika u percepciji SDA (Tabela 24.1). Ljevičari i desničari, nemaju dilemu, njih preko 50 procenata, kada svrstavaju SDA u desnicu, dok je nešto više desničara koji ovu partiju svrstavaju na desni centar. Ispitanici iz centra, SDA opažaju kao desnicu (38,6

procenata) ali koja ide ka desnom centru (12,5 procenata) i centru (22,3 procenata) i po tome se razlikuju od ljevičara i desničara.

Hrvati nemaju dilemu kada se radi o percepciji SDA, za 39,3 odsto to je partija desnog centra, dok ih 50 odsto ovu stranku vidi kao stranku desnice. Za svakog petog Bošnjaka (19,7 odsto) SDA je partija centra, dok 24,9 odsto ovu partiju opaža kao desni centar. Skoro polovina Bošnjaka (47,2 odsto) SDA svrstava u desnicu. Polovina Srba (49,0 odsto), SDA opaža kao desnicu, dok ih 11,1 odsto smješta u desni centar. Da je SDA partija centra smatra 3,5 odsto Srba, a oko 5,0 odsto ih opaža kao lijevi centar ili čistu ljevicu (Tabela 25.1).

Tabela 26. Ideološka pripadnost i percepcija SDS-a

		Ljevica	Centar	Desnica	Total
Ljevica	N	12	13	7	32
	%	6,7%	7,1%	2,9%	5,3%
Lijevi centar	N	5	8	11	24
	%	2,8%	4,3%	4,6%	4,0%
Centar	N	10	21	5	36
	%	5,6%	11,4%	2,1%	6,0%
Desni centar	N	40	30	52	122
	%	22,5%	16,3%	21,8%	20,3%
Desnica	N	94	69	122	285
	%	52,8%	37,5%	51,3%	47,5%
Bez odgovora	N	17	43	41	101
	%	9,6%	23,4%	17,2%	16,8%
Total	N	178	184	238	600
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Tabela 26.1 Chi-Square Tests

V	df	p
38,304	10	,000

Kada se govori o percepciji SDS-a imamo slučajnu situaciju kao kod SDA. Ljevičari i desničari nemaju dilemu (oko 50,0 procenata) da je ova partija

desničarska, dok su pripadnici centra nešto umjereniji (37,5 procenata). Svaki deseti ispitanik (11,4 odsto) predstavnika centra, SDS smješta u centar.

Iz tabele 27.1 vidimo da se Hrvati, Bošnjaci i Srbi međusobno razlikuju u percepciji SDS-a. Za Hrvate SDS je desničarska partija, samo se ne mogu složiti da li je desnica (57,1 odsto) ili desni centar (32,1 odsto). Bošnjaci, opažaju SDS nešto drugačije. Za najveći broj njih SDS je desničarska partija (45,4 odsto) ili desni centar (20,1 odsto). Ipak, 6,3% Bošnjaka ovu partiju smješta u centar, dok 10,4 odsto opisuje ih kao neku vrstu ljevice. Za Srbe SDS je deničarska partija (39,4 odsto) ili desni centar (20,2 odsto), dok 6,6 odsto ih vide kao partiju centra. Da je SDS ljevičarska partija smatra 14,2 odsto Srba.

Tabela 28. Ideološka pripadnost i percepcija HDZ BiH-a

		Ljevica	Centar	Desnica	Total
Ljevica	N	5	5	10	20
	%	2,8%	2,7%	4,2%	3,3%
Lijevi centar	N	10	5	4	19
	%	5,6%	2,7%	1,7%	3,2%
Centar	N	9	19	8	36
	%	5,1%	10,3%	3,4%	6,0%
Desni centar	N	40	28	56	124
	%	22,5%	15,2%	23,5%	20,7%
Desnica	N	91	82	118	291
	%	51,1%	44,6%	49,6%	48,5%
Bez odgovora	N	23	45	42	110
	%	12,9%	24,5%	17,6%	18,3%
Total	N	178	184	238	600
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Tabela 28.1 Chi-Square Tests

V	df	p
26,248	10	,003

HDZ BiH se opaža slično kao SDA i ta razlika između ispitanika različitih ideoloških preferencija je značajna (Zabela 28.1). Za polovinu ljevičara (51,1 procenata) i desničara (49,6 procenata) HDZ BiH su desničari, dok to isto

misli 44,6 odsto ispitanika iz centra. Svaki peti desničar i ljevičar (oko 22 odsto) HDZ BiH vidi kao desni centar. Među onima koji HDZ BiH vide kao centar najviše je ispitanika koji sebe ideološki opisuju kao politički centar (10,3 odsto).

Sasvim očekivano Hrvati, Bošnjaci i Srbi se značajno razlikuju u percepciji ideologije koju baštini HDZ BiH (Tabela 29). Za najveći broj Hrvata to je partija desnog centra (57,1 procenata), a potom desnica (37,5 procenata). Za Bošnjake ona je prvenstveno desničarska partija (48,7 procenata), a onda partija desnog centra (18,2 procenata) i centra (8,6 procenata). Svaki deseti Bošnjak smatra da HDZ BiH zastupa u većoj ili manjoj mjeri ljevičarske ideje. Za najveći broj Srba HDZ BiH je desničarska partija (44,9 odsto), potom desni centar (15,2 odsto) i centar (4,0 odsto).

Tabela 30. Ideološka pripadnost i percepcija Demokratske fronte

		Ljevica	Centar	Desnica	Total
Ljevica	N	34	18	37	89
	procenat	19,1	9,8	15,5	14,8
Lijevi centar	N	37	24	29	90
	procenat	20,8	13,0	12,2	15,0
Centar	N	32	49	66	147
	procenat	18,0	26,6	27,7	24,5%
Desni centar	N	19	18	16	53
	procenat	10,7	9,8	6,7	8,8
Desnica	N	11	12	17	40
	procenat	6,2	6,5	7,1	6,7
Bez odgovora	N	45	63	73	181
	procenat	25,3	34,2	30,7	30,2
Total	N	178	184	238	600
	procenat	100,0	100,0	100,0	100,0

Tabela 30.1 Chi-Square Tests

V	df	p
20,239	10	,027

Demokratska fronta se različito opaža od strane ljevičara, desničara i predstavnika centra (Tabela 30.1). Podjednak je procenat ljevičara (oko 20 procenata) koji smatraju da je ova partija pripada ljevici ili lijevom centru. Među desničarima dominira mišljenje da je riječ o stranci centra (27,7 odsto), dok ih podjednak procenat (oko 14 odsto) vidi kao partiju ljevice ili lijevog centra. Svaka deseta osoba iz centra (9,8 odsto) Demokratsku frontu vidi kao ljevičare, a 13,0 odsto kao lijevi centar. Za ljude iz centra Demokratska fronta je partija centra (26,6 odsto), dok ih kao neki oblik desnice opaža (16,3 odsto).

Među Hrvatima Demokratska fronta se opaža kao partija centra (39,3 odsto), potom kao partija ljevice (14,3 odsto) i lijevog centra (8,9 odsto), ali ima i onih koji ovu partiju vide kao desni centar (5,4 odsto) ili stranku desnice (7,1 odsto). Svaki treći Bošnjak (31,2 procenata) Demokratsku frontu smješta u centar, dok 20,8 procenata smatra da je ovo partija lijevog centra. (Tabela 31). Da je Demokratska fronta partija ljevice mišljenja je 21,2 odsto Bošnjaka. Među Bošnjacima nalazimo 7,8 odsto onih koji ovu partiju percipiraju kao desni centar. Više od polovine Srba nije odgovorilo na ovo pitanje, a među onima koji jesu dominira mišljenje da je Demokratska fronta više desnica (24,7 odsto) nego partija ljevice (13,2 odsto).

Tabela 32. Ideološka pripadnost i percepcija SNSD-a

		Ljevica	Centar	Desnica	Total
Ljevica	N	10	6	17	33
	procenat	5,6	3,3	7,1	5,5
Lijevi centar	N	29	21	25	75
	procenat	16,3	11,4	10,5	12,5
Centar	N	24	38	24	86
	procenat	13,5	20,7	10,1	14,3
Desni centar	N	31	21	22	74
	procenat	17,4	11,4	9,2	12,3
Desnica	N	64	52	87	203
	procenat	36,0	28,3	36,6	33,8
Bez odgovora	N	20	46	63	129
	procenat	11,2	25,0	26,5	21,5
Total	N	178	184	238	600
	procenat	100,0	100,0	100,0	100,0

Tabela 32.1 Chi-Square Tests

V	df	p
34,692	10	,000

Kada govorimo o ideološkoj percepciji SNSD-a možemo konstatovati da se ljevičari i desničari u Bosni i Hercegovini međusobno ne razlikuju (Tabela 32) i da oko 36 procenata i jednih i drugih ovu partiju vide kao desničarsku. Među ljevičarima nalazimo i 17,4 procenata onih koji SNSD opažaju kao partiju desnog centra, dok su to isto misli 11,4 procenata pripadnika centra i 9,2 procenata desničara. Svaki peti predstavnik centra (20,7 odsto) smatra da je SNSD partija centra, dok to isto misli 13,5 odsto ljevičara i 10,1 odsto desničara. Svaki peti ljevičar (21,9 odsto) smatra da je SNSD partija lijevog centra i ljevica, a to isto misli i 17,6 odsto desničara i 14,7 odsto osoba koje sebe svrstavaju u centar.

Za najveći broj Hrvata SNSD je desničarska partija (42,9 odsto), dok njih 16,1 odsto smatra da su partija centra. Podjednak je broj Hrvata (5,4 procenata) koji SNSD vide kao desni i lijevi centar, dok samo 1,8 procenata za ovu partiju kažu da je ljevica. Bošnjaci imaju drugačije mišljenje, svaki treći Bošnjak (32,0 procenata) SNSD opaža kao desnicu, dok 15,2 procenata ih svrstava u desni centar. Svaki deseti Bošnjak ovu partiju smješta u centar (10,8 odsto) ili lijevi centar (11,5 odsto). Među Bošnjacima nalazimo 7,4 procenata onih koji SNSD opažaju kao ljevičarsku partiju. Među Srbima preovladava mišljenje da je SNSD desničarska partija (27,8 odsto) ili desni centar (7,6 odsto), dok 18,2 odsto ovu partiju svrstava u centar. Da je SNSD partija lijevog centra smatra 19,7 odsto Srba, dok 6,1 odsto opaža ih kao ljevičarsku partiju (Tabela 33).

Tabela 34. Ideološka pripadnost i percepcija SBB-a

		Ljevica	Centar	Desnica	Total
Ljevica	N	5	7	19	31
	procenat	2,8	3,8	8,0	5,2
Lijevi centar	N	15	8	17	40
	procenat	8,4	4,3	7,1	6,7
Centar	N	50	68	78	196
	procenat	28,1	37,0	32,8	32,7
Desni centar	N	30	23	28	81
	procenat	16,9	12,5	11,8	13,5
Desnica	N	35	15	30	80
	procenat	19,7	8,2	12,6	13,3
Bez odgovora	N	43	63	66	172
	procenat	24,2	34,2	27,7	28,7
Total	N	178	184	238	600
	procenat	100,0	100,0	100,0	100,0

Tabela 33.1 Chi-Square Tests

V	df	p
25,428	10	,005

Postoji statistički značajna razlika između ispitanika sa različitog ideološkog spektra u percepciji ideologije SBB-a (Tabela 34.1). Da je ona partija centra smatra 37,0 procenata ispitanika koji sebe svrstavaju u centar, 32,8 procenta desničara i 28,1 procenata ljevičara. Među ljevičarima nalazimo najviše onih koji smatraju da je SBB partija lijevog centra (19,7 odsto) i centra 16,9 odsto, što je veći procenat u odnosu na desničare koji u 11,8 odsto slučajeva ovu partiju vide kao partiju desnog centra, dok 12,6 odsto smatraju da je ova partija desničarska. Glasači koji sebe stavljaju u politički centar SBB vide kao desni centar (12,5 odsto) i desnicu (8,2 odsto). Interesantno je da 8,4 odsto ljevičara ovu partiju vidi kao lijevi centar, a oko 15 odsto desničara je opaža u većoj ili manjoj mjeri kao ljevičarsku stranku.

Za najveći broj Hrvata (42,9 procenata) SBB je partija centra, dok 10,7 procenata ovu partiju opaža kao desni centar. Da je SBB desničarska partija smatra 17,9 procenata Hrvata. Među Hrvatima nalazimo i 7,1 procenata onih

koji SBB vide kao partiju lijevog centra (Tabela 35). Među Bošnjacima preovladava mišljenje da je SBB partija centra (42,4 odsto) ili desnog centra (16,4 odsto), dok 6,3 odsto smatra da su oni desničarska partija. Svaki deseti Bošnjak je mišljenja da je SBB partija lijevog centra, a 8,9 odsto ih opisuje kao ljevičare. Najveći broj Srba 54,0 odsto ne zna kako gdje da smjesti SBB na ideološkoj skali, dok ih preostali opažaju kao desnicu (15,7 odsto), desni centar (11,6 odsto) i centar (12,1 odsto).

Tabela 36. Ideološka pripadnost i percepcija HDZ-a 1990

		Ljevica	Centar	Desnica	Total
Ljevica	N	5	9	20	34
	procenat	2,8	4,9	8,4	5,7
Lijevi centar	N	17	10	19	46
	procenat	9,6	5,4	8,0	7,7
Centar	N	18	26	16	60
	procenat	10,1	14,1	6,7	10,0
Desni centar	N	41	29	58	128
	procenat	23,0	15,8	24,4	21,3
Desnica	N	63	47	68	178
	procenat	35,4	25,5	28,6	29,7
Bez odgovora	N	34	63	57	154
	procenat	19,1	34,2	23,9	25,7
Total	N	178	184	238	600
	procenat	100,0	100,0	100,0	100,0

Tabela 35.1 Chi-Square Tests

V	df	p
29,252	10	,001

Ljevičari HDZ 1990 više opažaju kao partiju centra (35,4 procenta), nego desnog centra (23,0 procenta), dok ispitanici iz centra ovu partiju percipiraju kao desni centar (15,8 procenta) i desnica (25,5 procenta). Za 24,4 procenta desničara HDZ 1990 je partija desnog centra, a za 28,6 procenta prava desnica. Interesantno je da ovu partiju kao neku vrstu ljevice opaža 16,4 odsto desničara, 12,4 odsto ljevičara i 10,3 odsto onih koji sebe ideološki

pozicioniraju u centar. Razlika između ove tri kategorije ispitanika je statistički značajna (Tabela 36.1).

Među Hrvatima preovladava mišljenje da je HDZ 1990 partija desnog centra (44,6 odsto), dok 21,4 odsto smatra da su oni desničari. Da ova partija baštini ideje političkog centra smatra 17,9 odsto Hrvata, dok ih svaki deseti (10,7 odsto) smješta na lijevi centar. Bošnjaci, HDZ 1990 drugačije vide od Hrvata, za njih 25,7 odsto ova partija je desničarska, dok 23,4 odsto ih opaža kao desni centar. Da je HDZ 1990 partija centra misli 12,6 odsto Bošnjaka. Svaki deseti Bošnjak (9,3 odsto) ovu partiju smješta u lijevi centar, a 11,2 odsto u ljevicu. Srbi HDZ 1990 vide kao desničarsku partiju (28,8 odsto) ili partiju desnog centra (13,6 odsto), dok 6,1 odsto smješta na lijevi centar (Tabela 37).

Tabela 38. Ideološka pripadnost i percepcija PDP-a

		Ljevica	Centar	Desnica	Total
Ljevica	N	11	9	25	45
	procenat	6,2	4,9	10,5	7,5
Lijevi centar	N	29	18	34	81
	procenat	16,3	9,8	14,3	13,5
Centar	N	41	51	48	140
	procenat	23,0	27,7	20,2	23,3
Desni centar	N	27	18	18	63
	procenat	15,2	9,8	7,6	10,5
Desnica	N	30	22	34	86
	procenar	16,9	12,0	14,3	14,3
Bez odgovora	N	40	66	79	185
	procenat	22,5	35,9	33,2	30,8
Total	N	178	184	238	600
	procenar	100,0	100,0	100,0	100,0

Tabela 38.1 Chi-Square Tests

V	df	p
23,746	10	,008

Bez obzira kojoj ideološkoj opciji pripadaju ispitanici, najveći procenat njih PDP opaža kao partiju centra, i to u najvećem procentu ovi iz centra (27,7 procenta), potom ljevičari (23,0 procenta) i najmanje desničari (20,2 procenta). Ipak, opšta percepcija je da ova partija vuče ka desnici i 15,2 procenata ljevičara smatra da su oni desni centar, a 16,9 procenata desnica. Svaki deseti ispitanik iz centra (9,8 procenta) PDP pozicionira u desni centar, a 12,0 procenta u desnicu. Među desničarima 7,6 procenta opaža ovu partiju kao desni centar, dok 14,3 procenta misli da su prava desnica. Da je PDP neki oblik ljevice smatra 24,8 procenta desničara, 14,7 procenta ispitanika iz centra i 22,5 procenta ljevičara. Razlika između ove tri grupe ispitanika je statistički značajna (Tabel 38.1).

Hrvati imaju prilično podjeljeno mišljenje kada se radi o PDP-u. Svaki peti Hrvat (21,4 odsto) opaža je kao desničarsku partiju, dok skoro isti procenat (19,6 odsto) ih pozicionira u centar i lijevi centar (17,9 odsto). Bošnjaci PDP smještaju u centar (21,6 odsto) i oko centra, 13,4 odsto desni i 14,1 odsto lijevi centar. Podjednak je procenat Bošnjaka (oko 10 odsto) koji PDP vidi kao ljevičarsku i desničarsku partiju. Među Srbima preovladava mišljenje da je PDP partija centra (27,8 odsto), dok ih 12,1 odsto opaža kao desnicu. Na poziciju lijevog centra PDP smješta 13,1 odsto Srba, dok 8,1 odsto misli da su oni desno od centra. Za 5,1 odsto Srba PDP je ljevičarska partija (Tabela 39).

Tabela 40. Ideološka pripadnost i percepcija SDP BiH

		Ljevica	Centar	Desnica	Total
Ljevica	N	52	32	72	156
	procenat	29,2	17,4	30,3	26,0
Lijevi centar	N	56	38	69	163
	procenat	31,5	20,7	29,0	27,2
Centar	N	17	34	19	70
	procenat	9,6	18,5	8,0	11,7
Desni centar	N	12	14	15	41
	procenat	6,7	7,6	6,3	6,8
Desnica	N	4	4	19	27
	procenat	2,2	2,2	8,0	4,5
Bez odgovora	N	37	62	44	143
	procenat	20,8	33,7	18,5	23,8
Total	N	178	184	238	600
	procenat	100,0	100,0	100,0	100,0

Tabela 40.1 Chi-Square Tests

V	df	p
44,705	10	,000

Bez obzira da li ispitanici dolaze iz različitog ideološkog spektra oni nemaju dilemu da je SDP BiH ljevičarska partija, ali razlike nastaju u pozicioniranju te partije u ljevicu ili lijevi centar. Ljevičari su podijeljeni: 31,5 odsto ih vidi kao lijevi centar, dok 29,2 odsto ispitanih ljevičara ih smatra čistom ljevicom. Slična je percepcija i desničara gdje ih 30,3 odsto vidi kao ljevicu, a 29,0 odsto kao lijevi centar. Među ispitanicima centra 20,7 odsto ih pozicionira na lijevi centar, a 17,4 odsto kao ljevicu. Među onima koji SDP BiH vide kao centar dominiraju ispitanici iz centra 18,5 odsto, a slijede ljevičari 9,6 odsto i desničari 8,0 odsto. I kod percepcije ove političke partije nalazimo statistički značajnu razliku između tri ideološki podijeljene kategorije ispitanika (Tabela 40.1).

Hrvati SDP BiH najčešće smještaju na lijevi centar (44,6 odsto) i ljevicu (26,8 odsto), mada njih 16,1 odsto smatra da su oni partija centra. Bošnjaci SDP BiH pozicioniraju krajnje lijevo (37,9 odsto) i lijevi centar (26,0 odsto), dok 14,1 odsto Bošnjaka smatra da je SDP BiH partija centra. Srbi imaju prilično podijeljeno mišljenje o ideološkom profilu SDP BiH, za 22,7 odsto ova partija pripada lijevom centru, dok 12,6 odsto smatra da su oni desni centar. Među Srbima nalazimo 8,1 odsto onih koji SDP BiH vide kao desničarsku partiju, 6,6 odsto kao ljevicu (Tabela 41).

Tabela 42. Ideološka pripadnost i percepcija DNS-a

		Ljevica	Centar	Desnica	Total
Ljevica	N	16	14	20	50
	procenat	9,0	7,6	8,4	8,3
Lijevi centar	N	24	30	34	88
	procenat	13,5	16,3	14,3	14,7
Centar	N	43	39	35	117
	procenat	24,2	21,2	14,7	19,5
Desni centar	N	18	16	21	55
	procenat	10,1	8,7	8,8	9,2
Desnica	N	24	12	28	64
	procenat	13,5	6,5	11,8	10,7
Bez odgovora	N	53	73	100	226
	procenat	29,8	39,7	42,0	37,7
Total	N	178	184	238	600
	procenat	100,0	100,0	100,0	100,0

Tabela 42.1 Chi-Square Tests

V	df	p
14,936	10	,134

Ne postoji statistički značajna razlika između ljevice, desnice i pripadnika centra kada se radi o percepciji ideologije DNS-a (Tabela 42.1) , niti je ta razlika nađena kod ispitanika različite etničke pripadnosti (Tabela 43.1).

Tabela 44. Ideološka pripadnost i percepcija Socijalističke partija

		Ljevica	Centar	Desnica	Total
Ljevica	N	46	19	45	110
	procenat	25,8	10,3	18,9	18,3
Lijevi centar	N	46	47	65	158
	procenat	25,8	25,5	27,3	26,3
Centar	N	20	40	23	83
	procenat	11,2	21,7	9,7	13,8
Desni centar	N	14	13	12	39
	procenat	7,9	7,1	5,0	6,5
Desnica	N	9	4	17	30
	procenat	5,1	2,2	7,1	5,0
Bez odgovora	N	43	61	76	180
	procenat	24,2	33,2	31,9	30,0
Total	N	178	184	238	600
	procenat	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Tabela 44.1 Chi-Square Tests

V	df	p
33,708	10	,000

Generalno gledajući predstavnici ljevice, desnice i centra se značajno razlikuju kada se radi o percepciji ideologije Socijalističke partije (Tabela 44.1). Ljevičari je podjednako opažaju kao ljevicu (25,8 procenata) i kao lijevi centar (25,8 procenata), a 11,2 procenata kao partiju centra. Interesantno je da 13 procenta ljevičara ideologiju ove partije opisuje kao desnicu. I za ljude iz centra oni su ljevičari ali 10,3 procenata kažu da je to prava ljevica, dok ih 25,5 procenata svrstava u lijevi centar. Istovremeno 21,7 procenata ih vidi kao partiju centra. I među desničarima Socijalistička partija se opaža kao lijeva partija, od toga 18,9 procenata misli da su istinska ljevica, a 27,3 procenata kao lijevi centar. Svaki deseti desničar (9,7 odsto) ovu partiju vidi kao partiju centra.

Za najveći broj Hrvata Socijalistička partija je lijevi centar (44,6 odsto), potom centar (19,6 odsto) i ljevica 14,3 odsto. Bošnjaci ovu partiju pozicioniraju kao lijevi centar (22,3 odsto), potom na ljevicu (19,3 odsto) i centar (17,1 odsto).

Interesantno je da svaki deseti Bošnjak Socijalističku partiju vidi u manjoj ili većoj mjeri kao desničarsku. Za Srbe Socijalistička partija je u spektru lijevog centra (26,8 odsto) i ljevicu (20,7 odsto), dok 4,5 odsto ih smješta u centar. Da je Socijalistička partija u desnom centru smatra 7,6 odsto Srba, dok ih 7,1 odsto smješta u desnicu (Tabela 45).

Tabela 46. Ideološka pripadnost i percepcija Naše stranke

		Ljevica	Centar	Desnica	Total
Ljevica	N	29	15	30	74
	procenat	16,3	8,2	12,6	12,3
Lijevi centar	N	39	24	45	108
	procenat	21,9	13,0	18,9	18,0
Centar	N	41	54	56	151
	procenat	23,0	29,3	23,5	25,2
Desni centar	N	6	5	11	22
	procenat	3,4	2,7	4,6	3,7
Desnica	N	5	3	14	22
	procenat	2,8	1,6	5,9	3,7
Bez odgovora	N	58	83	82	223
	procenat	32,6	45,1	34,5	37,2
Total	N	178	184	238	600
	procenat	100,0	100,0	100,0	100,0

Tabela 46.1 Chi-Square Tests

V	df	p
22,181	10	,014

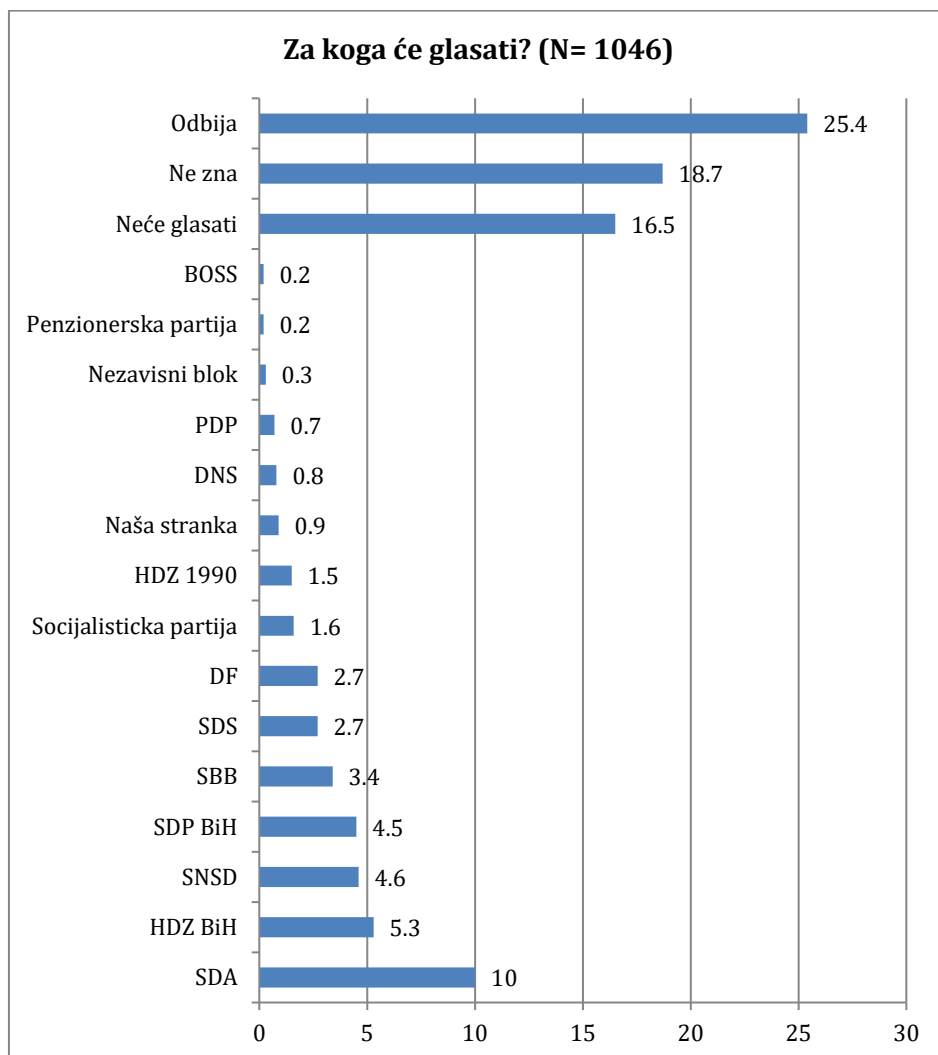
Kada se radi o ideološkoj percepciji Naše stranke od strane ljevičara, desničara i predstavnika centra vidimo da se oni međusobno razlikuju (Tabela 46.1). Kao što smo ranije kazali ova partija se najviše opaža kao partija centra i u tome prednjače predstavnici centra (29,3 procenata), oko 23 procenta ljevičara i desničara, ali je veliki procenat i onih koji Našu stranku percipiraju kao partiju lijevog centra i to najviše ljevičari (21,9 procenta), potom desničari (18,9 procenta) i najmanje prestavnici centra (13,0

procenta). Da je Naša stranka ljevica smatra 16,3 procenta ljevičara, 12,6 procenta desničara i 8,2 procenta oni koje se izjašnjavaju da pripadaju centru.

Naša stranka je po mišljenju 35,7 odsto Hrvata partija centra, dok je 25,0 odsto smješta u lijevi centar. Za 17, odsto Hrvata ta partija se opaža kao ljevičarska, dok 9 odsto misli da ima otklon ka desnici. Slično je i kod Bošnjaka, za 30,9 procenta Naša stranka zauzima poziciju centra, 20,8 procenata tvrdi da je lijevi centar, a 14,9 procenata da je ljevica. Srbima je ta partija nepoznanica i skoro dvije trećine (64,1 odsto) je odgovorilo da ne zna kako da je pozicionira na ideološkoj skali. Ipak među onima koji su odgovorili najviše je onih koji je vide kao partija centra (14,1 odsto), dok onda imamo skoro podjednak procenat (oko 10,5 odsto) onih koji ih smještaju između krajnje ljevice do krajnje desnice (Tabela 47).

4.8 Ideološka pripadnost i glasačke preferencije

Na početku ćemo vidjeti kako bi stanovnici Bosne i Hercegovine glasali na izborima (ispitivanje sprovedeno u maju 2018. godine), a potom i na koji način je njihov izbor partije povezan sa njihovim ideološkim određenjem.

Grafikon 5.

U ovom istraživanju je učestvovalo 1046 ispitanika i svi su imali mogućnost da kažu za koju političku partiju će glasati, ali njih 176 ili 16,5 procenata je reklo da neće glasati, 196 ili 18,7 procenata je kazalo da još uvijek ne zna, dok je 266 ili 25,4 odsto odbilo da odgovori na ovo pitanje. Odgovor smo dobili od 411 ili 39,2 odsto ispitanih građana. Vidimo da je najveću podršku dobila partija SDA za koju bi glasalo 10,0 odsto ispitanika, a slijede HDZ BiH sa 5,3 odsto, SNSD 4,6 odsto, SDP BiH 4,5 odsto, SBB 3,4 odsto, SDS 2,7 odsto, DF 2,7 odsto, Socijalistička partija 1,6 odsto i HDZ BiH 1,5 odsto. Ostale političke partije imaju ispod jedan procenat.

Među onima koji su rekli da neće izaći na izbore najviše je ljevičara (16,3 odsto), slijede predstavnici centra (8,7 odsto) i tek 3,8 odsto desničara. Možemo reći da je procenat neodlučnih skoro isti kod sve tri kategorije ispitanika (oko 13 procenata). Najviše odbijanja imamo među ispitanicima koji sebe smještaju u centar (29,9 odsto), a slijede desničari (22,3 odsto) i ljevičara (13,5 odsto).

Ljevičari će mahom glasati za partije koje se i percipiraju kao ljevičarske (Tabela 48.). Najveći broj ljevičara će glasati za SDP BiH njih 18 odsto, a potom da SNSD (9,0 odsto), DF (8,4 odsto), Socijalističku partiju (7,9 odsto) i Našu stranku (3,9 odsto).

Ispitanici koji sebe smještaju u ideološki centar najčešće će glasati za SBB (11,4 odsto), SDA (8,7 odsto), SNSD (7,1 odsto), SDP BiH (6,9 odsto) i DF (5,4 odsto).

Najveći broj desničara glasaće za SDA (32,8 odsto), a slijede HDZ BiH (9,7 odsto), SDS (5,0 odsto), SNSD (4,6 odsto) i SBB (4,6 odsto).

4.9 Glasačke preferencije i prihvatanje nekih ideoloških vrijednosti

U ovom dijelu vidjećemo da li se ljevičari, desničari i pripadnici centra međusobno razlikuju u prihvatanju nekih ideoloških stavova. U samom istraživanju koristili smo skale nacionalizma u okviru koje su se izdvojila dva faktora nacionalna vezanost i mondijalizam. Potom ćemo ih porediti na skali socijaldemokratije. Viši skorovi na ovoj skali govore o većem stepenu prihvatanja socijalne demokratije. Na kraju smo koristili i skalu liberalizma i konzervativizma, povišeni skorovi na toj skali ukazuju na izraženu konzervativnost, niži skorovi na liberalizam.

Tabela 49. Ideološka pripadnost i prihvatanje nekih ideoloških vrijednosti

		N	M	SD	SE	df	F	p
Nacionalna vezanost	Ljevica	178	2,5077	1,01308	,07593	2	44,537	,000
	Centar	184	3,0462	,85685	,06317			
	Desnica	238	3,3503	,85011	,05510			
Mundijalizam	Ljevica	178	3,2753	,91376	,06849	2	29,645	,000
	Centar	184	2,8315	,98670	,07274			
	Desnica	238	2,5525	,94327	,06114			
Socijaldemokratija	Ljevica	178	4,1938	,52976	,03971	2	5,005	,007
	Centar	184	4,0661	,56406	,04158			
	Desnica	238	4,0266	,54238	,03516			
Društveni konzervativizam	Ljevica	178	2,8258	,69758	,05229	2	3,566	,029
	Centar	184	2,9876	,73321	,05405			
	Desnica	238	2,9934	,65317	,04234			

Iz tabele 49. možemo da vidimo da se ispitanici različitih ideologija značajno

razlikuju na skalama nacionalne vezanosti, mondijalizna, socijaldemokratije i društvenog konzervativizma.

Na skali nacionalne vezanosti, mondijalizma, socijaldemokratije i konzervativizma dobijamo sasvim očekivane rezultate. Nacionalna vezanost je najviše prisutna kod desničara (3,3), potom kod predstavnika centra (3,0), a najmanje kod ljevičara (2,5). Mondijalizam je najviše izražen kod ljevičara (3,2), a slijede predstavnici centra i desničari (2,5). Socijaldemokratiju najviše prihvataju ljevičari (4,1), a potom desničari (4,0) i pripadnici centra (4,0). Konzervativizam je najviše prisutan kod desničara (2,9) i predstavnika centra (2,9), a slijede ljevičari (2,82).

Iz tabele 49.1 možemo da vidimo da se ljevičari značajno razlikuju i od desničara i od ispitanika iz centra kod nacionalne vezanosti, ali ta razlika je značajna i između ispitanika centra i desničara. Identična je situacija i kod mondijalizma. U prihvatanju socijaldemokratije, ali i konzervativizma, nalazimo značajnu razliku između ljevice i druge dvije kategorije.

Tabela 49.1 LSD

			MD	SE	p
Nacionalna vezanost	Ljevica	Centar	-,53847	,09498	,000
		Desnica	-,84259	,08953	,000
	Centar	Desnica	-,30412	,08869	,001
Mondijalizam	Ljevica	Centar	,44376	,09969	,000
		Desnica	,72276	,09397	,000
	Centar	Desnica	,27900	,09309	,003
Socijaldemokratija	Ljevica	Centar	,12770	,05734	,026
		Desnica	,16721	,05405	,002
Društveni konzervativizam	Ljevica	Centar	-,16173	,07272	,027
		Desnica	-,16755	,06854	,015

4.10 Ideološka pripadnost, autoritarnost i društveni cinizam

U ovom dijelu ćemo vidjeti da li se ispitanici različitih ideoloških preferencija razlikuju u stepenu prihvatanja autoritarnosti i društvenog cinizma.

Tabela 50. Ideološka pripadnost i autoritarnost

		N	M	SD	SE	df	F	p
Autoritarnost	Ljevica	178	3,3502	,99103	,07428	2	13,820	,000
	Centar	184	3,7772	,85953	,06337			
	Desnica	238	3,7549	,81256	,05267			
Društveni cinizam	Ljevica	178	3,3633	1,13068	,08475	2	2,461	,086
	Centar	184	3,6123	,99516	,07336			
	Desnica	238	3,5322	1,13324	,07346			

Postoji statistički značajna razlika između ispitanika različitih ideoloških preferencija i prihvatanja autoritarnosti (Tabela 50.) Autoritarnost se najviše prihvaća od strane pripadnika centra (3,77) i desničara (3,75), a najmanje od ljevičara (3,35). Ljevičari se značajno razlikuju od ove dvije kategorije ispitanika (Tabela 50.1).

Tabela 50.1 LSD

			MD	SE	p
Autoritarnost	Ljevica	Centar	-,42699	,09284	,000
		Desnica	-,40471	,08750	,000

4.11 Glasačka preferencija i prihvatanje nekih ideoloških vrijednosti

U ovom dijelu vidjećemo da li se glasači pojedinih političkih partija međusobno razlikuju u prihvatanju nekih ideoloških stavova (nacionalne vezanosti, mondijalizma, socijaldemokratije i društvenog konzervativizma).

Važno je naglasiti da smo na pitanje za koga bi ste glasali da se danas održavaju izbori dobili veoma malo odgovora i samim tim imamo i mali broj glasača pojedinih partija, te zbog toga ove rezultate trebamo uzeti sa rezervom.

Tabela 51. Glasačke preferencija i prihvatanje nekih ideoloških vrijednosti

		N	M	SD	SE	df	F	p
Nacionalna vezanost	SDA	105	3,2810	,93971	,09171	6	8,429	,000
	SDS	28	3,4688	,52000	,09827			
	HDZ BiH	55	3,4023	,75947	,10241			
	DF	28	2,8304	,94662	,17889			
	SNSD	48	3,3750	,80639	,11639			
	SBB	36	2,7882	,87720	,14620			
	SDP BiH	47	2,5027	,95500	,13930			
Mondijalizam	SDA	105	2,4222	,97787	,09543	6	7,878	,000
	SDS	28	2,7560	,89636	,16940			
	HDZ BiH	55	2,0061	,90436	,12194			
	DF	28	2,8690	,90535	,17110			
	SNSD	48	2,6910	,89191	,12874			
	SBB	36	2,7083	,94228	,15705			
	SDP BiH	47	3,1631	,92828	,13540			
Socijaldemkratija	SDA	105	4,0698	,54781	,05346	6	1,508	,175
	SDS	28	4,0298	,49701	,09393			
	HDZ BiH	55	4,1939	,40415	,05450			
	DF	28	4,1071	,61399	,11603			
	SNSD	48	4,1563	,54078	,07805			
	SBB	36	3,8889	,58009	,09668			
	SDP BiH	47	4,1348	,50676	,07392			
Konzervativizam	SDA	105	2,9782	,60212	,05876	6	3,401	,003
	SDS	28	3,0051	,45919	,08678			
	HDZ BiH	55	2,6753	,46532	,06274			
	DF	28	3,0663	,90140	,17035			
	SNSD	48	3,0952	,67800	,09786			
	SBB	36	2,6706	,69552	,11592			
	SDP BiH	47	2,9757	,70448	,10276			

Iz tabele 51, vidimo da je nacionalna vezanost najviše prisutna kod glasača SDS-a, HDZ BiH i SNSD-a. Slijedi SDA, SBB, a najmanje je prisutna kod DF-a i SDP BiH. Ako pogledamo razlike u tabeli 51.1 vidimo da se glasači SDA, SDS, HDZ BiH i SNSD međusobno ne razlikuju mnogo u isticanju nacionalne vezanosti, ali ta razlika je vidljiva u odnosu na SBB, DF i SDP BiH.

Mondijalizam je najviše izražen kod glasača SDP BiH i DF-a, dok su na trećem mjestu glasači SDS-a, a najmanje je prisutan kod glasača HDZ BiH. Kao što možemo da vidimo glasači SDP BiH, DF-a i SDS se međusobno ne razlikuju u stepenu prihvatanja mundijalizma, ali se glasači SDP BiH značajno razlikuju od ostalih partija. Glasači DF-a se razlikuju od glasača SDA i HDZ BiH, a glasači SNSD od HDZ BiH i SDP BiH. Glasači SDS-a se značajno razlikuju od glasača HDZ BiH.

Kada se govori o prihvatanju konzervativizma u tabeli 51 vidimo da je on najviše prisutan kod glasača SNSD-a, DF-a i SDS-a, a slijede SDA i SDP BiH. Konzervativizam je najmanje prisutan kod glasača SBB i HDZ BiH. Iz tabele 51.1 vidimo da se glasači HDZ BiH i SBB međusobno ne razlikuju, ali se značajno razlikuju od glasača svih ostalih partija.

Tabela 51.1 LSD

			MD	SE	p
Nacionalna vezanost	SDA	DF	,45060	,18381	,015
		SBB	,49276	,16691	,003
		SDP BiH	,77829	,15167	,000
	SDS	DF	,63839	,23097	,006
		SBB	,68056	,21776	,002
		SDP BiH	,96609	,20631	,000
	HDZ BiH	DF	,57192	,20063	,005
		SBB	,61408	,18527	,001
		SDP BiH	,89961	,17167	,000
	DF	SNSD	-,54464	,20550	,008
	SNSD	SBB	,58681	,19054	,002
		SDP BiH	,87234	,17734	,000
Mondijalizam	SDA	HDZ BiH	,41616	,15519	,008
		DF	-,44683	,19830	,025
		SDP BiH	-,74090	,16362	,000
	SDS	HDZ BiH	,74989	,21644	,001
	HDZ BiH	DF	-,86299	,21644	,000
		SNSD	-,68491	,18416	,000
		SBB	-,70227	,19987	,001
		SDP BiH	-1,15706	,18520	,000
	SNSD	SDP BiH	-,47215	,19132	,014
SBB	SDP BiH	-,45479	,20649	,028	
Konzervativizam	SDA	HDZ BiH	,30291	,10620	,005
		SBB	,30760	,12322	,013
	SDS	HDZ BiH	,32978	,14812	,027
		SBB	,33447	,16076	,038
	HDZ BiH	DF	-,39100	,14812	,009
		SNSD	-,41991	,12602	,001
		SDP BiH	-,30036	,12673	,018
	DF	SBB	,39569	,16076	,014
	SNSD	SBB	,42460	,14067	,003
SBB	SDP BiH	-,30505	,14131	,032	

4.12 Glasačka preferencija, autoritarnost i društveni cinizam

U ovom dijelu vidjećemo da li se glasači pojedinih političkih partija međusobno razlikuju u stepenu prihvatanja autoritarnosti i društvenog cinizma.

Tabela 52. Glasačke preferencija i prihvatanje nekih ideoloških vrijednosti

		N	M	SD	SE	df	F	p
Autoritarnost	SDA	105	3,7873	,78463	,07657	6	1,365	,228
	SDS	28	3,6429	,75320	,14234			
	HDZ BiH	55	3,6242	,72309	,09750			
	DF	28	3,9762	1,04990	,19841			
	SNSD	48	3,7083	,90605	,13078			
	SBB	36	3,7870	,91946	,15324			
	SDP BiH	47	3,4823	,87036	,12696			
Društveni cinizam	SDA	105	3,3873	1,16861	,11404	6	,568	,756
	SDS	28	3,6667	,97288	,18386			
	HDZ BiH	55	3,5636	1,13470	,15300			
	DF	28	3,5238	1,25521	,23721			
	SNSD	48	3,6875	,83484	,12050			
	SBB	36	3,5185	1,03109	,17185			
	SDP BiH	47	3,5177	,92941	,13557			

Iz tabele 52. vidimo da ne postoji statistički značajna razlika između glasača različitih političkih partija na varijablama autoritarnosti i društvenog cinizma.

Rasprava

Istraživanje je sprovedeno u drugoj polovini maja 2018. godine na uzorku od 1046 punoljetna stanovnika Bosne i Hercegovine, metodom anketiranja licem u lice. Ispitanici nisu samostalno popunjavali upitnik, već su odgovarali na pitanja koja im je čitao anketar. U okviru našeg uzorka nalazimo 600 ispitanika koji su sebe pozicionirali na skali ljevica, centar, desnica i čije odgovore ćemo detaljno analizirati, kao i 411 ispitanika koji su kazali za koju partiju bi glasali da se u tom trenutku održavaju izbori. Ove kategorije ispitanika poredićemo prema varijablama: lični i društveni ciljevi, društveni aktivizam, nacionalna vezanost, mondijalizam, socijaldemokratija, društveni konzervativizam, povjerenje u institucije, percepcija ideologije partija, autoritarnost i društveni cinizam.

Kao što je rečeno od 1046 ispitanika njih 600 ili 57,4 odsto je sebe svrstalo u neku od kategorija na skali desnica, centar, ljevica. Tu nalazimo 22,8 odsto desničara, a potom imamo skoro podjednak broj onih koji sebe svrstavaju u centar (17,6 odsto) i ljevicu (17,0 odsto). Isti redoslijed, ali ne i procenete, pronašao je i Mihajlović (2007) u Srbiji koji je identifikovao 26,0 procenata desničara, 22,0 procenata ljevičara i 19,0 procenata građana koji sebe svrstavaju u centar. Istraživanje Sekulića (2016) u Hrvatskoj je identifikovalo najviše onih koji su se svrstali u centar (45,1 procenat), dok je skoro podjednak procenat onih na lijevom centru (23,2 procenata) i desnom centru (19,3 procenat). Sekulić je u svom istraživanju identifikovao duplo više ekstremnih desničara (8,1 odsto) nego ljevičara (4,3 odsto). S obzirom na pol naših ispitanika među muškarcima dominiraju

desničari, dok su kod ispitanika iz centra muškarci i žene podjednako zastupljeni. Među ženama ove tri ideološke kategorije su podjednako zastupljene. Što su ispitanici više obrazovani to je veća vjerovatnoća da će biti ljevičari, a manje desničari, dok je kod ispitanika iz centra taj procenat nema veze sa obrazovanjem. Ljevičari, desničari i predstavnici centra se međusobno ne razlikuju s obzirom na mjesto stanovanja i godine starosti. Imajući u vidu ukupna mjesečna primanja ispitanika vidimo da desnica dominira (oko 50,0 procenata) među ispitanicima koji imaju primanja do 1000 KM, da bi sa primanjima iznad ove granice procenat desničara počeo da

opada, a raste broj ljevičara. Tako da kod ispitanika sa primanjima iznad 1500 KM nešto više ljevičara, u odnosu na desničare i predstavnike centra. Interesanto je i to da kod Bošnjaka i Hrvata nalazimo najviše desničara, potom onih iz centra i najmanje ljevičara, kod Srba nalazimo tri kategorije približno iste veličine.

Kada se govori o ličnim ciljevima vidimo da su građanima Bosne i Hercegovine najvažniji nezavisnost od drugih, naći pravu/vog partnera/ku, sigurnost, život bez grijeha, pomaganje ljudima i podrška prijatelja. Najmanje su im važni popularnost, rukovođenje drugim ljudima, da dobro rade svoj posao i izvršavaju obaveze, da imaju uzbudljiv život i ostvare društveni uspjeh. Ipak ta razlika između ljevičara, desničara i onih koji preferiraju centar je prilično mala, od osamnaest stavki koje smo ispitanicima ponudili našli smo razlike na četiri lična cilja: ugled među ljudima, rukovođenje drugim ljudima, uživanje u životu i postizanje popularnosti i prepoznatljivosti. Desničarima najviše znače slijedeći ciljevi: da rukovode drugim ljudima i popularnost, dok je ispitanicima iz centra najvažnije da imaju visok ugled među ljudima. Ljevičari, u odnosu na druge dvije kategorije ispitanika, najviše žele da uživaju u životu.

Na društvenim ciljevima razlika između ljevičara, desničara i ovih iz centra je još manja, tj. nalazimo je samo kod ciljeva pravne države i čuvanje tradicije. Interesantno je da ljevičari najviše insistiraju na pravnoj državi, dok je desničarima, sasvim očekivano, veoma važno očuvanje tradicije. Imajući u vidu značajnost ličnih i društvenih ciljeva možemo zaključiti da ne postoje značajne razlike između ispitanika različitih ideoloških kategorija kada se radi o prihvatanju ličnih i društvenih ciljeva.

S obzirom na aktivizam u društvu nalazimo razlike između ispitanika različite ideološke pripadnosti i njihove političke participacije. Desničari su ti koji najviše participiraju u političkim aktivnostima, aktivniji su u partiji i češće glasaju na izborima, ali ta razlika nije značajna kada se radi o društvenom aktivizmu. Pogledamo li aktivizam unutar političkih partija vidimo da su najaktivniji glasači SDA, SDS i SNSD, a najmanje aktivni glasači HDZ BiH. Kada se radi o društvenom aktivizmu situacija je mnogo jasnija- glasači ljevičarskih partija (SDP BiH i DF) imaju izraženiji društveni angažman u odnosu na glasače drugih partija.

Generalno gledajući građani Bosne i Hercegovine malo vjeruju institucijama i najveće povjerenje imaju u vjerske institucije, potom u vojsku i policiju

Federacije BiH, sudstvo i tužilaštvo. Najmanje se vjeruje institucijama Republike Srpske, predsjedniku Federacije BiH, političkim strankama i OHR-u. Desničari najviše vjeruju institucijama i to: Predsjedništvu BiH, Vijeću ministara BiH, Vladi Federacije BiH, Predsjedniku Federacije BiH, Vojsci BiH, političkim partijama i vjerskim zajednicama, dok ljevičari najviše vjeruju policiji Republike Srpske i nevladinim organizacijama. Neke dodatne analize su pokazale da razlike u percepciji pojedinih institucija više zavise od glasačkih preferencija i etničke pripadnosti nego od ideološke pozicije ispitanika.

Političke partije kroz svoja interna dokumenta sebe, ali i politiku za koju se zalažu i koju će provoditi, ideološki definišu na razne načine (pogledati analizu Bojana Grebenara u ovoj publikaciji). Problem nastaje, a možda to za njih i nije neki problem, ako se percepcija građana ne poklapa sa ideologijom koju partija zastupa i promovise. Takva situaciju imamo kod mnogih partija u Bosni i Hercegovini. SDA sebe opisuje kao narodnu i pozicionira se u centar, dok ih više od polovine ispitanika (52,7 odsto) opaža kao desničarsku partiju, a među njima najviše dominiraju Hrvati i Bošnjaci. HDZ BiH sebe vidi kao narodnu stranku svih slojeva hrvatskog naroda i drugih građana, ali je za polovinu ispitanika (50,4 odsto) ona desničarska partija. Važno je naglasiti da najveći broj Hrvata HDZ BiH opaža kao partiju desnog centra, dok je za najveći broj Srba i Bošnjaka ova partija desničarska. SDS sebe opisuje kao narodnu partiju, desnog centra, dok je građani opažaju kao desničarsku partiju i to je najviše Hrvati i Bošnjaci i nešto manje Srbi. SNSD je sebe uvijek opisivao kao ljevičarsku partiju i ona je do 2012. godine bila i članica Socijalističke internacionale, ali je danas građani Bosne i Hercegovine najčešće opisuju kao desničarsku partiju i to je posebno prisutno kod Hrvata i Bošnjaka. HDZ 1990 sebe opisuje kao narodnu stranku političkog centra, demohrišćanske orijentacije, dok je građani Bosne i Hercegovine najčešće opisuju kao desničarsku partiju. Hrvati, HDZ 1990, najčešće smještaju u desni centar, dok Bošnjaci imaju podijeljeno mišljenje oko toga da li su desnica ili desni centar. Za Srbe su oni desničarska partija. Mada PDP kroz svoja dokumenta sebe ideološki jasno ne definiše, na međunarodnom planu oni sebe svrstavaju u narodnjačke partije, najveći broj građana naše zemlje ih opaža kao partiju centra i to najviše Srbi i Bošnjaci, mada je veliki broj Hrvata koji ih opažaju kao desničare. SBB sebe opaža kao partiju centra i to je u skladu sa percepcijom stanovnika ove zemlje i to pogotovo Hrvata i Bošnjaka, dok Srbi

imaju nedoumicu da li su oni desničari ili partija centra. DNS je narodna stranka koji građani Bosne i Hercegovine opažaju kao partiju centra koja je bliska ljevici i ovo je mišljenje je najviše rasprostranjeno kod Srba i Bošnjaka, dok ovu partiju Hrvati opažaju kao lijevi centar. Naša stranka, u zvaničnim dokumentima, sebe definiše kao socijal-liberalnu stranku, a naši ispitanici je opažaju kao partiju centra, koja je sklona ljevici i to je posebno izraženo kod Hrvata i Bošnjaka, dok je za Srbe ova partija prilično nepoznata. Demokratska fronta sebe svrstava u socijaldemokratske partije i to se poklapa sa precepcijom građana koji je opažaju kao partiju ljevice koja teži centru. Da je Demokratska fronta ljevica najviše smatraju Bošnjaci, a slijede Hrvati. Za Srbe ova partija je još uvijek nepoznanica. Ljevičarske partije kao što su Socijalistička partija iz Republike Srpske i SDP BiH se od strane građana ove zemlje i opažaju kao ljevičarske partije i tu nema dilema ni kod Srba, ni kod Hrvata ni kod Bošnjaka.

Generalno gledajući najveću nekonzistentnost sa svojom ideološkom pozicijom ima SNSD koji sebe opisuje kao ljevicu, dok ih građani vide kao desničare. Takođe partije koje sebe svrstavaju u centar (SDA, SDS, HDZ BiH, HDZ 1990) od strane građana se opažaju kao desničarske partije. Partije ljevice se od strane građana i opažaju kao partije ljevice.

U periodu kada je rađeno istraživanje, četiri mjeseca prije parlamentarnih izbora u Bosni i Hercegovini, najveću podršku imala je SDA za koju bi glasao svaki deseti ispitanik, a slijede HDZ BiH, SNSD, SDP BiH, SBB, SDS, DF, Socijalistička partija i HDZ BiH. Prema rezultatima dobijenim tokom ovog istraživanja, na izbore ne bi izašlo najviše ljevičara, a slijede predstavnici centra i mali procenat desničara, što je u skladu sa nalazima koje je 2014. dobio Puhalo. Partije ljevice kao što su SDP BiH i DF mogu da računaju na glasove ljevičara i nešto desničara, za razliku od SNSD-a koji svoje glasove dobija od ispitanika iz sve tri ideološke kategorije. Za Socijalističku partiju isključivo glasaju ljevičari i teško da može dobiti neke značajne glasove od desničara i pristalica centra. Glasovi Naše stranke dolaze od ljevice i manje od centra. SBB svoje glasove najviše dobija iz centra i donekle od desničara. Za SDA, HDZ BiH i SDS najčešće glasaju desničari i donekle iz oni iz centra.

Kada se radi o prihvatanju ideoloških vrijednosti od strane ispitanika koji su sebe svrstali u neku od ideoloških kategorija (lijevo, centar, desno) dobili smo očekivane rezultate. Nacionalna vezanost je najviše prisutna kod desničara,

potom kod predstavnika centra, a najmanje kod ljevičara S druge strane mondijalizam je najprisutniji kod ljevičara, a slijede predstavnici centra i desničari. Rezultati koje smo dobili na skalama nacionalne vezanosti i mondijalizma su u skladu sa rezultatima studijama Srđana Puhala iz 2007. i 2008. godine. Socijaldemokratiju najviše prihvataju ljevičari, a potom desničari i pripadnici centra i to je razlikuje od nalaza iz istraživanja Puhala (2008.) kada je socijaldemokratija bila prihvatljiva svima bez obzira na ideološku i stranačku pripadnost. Sasvim očekivano konzervativizam je najviše prisutan kod desničara i predstavnika centra, a slijede ljevičari i takvi rezultati su dobijeni kod nas (Puhalo, 2008) i u regionu (Šram, 2007). Ljevičari se značajno razlikuju od desničara i pripadnika centra na skalama socijaldemokratije i konzervativizma.

Nacionalna vezanost je mnogo izraženija kod glasača partija, koje se najčešće opazaju kao desni centar i desnica (SDA, SDS, HDZ BiH) ali i SNSD-a i one se međusobno značajno ne razlikuju, ali ta razlika je vidljiva u odnosu na partije centra i ljevice (SBB, DF i SDP BiH). Možemo reći da unutar ljevice ne postoje velike razlike u stepenu prihvatanja nacionalne vezanosti, ako izuzmemo SNSD koji sebe smatra ljevicom. Opet dolazimo do zaključka koje smo izveli 2007. godine (Puhalo) da se glasači SNSD-a više razlikuje od SDP BiH-a i DF-a, nego od glasača SDS-a, iako se prve tri partije predstavljaju kao ljevičarske, dok SDS sebe smješta u desni centar.

Mondijalizam je najviše izražen kod glasača SDP BiH i DF-a, dok su na trećem mjestu glasači SDS-a, a najmanje je prisutan kod glasača HDZ BiH. Glasajući SDP BiH, DF-a i SDS se međusobno ne razlikuju u stepenu prihvatanja mondijalizma, ali se glasači SDP BiH značajno razlikuju od ostalih partija.

Konzervativizam je najviše prisutan kod glasača SNSD-a, DF-a i SDS-a, a slijede SDA i SDP BiH. Glasajući partije koje sebe definišu kao ljevičarske, SNSD, SDP BiH i DF međusobno se ne razlikuju.

Rezultati istraživanja pokazuju da je autoritarnost najviše prisutna kod pripadnika centra i desničara, a najmanje kod ljevičara, što je potvrda samo nekih ranijih istraživanja kod nas (Puhalo, 2013) i u svijetu (Šiber, 1998; Altemeyer, 1988).

Umjesto zaključka

Istraživanje je pokazalo da se ljevičari i desničari međusobno razlikuju kada se radi o odnosu prema svojoj i drugim etničkim grupama. Desničari su ti koji preferiraju i afirmišu veze sa svojom etničkom grupom, dok ljevičari zanemaruju bilo kakve podjele i okrenuti su ka univerzalnim vrijednostima. Dobijeni rezultati su u skladu sa rezultatima koje je Puhalo dobio u istraživanjima 2007. i 2008. godine.

Za razliku od istraživanja Puhala iz 2008. godine kada je socijaldemokratija bila prihvatljiva svim glasačima, bez obzira za koju političku partiju glasaju, bez obzira na njihovu ideologiju i entitet iz kojeg dolaze, danas socijaldemokratiju najviše prihvataju ljevičari, potom pripadnici centra i najmanje desničari.

U skladu sa teorijskim postavkama i ranijim istraživanjima u Bosni i Hercegovini (Puhalo, 2008) i regionu (Šram, 2007) konzervativizam najviše prihvataju desničari.

Nepovjerenje u institucije je i dalje veliko kod stanovnika Bosne i Hercegovine, ali je veoma važno imati na umu da je to (ne)povjerenje više uslovljeno etničkom nego ideološkom pripadnošću ispitanika. Bošnjaci ne vjeruju institucijama Republike Srpske, a Hrvati i Srbi institucijama Bosne i Hercegovine.

Desničari su ti koji najviše participiraju u političkim aktivnostima, aktivniji su u partiji i češće glasaju na izborima.

Imamo li u vidu socio- demografske karakteristike uzorka možemo reći da je muškarcima bliža desnica od ljevice, dok su ljevičari više obrazovani i više zarađuju.

S obzirom na lične i društvene ciljeve ljevičari, desničari i predstavnici centra, se ne razlikuju.

Ideološka nekonzistentnost je i dalje veoma prisutna kod političkih partija u Bosni i Hercegovini, ne samo između programa i političkog djelovanja, već i kod percepcije političkih partija od strane građana. Taj problem je najviše izražen kod partija centra koje se najčešće opažaju kao desničarske, te Saveza nezavisnih socijaldemokrata (SNSD).

Literatura

1. **Altemeyer, B.:** *Enemies of Freedom*, Jossey-Bass Publishes, San Francisko, 1988. godine;
2. **Bogdanić, B.:** *Traktat o političkoj viziji*, Litera, Banja Luka, 2007. godine;
3. **Kuzmanović, B. i Petrović, N.:** *Lični i društveni ciljevi studenata u kontekstu njihovog profesionalnog usmerenja*, Andragoške studije, 2013. godine, broj 1, 49–72;
4. **Mihajlović, S.:** *Levica i desnica u Srbiji. Političke stranke i birači u državama bivše Jugoslavije*, Friedrich Ebert Stiftung – Fakultet političkih nauka – Institut društvenih nauka, Beograd, 2006. godine, 113–137;
5. **Mihajlović, S.:** *Levi i desni ekstremizam u Srbiji. Ideologija i političke stranke u Srbiji*, Friedrich Ebert Stiftung – Fakultet političkih nauka – Institut društvenih nauka, Beograd, 2007. godine, 193–222;
6. **Puhalo, S.:** *Socio-psihološki profil glasača i apstinenata u Bosni i Hercegovini*, Art print, Banja Luka, 2007. godine;
7. **Puhalo, S.:** *Ideološki profil glasača i apstinenata u Bosni i Hercegovini*, Art print, Banja Luka, 2008. godine;
8. **Puhalo, S.:** *Apstinenti u Bosni i Hercegovini*, Friedrich Ebert Stiftung, Sarajevo, 2017. godine;
9. **Puhalo, S. i Vukojević, S.:** *Kako građani BiH opažaju nevladin sektor*, Friedrich Ebert Stiftung, Sarajevo, 2015. godine;
10. **Sekulić, D.:** *Razlike između desnice i ljevice su u ekonomskoj sferi*, u <http://www.glas-slavonije.hr/326718/11/Pero-Maldini-Hrvatska-desnica-je-socijalna-dok-je-ljevica-liberalna> pristupljeno 08.07.2018.
11. **Šiber, I.:** *Autoritarna ličnost, politički svjetonazor i stranačka preferencija*, Politička misao, 1998. godine, Vol XXXV br. 4, 193–209;
12. **Šram, Z.:** *Socijalni konzervativizam i stranačke preferencije: slučaj Srbije*, Politička misao, 2007. godine, Vol. XLIV, br. 4, str. 117–132.

Spisak političkih partija koje se spominju u istraživanju

- Stranka demokratske akcije (SDA)
- Srpska demokratska stranka (SDS)
- Hrvatska demokratska zajednica BiH (HDZ BiH)
- Demokratska fronta (DF)
- Savez nezavisnih socijaldemokrata (SNSD)
- Savez za bolju budućnost (SBB)
- Hrvatska demokratska zajednica 1990 (HDZ 1990)
- Partija demokratskog progresa (PDP)
- Socijaldemokratska partija (SDP BiH)
- Demokratski narodni savez (DNS)
- Socijalistička partija
- Naša stanka
- Penzionerska partija
- A- SDA
- Bosanska stranka (BOSS)
- Nezavisni blok
- Građanski savez
- Nezavisna BiH lista Ibrahim Hadžibajrić

PRILOG 1

1. IDEOLOŠKA PRIPADNOST S OBZIROM NA SOCIO-DEMOGRAFSKE VARIJABLE

Tabela 11. Ideološka pripadnost i pol

		Ljevica	Centar	Desnica	Total
Muškarci	N	81	96	143	320
	procenat	45,5	52,2	60,1	53,3
Žene	N	97	88	95	280
	procenat	54,5	47,8	39,9	46,7
Total	N	178	184	238	600
	procenat	100,0	100,0	100,0	100,0

Tabela 11.1 Chi-Square Tests

V	df	p
8,839	2	,012

Tabela 12. Ideološka pripadnost i starost

		Ljevica	Centar	Desnica	Total
Od 18 do 29 godina	N	46	49	52	147
	procenat	26,1	27,1	21,9	24,7
Od 30 do 44 godine	N	68	61	88	217
	procenat	38,6	33,7	37,1	36,5
Od 45 do 59 godina	N	34	45	56	135
	procenat	19,3	24,9	23,6	22,7
Više od 60 godina	N	28	26	41	95
	procenat	15,9	14,4	17,3	16,0
Total	N	176	181	237	594
	procenat	100,0	100,0	100,0	100,0

Tabela 12.1 Chi-Square Tests

V	df	p
3,822	6	,701

Tabela 13. Ideološka pripadnost i obrazovanje

		Ljevica	Centar	Desnica	Total
Osnovna skola	N	4	15	23	42
	procenat	2,3	8,5	10,1	7,2
Zanat	N	23	21	37	81
	procenat	13,1	11,9	16,2	14,0
Srednja skola- cetvrti stepen	N	76	82	103	261
	procenat	43,2	46,6	45,2	45,0
Visa i visoka skola	N	73	58	65	196
	procenat	41,5	33,0	28,5	33,8
Total	N	176	176	228	580
	procenat	100,0	100,0	100,0	100,0

Tabela 13.1 Chi-Square Tests

V	df	p
15,634	6	,016

Tabela 14. Ideološka pripadnost i mjesto stanovanja

		Ljevica	Centar	Desnica	Total
Selo	N	85	86	125	296
	procenat	47,8	46,7	52,5	49,3
Grad	N	93	98	113	304
	procenat	52,2	53,3	47,5	50,7
Total	N	178	184	238	600
	procenat	100,0	100,0	100,0	100,0

Tabela 14.1 Chi-Square Tests

V	df	p
1,641	2	,440

Tabela 15. Ideološka pripadnost i ukupna mjesečna primanja svih članova porodice

		Ljevica	Centar	Desnica	Total
Do 499 KM	N	17	32	38	87
	procenat	11,4	21,5	17,5	16,9
Od 500 do 999 KM	N	52	51	103	206
	procenat	34,9	34,2	47,5	40,0
Od 1000 do 1499 KM	N	47	35	46	128
	procenat	31,5	23,5	21,2	24,9
1500 KM i više	N	33	31	30	94
	procenat	22,1	20,8	13,8	18,3
Total	N	149	149	217	515
	procenat	100,0	100,0	100,0	100,0

Tabela 15.1 Chi-Square Tests

V	df	p
17,850	6	,007

Tabela 16. Ideološka i etnička pripadnost

		Ljevica	Centar	Desnica	Total
Hrvati	N	6	13	37	56
	procenat	3,4	7,1	15,5	9,3
Bošnjaci	N	63	83	123	269
	procenat	35,4	45,1	51,7	44,8
Srbi	N	60	69	69	198
	procenat	33,7	37,5	29,0	33,0
Bosanaci	N	48	15	6	69
	procenat	27,0	8,2	2,5	11,5
Drugo	N	1	4	3	8
	procenat	0,6	2,2	1,3	1,3
Total	N	178	184	238	600
	procenat	100,0	100,0	100,0	100,0

Tabela 16.1 Chi-Square Tests

V	df	p
83,265	8	,000

2. IDEOLOŠKA PRIPADNOST I LIČNI CILJEVI

Tabela 17. Lični ciljevi građana BiH s obzirom na njihovu ideološku pripadnost

		N	M	SD	SE	df	F	p
Ugled među ljudima	Ljevica	178	3,16	1,121	,084	2	8,543	,000
	Centar	184	3,61	1,055	,078			
	Desnica	238	3,50	1,070	,069			
Podrška prijatelja	Ljevica	178	4,14	,862	,065	2	,211	,809
	Centar	184	4,12	,821	,061			
	Desnica	238	4,17	,837	,054			
Rukovođenje drugim ljudima	Ljevica	178	2,57	1,310	,098	2	4,333	,014
	Centar	184	2,65	1,219	,090			
	Desnica	238	2,91	1,245	,081			
Ostvarivanje svojih sposobnosti	Ljevica	178	3,83	,994	,075	2	1,379	,253
	Centar	184	3,65	1,039	,077			
	Desnica	238	3,74	1,042	,068			
Pomaganje ljudima	Ljevica	178	4,14	,862	,065	2	,689	,503
	Centar	184	4,14	,781	,058			
	Desnica	238	4,06	,793	,051			
Društveni uspjeh	Ljevica	178	3,40	1,233	,092	2	,646	,525
	Centar	184	3,54	1,177	,087			
	Desnica	238	3,49	1,132	,073			
Uzbudljiv život	Ljevica	178	3,42	1,269	,095	2	,124	,883
	Centar	184	3,48	1,280	,094			
	Desnica	238	3,43	1,198	,078			
Dobro raditi svoj posao i izvršavati obaveze	Ljevica	178	3,03	1,205	,090	2	2,398	,092
	Centar	184	3,01	1,257	,093			
	Desnica	238	3,24	1,153	,075			
Lična sigurnost	Ljevica	178	4,35	,791	,059	2	2,306	,101
	Centar	184	4,30	,763	,056			
	Desnica	238	4,19	,838	,054			

		N	M	SD	SE	df	F	p
Život bez grijeha	Ljevica	178	4,20	,927	,069	2	,193	,825
	Centar	184	4,24	,860	,063			
	Desnica	238	4,19	,807	,052			
Naći pravu partnerku	Ljevica	178	4,24	1,032	,077	2	,461	,631
	Centar	184	4,32	,928	,068			
	Desnica	238	4,23	,972	,063			
Materijalna sigurnost	Ljevica	178	3,97	1,019	,076	2	,096	,909
	Centar	184	3,94	1,036	,076			
	Desnica	238	3,98	,963	,062			
Obrazovanje	Ljevica	178	4,01	,908	,068	2	1,556	,212
	Centar	184	3,83	1,067	,079			
	Desnica	238	3,90	1,026	,067			
Uživanje u životu	Ljevica	178	3,75	1,148	,086	2	4,865	,008
	Centar	184	3,66	1,253	,092			
	Desnica	238	3,39	1,294	,084			
Društveni aktivizam	Ljevica	178	3,57	1,083	,081	2	1,504	,223
	Centar	184	3,49	1,187	,088			
	Desnica	238	3,67	1,007	,065			
Lična nezavisnost od drugih	Ljevica	178	4,35	,797	,060	2	1,240	,290
	Centar	184	4,23	,907	,067			
	Desnica	238	4,23	,822	,053			
Postati poznat i popularan	Ljevica	178	2,37	1,413	,106	2	3,014	,050
	Centar	184	2,46	1,366	,101			
	Desnica	238	2,68	1,317	,085			
Ugled među ljudima	Ljevica	178	3,80	1,120	,084	2	1,511	,222
	Centar	184	3,79	1,137	,084			
	Desnica	238	3,96	1,113	,072			

Tabela 17.1 LSD

			MD	SE	p
Ugled među ljudima	Ljevica	Centar	-,45	,114	,000
		Desnica	-,333	,107	,002
Rukovođenje drugim ljudima	Desnica	Ljevica	,344	,125	,006
		Centar	,260	,123	,036
Uživanje u životu	Desnica	Ljevica	-,362	,123	,003
		Centar	-,267	,122	,029
Postati poznat i popularan	Desnica	Ljevica	,314	,135	,020

3. IDEOLOŠKA PRIPADNOST I DRUŠTVENI CILJEVI

Tabela 18. Društveni ciljevi građana BiH s obzirom na njihovu ideološku pripadnost

		N	M	SD	SE	df	F	p
Razvijanje jake tržišne privrede i ekonomije	Ljevica	178	4,51	,903	,068	2	,406	,666
	Centar	184	4,58	,665	,049			
	Desnica	238	4,57	,747	,048			
Dobri međunarodni odnosi	Ljevica	178	4,42	,868	,065	2	1,527	,218
	Centar	184	4,35	,738	,054			
	Desnica	238	4,28	,800	,052			
Borba protiv kriminala i korupcije	Ljevica	178	4,62	,638	,048	2	,442	,643
	Centar	184	4,57	,588	,043			
	Desnica	238	4,57	,618	,040			
Jačanje odbrambenih snaga	Ljevica	178	3,90	1,203	,090	2	2,596	,075
	Centar	184	4,15	1,006	,074			
	Desnica	238	4,07	,993	,064			
Humanije društvo	Ljevica	178	4,42	,749	,056	2	2,255	,106
	Centar	184	4,31	,801	,059			
	Desnica	238	4,25	,787	,051			
Ekološki ciljevi	Ljevica	178	4,45	,767	,057	2	,414	,661
	Centar	184	4,38	,744	,055			
	Desnica	238	4,40	,738	,048			
Zaposlenost	Ljevica	178	4,73	,547	,041	2	2,265	,105
	Centar	184	4,60	,702	,052			
	Desnica	238	4,69	,577	,037			
Socijalna jednakost	Ljevica	178	4,51	,674	,051	2	2,527	,081
	Centar	184	4,34	,866	,064			
	Desnica	238	4,40	,691	,045			
Pravna država	Ljevica	178	4,65	,574	,043	2	6,735	,001
	Centar	184	4,43	,728	,054			
	Desnica	238	4,44	,677	,044			

		N	M	SD	SE	df	F	p
Čuvanje tradicije	Ljevica	178	3,86	1,144	,086	2	8,841	,000
	Centar	184	4,14	,802	,059			
	Desnica	238	4,23	,751	,049			
Ulazak u EU	Ljevica	178	3,71	1,246	,093	2	,765	,466
	Centar	184	3,74	1,144	,084			
	Desnica	238	3,84	1,091	,071			
Privatizacija	Ljevica	178	2,97	1,359	,102	2	1,813	,164
	Centar	184	3,22	1,214	,090			
	Desnica	238	3,12	1,213	,079			
Teritorijalni i državni integritet BiH	Ljevica	178	3,71	1,165	,087	2	,005	,995
	Centar	184	3,71	1,201	,089			
	Desnica	238	3,72	1,198	,078			
Demokratija	Ljevica	178	4,08	,962	,072	2	2,537	,080
	Centar	184	3,86	,970	,072			
	Desnica	238	3,97	,932	,060			
Životni standard	Ljevica	178	4,52	,753	,056	2	,650	,522
	Centar	184	4,43	,736	,054			
	Desnica	238	4,47	,721	,047			
Razvoj nauke, obrazovanja i kulture	Ljevica	178	4,43	,829	,062	2	2,312	,100
	Centar	184	4,26	,801	,059			
	Desnica	238	4,32	,705	,046			
Socijalna pravda	Ljevica	178	4,61	,682	,051	2	,321	,725
	Centar	184	4,55	,707	,052			
	Desnica	238	4,58	,700	,045			
Jednopartijski sistem	Ljevica	178	2,94	1,500	,112	2	,217	,805
	Centar	184	2,94	1,523	,112			
	Desnica	238	3,02	1,448	,094			

Tabela 18.1 LSD

			MD	SE	p
Pravna država	Ljevica	Centar	,222	,070	,002
		Desnica	,215	,066	,001
Čuvanje tradicije	Ljevica	Centar	-,276	,095	,004
		Desnica	-,367	,089	,000

4. IDEOLOŠKA PRIPADNOST I POLITIČKA ANGAŽOVANOST

Tabela 19. Ideološka pripadnost i glasanje na izborima

		Ljevica	Centar	Desnica	Total
Nikad	N	20	15	12	47
	procenat	11,2	8,2	5,0	7,8
Ponekad	N	65	68	73	206
	procenat	36,5	37,0	30,7	34,3
Uvijek	N	86	92	150	328
	procenat	48,3	50,0	63,0	54,7
Odbija	N	7	9	3	19
	procenat	3,9	4,9	1,3	3,2
Total	N	178	184	238	600
	procenat	100,0	100,0	100,0	100,0

Tabela 19.1 Chi-Square Tests

V	df	p
16,444	6	,012

Tabela 20. Ideološka pripadnost i angažovanje u partiji

		Ljevica	Centar	Desnica	Total
Nikad	N	106	98	101	305
	procenat	59,6	53,3	42,4	50,8
Ponekad učestvujem	N	46	52	88	186
	procenat	25,8	28,3	37,0	31,0
Redovno učestvujem	N	19	24	41	84
	procenat	10,7	13,0	17,2	14,0
Odbija	N	7	10	8	25
	procenat	3,9	5,4	3,4	4,2
Total	N	178	184	238	600
	procenat	100,0	100,0	100,0	100,0

Tabela 20.1 Chi-Square Tests

V	df	p
15,289	6	,018

5. IDEOLOŠKA PRIPADNOST I POVJERENJE U INSTITUCIJE

Tabela 23. Povjerenje u institucije građana BiH s obzirom na njihovu ideološku pripadnost

		N	M	SD	SE	df	F	p
Predsjedništvo BiH	Ljevica	178	2,02	1,036	,078	2	21,745	,000
	Centar	184	2,36	1,087	,080			
	Desnica	238	2,73	1,116	,072			
Vijeće ministara BiH	Ljevica	178	2,13	1,074	,080	2	10,164	,000
	Centar	184	2,37	1,063	,078			
	Desnica	238	2,60	1,017	,066			
Vladu RS	Ljevica	178	2,00	1,145	,086	2	1,150	,317
	Centar	184	1,97	1,108	,082			
	Desnica	238	1,85	1,057	,068			
Vladu Federacije BiH	Ljevica	178	1,97	,968	,073	2	16,118	,000
	Centar	184	2,15	1,069	,079			
	Desnica	238	2,53	1,089	,071			
Predsjednika RS	Ljevica	178	1,96	1,211	,091	2	1,793	,167
	Centar	184	1,98	1,199	,088			
	Desnica	238	1,79	1,050	,068			
Predsjednika Federacije BiH	Ljevica	178	1,85	1,017	,076	2	12,145	,000
	Centar	184	2,04	1,154	,085			
	Desnica	238	2,39	1,195	,077			
Vojsku BiH	Ljevica	178	2,46	1,189	,089	2	3,263	,039
	Centar	184	2,45	1,060	,078			
	Desnica	238	2,70	1,148	,074			
Policiju Federacije BiH	Ljevica	178	2,46	1,170	,088	2	1,758	,173
	Centar	184	2,48	1,121	,083			
	Desnica	238	2,65	1,155	,075			
Policiju Republike Srpske	Ljevica	178	2,39	1,245	,093	2	9,953	,000
	Centar	184	2,20	1,185	,087			
	Desnica	238	1,89	1,067	,069			

		N	M	SD	SE	df	F	p
Sudstvo	Ljevica	178	2,43	1,187	,089	2	1,061	,347
	Centar	184	2,58	1,053	,078			
	Desnica	238	2,56	1,049	,068			
Političke partije	Ljevica	178	2,03	1,008	,076	2	14,813	,000
	Centar	184	2,22	,958	,071			
	Desnica	238	2,56	1,049	,068			
Medije	Ljevica	178	2,53	1,141	,086	2	,222	,801
	Centar	184	2,56	1,049	,077			
	Desnica	238	2,49	,975	,063			
Vjersku zajednicu kojoj pripadate	Ljevica	178	2,67	1,291	,097	2	23,934	,000
	Centar	184	3,28	1,134	,084			
	Desnica	238	3,50	1,228	,080			
Nevladine organizacije	Ljevica	178	2,54	1,136	,085	2	4,199	,015
	Centar	184	2,45	,991	,073			
	Desnica	238	2,26	,966	,063			
OHR	Ljevica	178	2,33	1,228	,092	2	1,290	,276
	Centar	184	2,27	1,164	,086			
	Desnica	238	2,15	1,110	,072			

Tabela 23.1 LSD

			MD	SE	p
Predsjedništvo BiH	Ljevica	Centar	-,336	,114	,003
		Desnica	-,704	,107	,000
	Centar	Desnica	-,368	,106	,001
Vijeće ministara BiH	Ljevica	Centar	-,240	,110	,030
		Desnica	-,467	,104	,000
	Centar	Desnica	-,227	,103	,028
Vladu Federacije BiH	Desnica	Ljevica	,567	,104	,000
		Centar	,387	,103	,000
Predsjednika Federacije BiH	Desnica	Ljevica	,538	,112	,000
		Centar	,343	,111	,002
Vojsku BiH	Desnica	Ljevica	,237	,112	,036
		Centar	,246	,111	,027
Policiju Republike Srpske	Desnica	Ljevica	-,501	,115	,000
		Centar	-,309	,114	,007
Političke partije	Desnica	Ljevica	,529	,100	,000
		Centar	,340	,099	,001
Vjersku zajednicu kojoj pripadate	Ljevica	Centar	-,608	,128	,000
		Desnica	-,822	,121	,000
Nevladine organizacije	Desnica	Ljevica	-,283	,102	,006

6. ETNIČKA PRIPADNOST I PERCEPCIJA PARTIJA

Tabela 25. Etnička pripadnost i percepcija SDA

		Hrvati	Bošnjaci	Srbi	Total
Ljevica	N	0	4	11	15
	procenat	0,0	1,5	5,6	2,9
Lijevi centar	N	0	2	10	12
	procenat	0,0	0,7	5,1	2,3
Centar	N	0	53	7	60
	procenat	0,0	19,7	3,5	11,5
Desni centar	N	22	67	22	111
	procenat	39,3	24,9	11,1	21,2
Desnica	N	28	127	97	252
	procenat	50,0	47,2	49,0	48,2
Bez odgovora	N	6	16	51	73
	procenat	10,7	5,9	25,8	14,0
Total	N	56	269	198	523
	procenat	100,0	100,0	100,0	100,0

Tabela 25.1 Chi-Square Tests

V	df	p
104,745	10	,000

Tabela 27. Etnička pripadnost i percepcija SDS-a

		Hrvati	Bošnjaci	Srbi	Total
Ljevica	N	0	14	18	32
	procenat	0,0	5,2	9,1	6,1
Lijevi centar	N	0	14	10	24
	procenat	0,0	5,2	5,1	4,6
Centar	N	1	17	13	31
	procenat	1,8	6,3	6,6	5,9
Desni centar	N	18	54	40	112
	procenat	32,1	20,1	20,2	21,4
Desnica	N	32	122	78	232
	Procenat	57,1	45,4	39,4	44,4
Bez odgovora	N	5	48	39	92
	procenat	8,9	17,8	19,7	17,6
Total	N	56	269	198	523
	procenat	100,0	100,0	100,0	100,0

Tabela 27.1 Chi-Square Tests

V	df	p
20,856	10	,022

Tabela 29. Etnička pripadnost i percepcija HDZ BiH-a

		Hrvati	Bošnjaci	Srbi	Total
Ljevica	N	0	17	3	20
	procenat	0,0	6,3	1,5	3,8
Lijevi centar	N	0	9	9	18
	procenat	0,0	3,3	4,5	3,4
Centar	N	1	23	8	32
	procenat	1,8	8,6	4,0	6,1
Desni centar	N	32	49	30	111
	procenat	57,1	18,2	15,2	21,2
Desnica	N	21	131	89	241
	procenat	37,5	48,7	44,9	46,1
Bez odgovora	N	2	40	59	101
	procenat	3,6	14,9	29,8	19,3
Total	N	56	269	198	523
	procenat	100,0	100,0	100,0	100,0

Tabela 29.1 Chi-Square Tests

V	df	p
78,820	10	,000

Tabela 31. Etnička pripadnost i percepcija Demokratske fronte

		Hrvati	Bošnjaci	Srbi	Total
Ljevica	N	8	57	12	77
	procenat	14,3	21,2	6,1	14,7
Lijevi centar	N	5	56	14	75
	procenat	8,9	20,8	7,1	14,3
Centar	N	22	84	12	118
	procenat	39,3	31,2	6,1	22,6
Desni centar	N	3	21	24	48
	procenat	5,4	7,8	12,1	9,2
Desnica	N	4	7	25	36
	procenar	7,1	2,6	12,6	6,9
Bez odgovora	N	14	44	111	169
	procenar	25,0	16,4	56,1	32,3
Total	N	56	269	198	523
	procenat	100,0	100,0	100,0	100,0

Tabela 31.1 Chi-Square Tests

V	df	p
150,482	10	,000

0

Tabela 33. Ideološka pripadnost i percepcija SNSD-a

		Hrvati	Bošnjaci	Srbi	Total
Ljevica	N	1	20	12	33
	procenat	1,8	7,4	6,1	6,3
Lijevi centar	N	3	31	39	73
	procenat	5,4	11,5	19,7	14,0
Centar	N	9	29	36	74
	procenat	16,1	10,8	18,2	14,1
Desni centar	N	3	41	15	59
	procenat	5,4	15,2	7,6	11,3
Desnica	N	24	86	55	165
	procenat	42,9	32,0	27,8	31,5
Bez odgovora	N	16	62	41	119
	procenat	28,6	23,0	20,7	22,8
Total	N	56	269	198	523
	procenat	100,0	100,0	100,0	100,0

Tabela 33.1 Chi-Square Tests

V	df	p
28,014	10	,002

Tabela 35. Etnička pripadnost i percepcija SBB-a

		Hrvati	Bošnjaci	Srbi	Total
Ljevica	N	1	24	6	31
	procenat	1,8	8,9	3,0	5,9
Lijevi centar	N	4	25	7	36
	procentat	7,1	9,3	3,5	6,9
Centar	N	24	114	24	162
	procenat	42,9	42,4	12,1	31,0
Desni centar	N	6	44	23	73
	procenat	10,7	16,4	11,6	14,0
Desnica	N	10	17	31	58
	procenat	17,9	6,3	15,7	11,1
Bez odgovora	N	11	45	107	163
	procenat	19,6	16,7	54,0	31,2
Total	N	56	269	198	523
	procenat	100,0	100,0	100,0	100,0

Tabela 35.1 Chi-Square Tests

V	df	p
118,045	10	,000

Tabela 37. Ideološka pripadnost i percepcija HDZ-a 1990

		Hrvati	Bošnjaci	Srbi	Total
Ljevica	N	1	30	3	34
	procenat	1,8	11,2	1,5	6,5
Lijevi centar	N	6	25	12	43
	procenat	10,7	9,3	6,1	8,2
Centar	N	10	34	4	48
	procenat	17,9	12,6	2,0	9,2
Desni centar	N	25	63	27	115
	procenat	44,6	23,4	13,6	22,0
Desnica	N	12	69	57	138
	procenat	21,4	25,7	28,8	26,4
Bez odgovora	N	2	48	95	145
	procenat	3,6	17,8	48,0	27,7
Total	N	56	269	198	523
	procenat	100,0	100,0	100,0	100,0

Tabela 37.1 Chi-Square Tests

V	df	p
110,693	10	,000

Tabela 39. Etnička pripadnost i percepcija PDP-a

		Hrvati	Bošnjaci	Srbi	Total
Ljevica	N	2	30	10	42
	procenat	3,6	11,2	5,1	8,0
Lijevi centar	N	10	38	26	74
	procenat	17,9	14,1	13,1	14,1
Centar	N	11	58	55	124
	procenat	19,6	21,6	27,8	23,7
Desni centar	N	1	36	16	53
	procenat	1,8	13,4	8,1	10,1
Desnica	N	12	27	24	63
	procenat	21,4	10,0	12,1	12,0
Bez odgovora	N	20	80	67	167
	procenat	35,7	29,7	33,8	31,9
Total	N	56	269	198	523
	procenat	100,0	100,0	100,0	100,0

Tabela 39.1 Chi-Square Tests

V	df	p
23,179	10	,010

Tabela 41. Etnička pripadnost i percepcija SDP BiH

		Hrvati	Bošnjaci	Srbi	Total
Ljevica	N	15	102	13	130
	procenat	26,8%	37,9%	6,6%	24,9%
Lijevi centar	N	25	70	45	140
	procenat	44,6%	26,0%	22,7%	26,8%
Centar	N	9	38	11	58
	procenat	16,1%	14,1%	5,6%	11,1%
Desni centar	N	0	14	25	39
	procenat	0,0%	5,2%	12,6%	7,5%
Desnica	N	3	5	16	24
	procenat	5,4%	1,9%	8,1%	4,6%
Bez odgovora	N	4	40	88	132
	procenat	7,1%	14,9%	44,4%	25,2%
Total	N	56	269	198	523
	procenat	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Tabela 41.1 Chi-Square Tests

V	df	p
132,568	10	,000

Tabela 43. Etnička pripadnost i percepcija DNS-a

		Hrvati	Bošnjaci	Srbi	Total
Ljevica	N	3	27	16	46
	procenat	5,4	10,0	8,1	8,8
Lijevi centar	N	12	31	37	80
	procenat	21,4	11,5	18,7	15,3
Centar	N	8	53	41	102
	procenat	14,3	19,7	20,7	19,5
Desni centar	N	7	22	17	46
	procenat	12,5	8,2	8,6	8,8
Desnica	N	6	23	22	51
	procenat	10,7	8,6	11,1	9,8
Bez odgovora	N	20	113	65	198
	procenat	35,7	42,0	32,8	37,9
Total	N	56	269	198	523
	procenat	100,0	100,0	100,0	100,0

Tabela 43.1 Chi-Square Tests

V	df	p
12,082	10	,280

Tabela 47. Etnička pripadnost i percepcija Naše stranke

		Hrvati	Bošnjaci	Srbi	Total
Ljevica	N	10	40	11	61
	procenat	17,9	14,9	5,6	11,7
Lijevi centar	N	14	56	12	82
	procenat	25,0	20,8	6,1	15,7
Centar	N	20	83	28	131
	procenat	35,7	30,9	14,1	25,0
Desni centar	N	2	10	8	20
	procenat	3,6	3,7	4,0	3,8
Desnica	N	3	5	12	20
	procenat	5,4	1,9	6,1	3,8
Bez odgovora	N	7	75	127	209
	procenat	12,5	27,9	64,1	40,0
Total	N	56	269	198	523
	procenat	100,0	100,0	100,0	100,0

Tabela 47.1 Chi-Square Tests

V	df	p
100,485	10	,000

7. IDEOLOŠKA PRIPADNOST I GLASAČKA PREFERENCIJA

Tabela 48. Da se danas održavaju izbori za koju političku partiju biste glasali?

		Ljevica	Centar	Desnica	Total
SDA	N	4	16	78	98
	procenat	2,2	8,7	32,8	16,3
SDS	N	5	5	12	22
	procenat	2,8	2,7	5,0	3,7
HDZ BiH	N	0	1	23	24
	procenat	0,0	0,5	9,7	4,0
DF	N	15	10	0	25
	procenat	8,4	5,4	0,0	4,2
SNSD	N	16	13	11	40
	procenat	9,0	7,1	4,6	6,7
SBB	N	2	21	11	34
	procenat	1,1	11,4	4,6	5,7
HDZ 1990	N	0	3	6	9
	procenat	0,0	1,6	2,5	1,5
PDP	N	2	2	1	5
	procenat	1,1	1,1	0,4	0,8
SDP BiH	N	32	11	1	44
	procenat	18,0	6,0	0,4	7,3
DNS	N	2	2	2	6
	procenat	1,1	1,1	0,8	1,0
Socijalistička partija	N	13	1	1	15
	procenat	7,3	0,5	0,4	2,5
Naša stranka	N	7	2	0	9
	procenat	3,9	1,1	0,0	1,5
Penzionerska partija	N	1	0	0	1
	procenat	0,6	0,0	0,0	0,2
BOSS	N	1	0	0	1
	procenat	0,6	0,0	0,0	0,2
Nezavisni blok	N	1	2	0	3
	procenat	0,6	1,1	0,0	0,5
Neće glasati	N	29	16	9	54
	procenat	16,3	8,7	3,8	9,0
Ne zna	N	24	24	30	78
	procenat	13,5	13,0	12,6	13,0
Odbija	N	24	55	53	132
	procenat	13,5	29,9	22,3	22,0
Total	N	178	184	238	600
	procenat	100,0	100,0	100,0	100,0

PRILOG 2

Poštovani,

ovo istraživanje će biti korišćeno u naučne svrhe pa Vas molimo da nam izađete u susret i odgovorite iskreno na sljedeća pitanja. Anketa je anonimna i vaše ime i prezime se neće nigdje spominjati. U slučaju da ne žalite da odgovorite na neko od pitanja slobodno ga preskočite.

Hvala na pomoći

M-1. Identifikacioni broj ispitanika: __ __

M-2. Lokacija ispitivanja (mjesna zajednica): __ __ __

M-3. Opština: _____

M-4. Kanton / Subregion: __ __

M-5. Region u kome se vrši ispitivanje:

1. Republika Srpska

2. Federacija BiH

3. Distrikt Brčko

M-6. Stepen urbanizovanosti:

1. selo (2000 ili manje ispitanika)

2. manji grad (2001 do 10 000)

3. veći grad (10 001 - 20 000)

4. veliki grad od 20 001 - 100 000

5. glavni grad (preko 100 001)

DC-10. Veliki je broj društvenih ciljeva koje neko društvo želi da ostvari u raznim oblastima života. Ovdje je navedeno više takvih ciljeva. Pročitajte pažljivo svaki cilj i ocijeni u kolikoj mjeri bi on morao da bude važan za naše društvo. Najvišu ocjenu (5) upotrebi samo za ciljeve koje smatraš izuzetno važnim. PITATI ZA SVAKU OPCIJU POSEBNO

	Malo je važno	Osrednje je	Prilično je važno	Jako je važno	Izuzetno mnogo je važno
1. Podsticati i razviti jaku tržišnu privredu i ekonomiju.	1	2	3	4	5
2. Ostvariti dobre međunacionalne odnose, poštovati prava svih nacija i nacionalnih manjina.	1	2	3	4	5

	Malo je važno	Osrednje je	Prilično je važno	Jako je važno	Izuzetno mnogo je važno
3. Odlučno se boriti protiv svih vrsta kriminala i korupcije, omogućiti da se građani osjećaju bezbjednim.	1	2	3	4	5
4. Jačati i unapređivati odbrambene snage naše zemlje.	1	2	3	4	5
5. Razviti humanije odnose među ljudima u našoj zemlji.	1	2	3	4	5
6. Spriječiti zagađivanje čovjekove okoline i obezbjediti zdravu životnu sredinu.	1	2	3	4	5
7. Obezbjediti posao (zaposlenost) svim ljudima.	1	2	3	4	5
8. Ostvariti socijalnu jednakost u društvu, smanjiti materijalne i druge nejednakosti.	1	2	3	4	5
9. Izgraditi stabilnu državu sa naprednim i pravičnim zakonima koje će svi morati da poštuju.	1	2	3	4	5
10. Očuvati našu tradiciju, dobre običaje i nacionalnu identitet.	1	2	3	4	5
11. Učiniti sve što je potrebno da bismo ušli u Evropsku uniju i povezali se sa Evropom.	1	2	3	4	5
12. Ubrzati i dovršiti privatizaciju državne svojine.	1	2	3	4	5
13. Obezbjediti teritorijalni i državni integritet Bosne i Hercegovine.	1	2	3	4	5
14. Razviti društvenu demokratiju, omogućiti svim ljudima da izraze svoje mišljenje i da, ako žele, i sami učestvuju u političkom životu.	1	2	3	4	5
15. Poboljšati materijalne uslove života, ostvariti pristojan standard građana.	1	2	3	4	5
16. Obezbeđivati brži razvoj nauke, obrazovanja i kulture.	1	2	3	4	5
17. Da država obezbjedi besplatno obrazovanje, zdravstvenu i socijalnu zaštitu svim građanima.	1	2	3	4	5

	Malo je važno	Osrednje je	Prilično je važno	Jako je važno	Izuzetno mnogo je važno
18. Umjesto stranaka koje se svađaju, obezbjediti da jedna partija preuzme rukovodeću ulogu u društvu.	1	2	3	4	5

LJP-11. Sada ćete pročitati neke opšte tvrdnje o svijetu u kome živimo i ljudskoj prirodi. Molimo vas da označite u kojoj mjeri se slažete sa tvrdnjama. PITATI ZA SVAKU OPCIJU POSEBNO

	Uopšte se ne slažem	Uglavom se ne slažem	I slažem se i ne slažem	Uglavnom se slažem	Potpuno se slažem
1. Koliko god se trudio, pojedinac ne može uticati na važne stvari u društvu u kom živi.	1	2	3	4	5
2. Ljudima se ne može puno vjerovati.	1	2	3	4	5
3. Samo naivni ljudi vjeruju da mogu promijeniti svijet.	1	2	3	4	5
4. Ovaj narod neće opstati bez jakog vođe.	1	2	3	4	5
5. Treba pooštriti zakonske kazne i imaćemo bolje društvo.	1	2	3	4	5
6. Jedini način da se društvo oporavi je da se vratimo tradicionalnim vrijednostima.	1	2	3	4	5
7. Lično sam iskusio mnogo nepravde u životu.	1	2	3	4	5
8. Društvo u kojem živimo je nepravedno .	1	2	3	4	5
9. Zabrinut sam za svoju budućnost.	1	2	3	4	5
10. Zabrinut sam za opstanak svog naroda.	1	2	3	4	5

LC-12. Veliki je i broj ciljeva kojima ljudi kao pojedinci teže. Nekima su jedni a nekima drugi važniji. Molimo Vas da odgovorite koliko je za Vama LIČNO važan svaki od navedenih ciljeva (zaokruži broj koji označava određeni odgovor): PITATI ZA SVAKU OPCIJU POSEBNO

	Malo je važno	Osrednje je	Prilično je	Jako je važno	Izuzetno mnogo
1. Da me drugi ljudi poštuju, da uživam ugled među ljudima.	1	2	3	4	5
2. Da imam prijatelje koji će me podržavati i na koje se mogu osloniti u svakoj situaciji.	1	2	3	4	5
3. Da rukovodim drugim ljudima, da imam značajnu društvenu moć	1	2	3	4	5
4. Da mogu da iskažem svoje sposobnosti i ostvarim mogućnosti koje nosim u sebi.	1	2	3	4	5
5. Da budem u prilici da pomažem drugima u nevolji.	1	2	3	4	5
6. Da postignem nešto što se u društvu cijeni i čime se mogu istaći pred drugima.	1	2	3	4	5
7. Da imam uzbudljiv život ispunjen raznim događajima i promjenama.	1	2	3	4	5
8. Da prosto radim svoj posao i izvršavam odluke onako kako zahtjevaju pretpostavljeni, stariji i moćniji.	1	2	3	4	5
9. Da se osjećam dovoljno siguran/na i da ne strepim zbog neizvjesnosti.	1	2	3	4	5
10. Da život proživim savjesno, bez grijeha i ne čineći ni neprijateljima nikakvo zlo.	1	2	3	4	5
11. Da nađem odgovarajućeg partnera (partnerku) i ostvarim ljubav.	1	2	3	4	5
12. Da obezbedim sebi i porodici što više novca i drugih materijalnih dobara.	1	2	3	4	5
13. Da steknem što više različitih znanja.	1	2	3	4	5

	Malo je važno	Osrednje je	Prilično je	Jako je važno	Izuzetno mnogo
14. Da svakodnevno uživam, da u prolaznom životu pronađem što više konkretnih zadovoljstava.	1	2	3	4	5
15. Da aktivno učestvujem u društvenom životu, da se borim za ostvarivanje društveno važnih ciljeva.	1	2	3	4	5
16. Da budem potpuno samostalan i ne zavisim ni od koga.	1	2	3	4	5
17. Da postanem poznat/a i popularan/na; da se o meni zna i priča u javnosti.	1	2	3	4	5
18. Da vodim zdrav život, vodeći računa o ishrani, kondiciji i izbjegavajući sve štetne materije.	1	2	3	4	5

AK-14. Glasate li na izborima?

1. Nikad 2. Ponekad 3. Uvijek 4. Odbija

AK-15. Da li učestvujete u radu neke političke partije?

1. Nikad 2. Ponekad učestvujem 3. Redovno učestvujem 4. Odbija

AK-16. Da li ste aktivno prikupljali donacije za siromašne ili bolesne?

1. Nikad 2. Jedan ili dva puta 3. Tri ili više puta 4. Odbija

AK-17. Da li ste učestvovali u nekoj dobrovoljnoj ekološkoj akciji?

1. nikad 2. jedan ili 2 puta 3. 3 ili više puta 4. Odbija

N-18. Da li se i u kojoj mjeri slažete sa sledećim tvrdnjama? PITATI ZA SVAKU OPCIJU POSEBNO

	Uopšte se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	I slažem se i neslažem se	Uglavnom se slažem	Potpuno se slažem
1. Pošto su nesposobniji od nas, pripadnici drugih naroda nam stalno rade iza leđa.	1	2	3	4	5
2. Treba biti oprezan i suzdržan prema pripadnicima drugih naroda, čak i onda kada nam se pokazuju kao prijatelji.	1	2	3	4	5
3. Ne bi se trebalo miješati sa pripadnicima drugih naroda putem nacionalno mješovitih brakova.	1	2	3	4	5
4. Često se najbolje osjećam u onom društvu u kome su svi pripadnici mog naroda.	1	2	3	4	5
5. Uvreda nanесenu mom narodu doživlјavam kao napad na sopstvenu ličnost.	1	2	3	4	5
6. Osjećanje vezanosti za sopstveni narod jedno je od najljepših osjećanja koje pojedinac može imati.	1	2	3	4	5
7. Nacionalne interese treba uvek stavljati ispred vlastitih.	1	2	3	4	5
8. Djecu treba vaspitavati u nacionalnom duhu.	1	2	3	4	5
9. Čovječanstvo predstavlja jednu pravu ljudsku zajednicu i zato je svaka podela na nacije štetna.	1	2	3	4	5
10. Za čovjeka je važnije da bude građanin svijeta nego pripadnik jednog naroda.	1	2	3	4	5
11. Najbolje bi bilo kada bi čitav svijet bio jedna država, sa zajedničkom vlašću.	1	2	3	4	5
12. Čovječanstvo treba sebi da postavi za cilj potpuno ukidanje nacija.	1	2	3	4	5
13. Treba težiti da kulturu svoga naroda prilagodimo kulturi koju čitav svijet prihvata.	1	2	3	4	5
14. Sukoba među državama ne bi bilo, kada ne bi postojale nacionalne podjele.	1	2	3	4	5

SD-19. Da li se i u kojoj mjeri slažete sa sledećim tvrdnjama? PITATI ZA SVAKU OPCIJU POSEBNO

	Uopšte se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	I slažem se i neslažem se	Djelimično se slažem	Potpuno se slažem
1. Država treba da izgradi partnerske odnose sa sindikatima i poslodavcima.	1	2	3	4	5
2. Država treba da svima obezbjedi kvalitetno obrazovanje.	1	2	3	4	5
3. Ljudi koji ne rade ne trebaju da imaju jednaku zdravstvenu zaštitu kao i oni građani koji rade.	1	2	3	4	5
4. Za društvo je dobro da ima veliki broj nevladinih organizacija	1	2	3	4	5
5. Ako je država u ekonomskoj krizi, bogate treba više oporezivati.	1	2	3	4	5
6. Uplitanje države u ekonomske procese je nepoželjno.	1	2	3	4	5
7. Promjene u društvu trebaju da budu mirne i u skladu sa ustavom	1	2	3	4	5
8. Država treba finansijski da pomaže građane koji su nezaposleni.	1	2	3	4	5
9. Najveći broj osobina čovjek stiče vaspitanjem, a ne naslijeđem	1	2	3	4	5

LD-20. Kada se govori o politici obično se upotrebljavaju izrazi "lijevo", "centar" i "desno". S obzirom na vaša politička uvjerenje da li biste sebe svrstali u... POKAZATI KARTICU

Ljevica	Lijevi centar	Centar	Desni centar	Desnica	Ne zna/ odbija
1	2	3	4	5	6

LD-21. Često se, danas, može čuti da su neke političke partije na poziciji desnice, centra ili ljevice. Molimo Vas da nam kažete koje domaće partije zauzimaju ove pozicije? PITATI ZA SVAKU OPCIJU POSEBNO POKAZATI KARTICU

	Ljevica	Lijevi centar	Centar	Desni centar	Desnica	Ne zna/ odbija
1. Stranka demokratske akcije (SDA)	1	2	3	4	5	6
2. Srpska demokratska stranka (SDS)	1	2	3	4	5	6
3. Hrvatska demokratska zajednica BiH (HDZ BiH)	1	2	3	4	5	6
4. Demokratska fronta (DF)	1	2	3	4	5	6
5. Savez nezavisnih socijaldemokrata (SNSD)	1	2	3	4	5	6
6. SBB Fahrudin Radončić	1	2	3	4	5	6
7. HDZ 1990	1	2	3	4	5	6
8. Partija demokratskog progresa (PDP)	1	2	3	4	5	6
9. Socijaldemokratska partija (SDP BiH)	1	2	3	4	5	6
10. Demokratski narodni savez (DNS) Marko Pavić	1	2	3	4	5	6
11. Socijalistička partija	1	2	3	4	5	6
12. Naša stanka	1	2	3	4	5	6

GL-22. Da se danas održavaju izbori za koju političku partiju biste glasali? POKAZATI KARTICU

Upisati ime partije _____

97. Neću glasati

98. Ne zna

99. Odbija

LK-23. Da li se i u kojoj mjeri slažete sa sljedećim tvrdnjama? PITATI ZA SVAKU OPCIJU POSEBNO

Liberalan -----Konzervativan	Uopšte se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	I slažem se i neslažem se	Uglavnom se slažem	Potpuno se slažem
1.Nema ništa važnije od slobode pojedinca.	1	2	3	4	5
2.Poštovanje autoriteta u porodici, školi, državi, neophodne su za ostvarenje društvenog napretka.	1	2	3	4	5
3.Treba težiti što manjem učešću vjerskih organizacija u funkcionisanju države.	1	2	3	4	5
4.Treba se vratiti tradiciji i izvornim vrijednostima svog naroda.	1	2	3	4	5
5.Svako zatvaranje u sopstvenu naciju besmisleno je na početku 21. veka.	1	2	3	4	5
6. Društvo treba da obezbjedi jednake uslove (školstvo, zdravstvo) za razvoj sposobnosti svakog pojedinca.	1	2	3	4	5
7.Abortus (pobačaj) ne bi trebalo dozvoliti.	1	2	3	4	5
8.Najbolje bi bilo kada bi postojala samo jedna politička partija	1	2	3	4	5
9. Nevladine organizacije su korisne za naše društvo	1	2	3	4	5
10. Ženama je, prije svega, mjesto u kući, gdje se trebaju brinuti o kućanstvu i odgoju djece.	1	2	3	4	5
11. Nejednakost u bogastvu i društvenom položaju među ljudima je prirodna stvar.	1	2	3	4	5
12. Nekim ljudima treba zabraniti da glasaju na izborima	1	2	3	4	5
13.Država treba da se što manje petlja u ekonomiju.	1	2	3	4	5
14. Homoseksualci ne trebaju imati jednaka prava kao i drugi građani.	1	2	3	4	5

PUN-24. Molimo Vas da na ljestvici od 1 (nikakvo povjerenje) do 5 (potpuno povjerenje) procijenite stepen svog povjerenja u svaku od navedenih političkih i društvenih institucija PITATI ZA SVAKU INSTITUCIJU POSEBNO

	Nikakvo povjerenje	Malo povjerenja	I imam i nemam povjerenja	Imam povjerenja	Potpuno povjerenje
1. u Predsjedništvo BiH	1	2	3	4	5
2. u Vijeće ministara BiH	1	2	3	4	5
3. u Vladu RS	1	2	3	4	5
4. u Vladu Federacije BiH	1	2	3	4	5
5. u Predsjednika RS	1	2	3	4	5
6. u Predsjednika Federacije BiH	1	2	3	4	5
7. u vojsku BiH	1	2	3	4	5
8. u policiju Federacije BiH	1	2	3	4	5
9. u policiju Republike Srpske	1	2	3	4	5
10. u sudstvo	1	2	3	4	5
11. u političke partije	1	2	3	4	5
12. u medije	1	2	3	4	5
13. u vjersku zajednicu kojoj pripadate (Islamska zajednica ili crkva kojoj pripadate)	1	2	3	4	5
14. u nevladine organizacije	1	2	3	4	5
15. u OHR	1	2	3	4	5

DEMOGRAFSKA PITANJA

D-1. Pol ispitanika: 1. Muški 2. Ženski

D-2. Koliko imate godina? __ __

D-3. Koliko godina škole ste ukupno završili? __ __

D-4a. Kada imate u vidu ukupni mjesečni prihod vašeg domaćinstva, tj. prihod od svih članova domaćinstva u kome trenutno živite da li biste rekli da je on (POKAZATI KARTICU)

1. Manje od 50 KM mjesečno?	6. 1,000 do 1,499 KM mjesečno?
2. 50 do 149 KM mjesečno?	7. 1,500 KM mjesečno i više?
3. 150 do 249 KM mjesečno?	8. <i>Odbijanje</i>
4. 250 do 499 KM mjesečno?	9. <i>Ne zna</i>
5. 500 do 999 KM mjesečno?	

D-5. Koji od slijedećih izraza najbolje opisuje prirodu vaših vjerskih ubjeđenja?

1. Vjerujem da Bog postoji i da ga moja vjerska institucija predstavlja na pravi način
2. Vjerujem da Bog postoji, ali smatram da ne treba da postoji institucija koja bi predstavljala njegovo učenje
3. Vjerujem da postoji neka duhovna energija, ali nema potrebe da se od toga stvara neka religija
4. Ne znam niti se može saznati da li postoji Bog
5. Ne vjerujem u postojanje Boga
6. Nešto drugo, šta: _____
7. Odbijanje
8. Ne zna

D-6. Procijenite sami koliko ste religiozni?

Veoma sam religiozan 5-----4-----3-----2-----1 Uopšte nisam religiozan

D-7. Koje ste nacionalnosti? (procijenite nacionalnost ispitanika ako neće da odgovori)

1. Hrvat
2. Bošnjak
3. Srbin
4. Bosanac
5. Nešto drugo, šta: _____

D-8. Koja je vaša vjeroispovijest?

1. Pravoslavac
2. Katolik
3. Musliman
4. Nisam vjernik
5. Nešto drugo _____

M-9. Šifra anketara: _ _ _ _

M-10. Šifra kontrolora: _ _

Popunjavanje kontrolor:

<p>D-11. Da li je upitnik podvrgnut kontroli?</p> <ol style="list-style-type: none">1. Da2. Ne	<p>D-12. Način kontrole:</p> <ol style="list-style-type: none">1. Direktna kontrola (rad u pratnji kontrolora)2. Terenska kontrola3. Kontrola telefonom od strane supervizora ili partnera4. Upitnik nije bio predmet kontrole
--	--

